

**FILOZOFICKÁ FAKULTA UNIVERZITY KARLOVY V PRAZE**  
Ústav slavistických a východoevropských studií (rusistika)



Diplomová práce na téma:

**Realita a mediální obraz v kontextu sovětské mýtotorby  
(Příběh Jurije Aleksejeviče Gagarina)**

Reality and media image in the context of Soviet myth-making  
(The story of Yuri Alekseyevich Gagarin)

Vypracovala:  
**Adéla Klingohrová**

Vedoucí diplomové práce: Doc. Tomáš Glanc, Dr.  
Oponent(ka):

Praha, 2007

„Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu.“

V Praze dne 9. 5. 2007

.....  
Podpis

## Obsah

Obsah.....	3
Úvod.....	4
I. Geneze Gagarinova kultu.....	5
I.1. Před letem – historicko-politické ukotvení.....	5
I.1.a Kult představitele Dobra.....	5
I.1.b Vesmírný div.....	7
I.1.c Hvězda první velikosti.....	8
I.2. Souvislosti letu – Rozostřenost hranic mezi deklarovanými a skrytými cíli.....	11
I.2.a Nejen strategická zbraň.....	11
I.2.b Etika kosmu.....	12
I.2.c Triumf utajování.....	14
I.3. Let na věčnost - smrt a nesmrtelnost.....	17
I.3.a Smrt.....	17
I.3.b Nesmrtelnost.....	18
I.4. Hvězdnost a prostota - „rodinná“ rovina dobývání kosmu.....	21
II. Specifické rysy Gagarinova kultu.....	24
II.1. Věčně mladý hrdina.....	24
II.2. Prototyp nového člověka.....	30
II.3. Hlasatel kosmického evangelia.....	36
II.4. Pokořitelé časoprostoru.....	41
III. Multimediální obraz Gagarinova kultu.....	46
III.1. Zrod mediálního obrazu Gagarina.....	46
III.1.a Média šedesátých let.....	46
III.1.b Spontánnost nebo zdání spontánnosti? Vznik mediálního obrazu.....	50
III.1.c Počátek „dvojení“ osobnosti – Gagarin v Praze.....	54
III.2 Proměny mediálního obrazu Gagarina.....	58
III.2.a Rok 1971 a 1981 – Nostalgický obraz Gagarina.....	59
III.2.b Rok 1991 – Nezbytnost Gagarinova úsměvu.....	66
III.2.c Zpětná reflexe stylizovaného Gagarinova obrazu.....	68
III.2.d Léta 2001 – 2007 - Projekt zvaný Kosmoland.....	71
IV. Proměny dozrívající gagarinovské legendy.....	76
IV.1 Pohled odjinud.....	76
IV.2 „Omon Ra“.....	80
IV.3 Mystifikace na téma Gagarinova dědictví z vesmíru.....	84
IV.4 Posmrtný život legendy o Gagarinovi na filmovém plátně.....	86
Závěr.....	88
Resumé.....	90
Přílohy.....	91
1. Příloha – Příprava kosmonautů k prvnímu letu (vysvědčení Gagarina).....	91
2. Příloha – Tajný referát Gagarina.....	95
3. Příloha – Stenografický přepis hlášení Gagarina během letu.....	101
4. Příloha – Seznam zemí, navštívených Gagarinem během Mise míru, seznam obdržovaných vyznamenání.....	113
5. Příloha – Fotografická koláž.....	115
5.a Neoficiální, „rodinné“ fotografie.....	115
5.b Oficiální fotografie.....	117

# Úvod

Prvotní úvahy o diplomové práci vycházely z mého dlouhodobého zájmu o religiózní aspekt kultury socialistického realismu. Problematice transformování fenoménu pravoslavné ikony do kánonu sorealistického zobrazování vůdců jsem se věnovala ve své postupové práci. Třebaže jsem dlouhodobě věděla, jaké je pole mého zájmu, velmi dlouho se mi nedařilo najít téma, na které bych své úvahy o elementech náboženství v sorealismu mohla aplikovat. Dokud nevznikl nápad zamyslet se nad osobností Jurije Alexejeviče Gagarina.<sup>1</sup> V kontextu mých úvah o religiózních motivech sovětské mýtovotvorby jsem se zpočátku zaměřila na ty aspekty jeho kultu, které mají pseudonáboženský charakter. Jako první tak vznikl konspekt kapitoly, která je v textu nazvána „Hlasatel kosmického evangelia“. Zůstat na úrovni pseudoreligiózních rysů vědeckého ateismu 60. let mi ovšem nepřišlo pro postižení tak komplexního typu hrdinství, jaké představuje Gagarin, dostačující. Proto jsem se rozhodla zamyslet nad tím, v čem je jedinečnost jeho hrdinského typu a shrnout nejdůležitější specifika jeho kultu.<sup>2</sup> Toto souhrnné vymezení je záměrem první a druhé části mé diplomové práce.

Jednou z nejpodstatnějších složek Gagarinova kultu byla jeho veřejná prezentace. Gagarin je prvním hrdinou sovětské historie, kterému byla věnována taková intenzivní mediální pozornost, jež pronikala až za hranice státu. Záměrem druhé poloviny mé diplomové práce je analýza proměn jeho mediálního obrazu. Slovo obraz je pro nás velmi podstatné, jelikož se v práci soustředím právě na rozbor veřejného obrazu jeho osobnosti, tak jak jej prezentovala ideologická propaganda prostřednictvím médií, knih, fotografií aj. a nikoliv jeho „skutečným“ životním příběhem. Ten je pod letitými vrstvami interpretovaných skutečností a legend skryt a my se o něm můžeme nanejvýš dohadovat na základě nejrůznějších svědectví, výpovědí a vzpomínek. Jeho veřejně prezentovaný (mediální) obraz je tím jediným nezpochybnitelným pramenem, se kterým můžeme s jistotou pracovat. Proměny Gagarinova obrazu a jeho mediální prezentace budu sledovat až do současnosti a elementy gagarinovské tematiky hodlám analyzovat i v současné literatuře a filmu.

---

<sup>1</sup> Je s podivem, že taková výrazná osobnost nebyla dosud nikterak systematicky zpracována, že neexistuje žádná komplexní studie kosmonauta hrdinského mýtu a jeho významu pro pozdní sovětskou a postsovětskou kulturu.

<sup>2</sup> Z lat. cultus – uctívání; náboženské obřady, vzdávání úcty bohu, božstvům nebo svatým; uctívání, velebení někoho nebo něčeho, často přepjaté, nekritické. Viz internetový slovník cizích slov: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>

# I. Geneze Gagarinova kultu

Představitelé sovětského totalitního systému, stejně jako představitelé všech ostatních totalitních systémů XX. století, si byli vědomi základního předpokladu úspěšné ideologické propagandy: hrdina dokáže mnohem efektivněji ztělesnit důležitá ideologémata a mnohem účinněji zapůsobit na široké masy, než jakákoliv prohlášení, školení či stranické programy.

Jurij Alexejevič Gagarin byl právě takovou personifikací idejí. Byl něčím víc, než pouhým reprezentantem úspěchu v dobývání kosmu. Gagarin se stal privilegovaným sovětským obrazem a zosobněním intencí a úspěchů režimu.

## I.1. Před letem – historicko-politické ukotvení

### I.1.a Kult představitele Dobra

Kontext vytváření Gagarinova mýtu<sup>3</sup> a jeho podoby je třeba chápat na pozadí politických a společenských změn, které nastaly mezi lety 1956 a 1961.

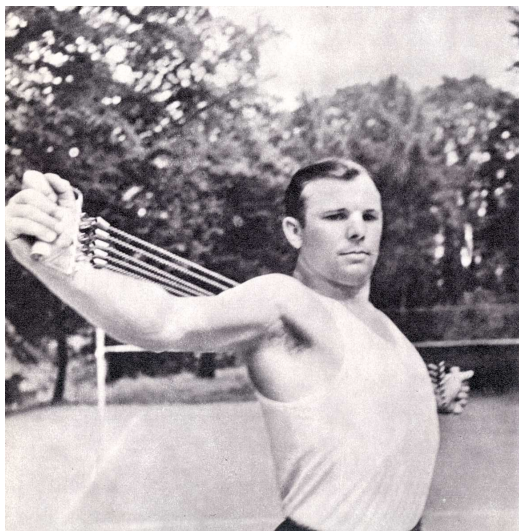
V únoru roku 1956, tři roky po Stalinově smrti, se konal XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Chruščov vystoupil se slavným referátem „О культуре личности и его последствиях“, kde byla poprvé vyřčena slova o množství poprav vysoce postavených členů strany, armády, státního aparátu i občanů ze všech vrstev společnosti. Ačkoliv samotný Chruščovův projev zůstal utajen, začalo odstraňování kultu Stalinovy osobnosti. Sjezd relativizoval ideály. „Священное имя Сталина, «вождя и вдохновителя всех наших побед», было дискредитировано. Страна пребывала в неясном томлении – без опоры, без веры, без цели.“<sup>4</sup> Chruščov se distancoval od Stalinových zločinů a o to víc potřeboval hrdinskou postavu vně politiky. Vyprázdněný kult skýtal ohromný „prostor“, ve kterém jakoby stále ještě působily „síly“ pozůstalé po Stalinově osobnosti, které bylo nezbytné nějakým novým způsobem usměrnit a prázdný prostor „vyplnit“ někým jiným. Chruščov razil politiku „mírové koexistence“<sup>5</sup>, a proto byla

<sup>3</sup> Pojem „mýtus“ je zde chápán ve smyslu koncepce mýtu Rolanda Barthesa. In: Mythologies, výňatky v překladu do ruštiny: Барт Ролан: Избранные работы. Семиотика, поэтика. Прогресс, Москва, 1994.

<sup>4</sup> П. Вайль, А. Геннис - 60-е. Мир советского человека, Москва, НЛО, 1998, str. 13.

<sup>5</sup> „Мирное сосуществование“ - тип отношений между государствами с различным общественным строем, который предполагает: отказ от войны как средства решения спорных вопросов между государствами, разрешение их путём переговоров; равноправие, взаимопонимание и доверие между государствами, учёт интересов друг друга: невмешательство во внутренние дела, признание за каждым народом права свободно избирать свой социально-экономический и политический строй; строгое уважение суверенитета и территориальной целостности всех стран; развитие экономического и культурного сотрудничества на

třeba nepolitická postava, nespojená s utrpením či násilím, bojem a drastickým překonáváním překážek jako většina předchozích sovětských hrdinů (Čapajev, Maresjev, Stachanov<sup>6</sup>). A kromě toho byla třeba osobnost s potenciálem mezinárodního přesahu.



To vše splňoval Jurij Alexejevič Gagarin.

Byl právě tím požadovaným „netypickým“ sovětským kultovním hrdinou – nebyl ani revolucionářem ani trpětelem (byl dokonce historicky prvním sovětským hrdinou, který aktivně nepamatoval světovou ani občanskou válku). Jako osobnost s nekonfrontačním nábojem (bez nepřátel) a s nezaměnitelným úsměvem reprezentoval Gagarin Dobro<sup>7</sup>. Jeho obraz byl natolik prostoupen optimismem, že

fungoval jako zdroj radosti a inspirace. Pozitivní aura, která se kolem něj a jeho památky šířila a šíří dodnes, nemá obdoby. „...all the heroes of the previous years had been shattered to dust, the only remaining, real, tangible hero was Gagarin the first man in space, and a good guy whom both the elderly and the young trusted.“<sup>8</sup>

---

основе полного равенства и взаимной выгоды. Политика, направленная на установление и развитие такого типа отношений между государствами, называется политикой М. с. Она призвана вытеснить из международной жизни отношения господства и подчинения, утвердить общедемократические нормы, погранные империализмом. In: Программа КПСС, In: Большая советская энциклопедия. Internetová verze: <http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/093/073.htm>

<sup>6</sup> Existuje určitý druh souvislosti mezi těmito třemi hrdiny. Týká se vztahu jejich skutečných osudů, osudů sakralizovaných lidí, a veřejné prezentace těchto „ikon“. V případě letce Maresjeva byla jeho „skutečná“ osoba vytlačena literární postavou - Meresjevem. Jeho pravé jméno (s pozměněnou jednou hláskou) zná jen málokdo a téměř nikdo už nezná fakt, že autor románu „Příběh opravdového člověka“ ani jednou za „prototypem“ své literární postavy nezašel, nikdy s ním nic nekonzultoval a samotný Maresjev se o hotovém příběhu na motivy jeho života dozvěděl až z rádia. O vlastní jméno byl připraven i Stachanov. Údajně se jmenoval Andrej nebo Alexandr a na Alexeje ho překřtil až deník Pravda, který v jednom z článků opěvoval jeho pracovní výsledky. Stachanov kvůli tomu prý psal Stalinovi, jenž mu jen stručně odpověděl, že v deníku „Pravda“ neexistují nepravdivé informace. Sám Stachanov zběsilé tempo své práce i života neunesl. Schizoidní postavení, které plynulo z rozdílu mezi jeho skutečným a veřejným životem ke konci jeho života vyústilo v alkoholismus a opravdovou klinickou schizofrenii. O skutečném veliteli Čapajevovi se do dnešní doby neví s určitostí téměř nic. Furmanovův hrdina a posléze i filmová hvězda bratrů Vasiljevových byli legendou, pod kterou se obrysy skutečného Čapajeva úplně vytrácejí.

<sup>7</sup> Gagarinova dvouletá cesta po světě, která následovala vzápětí po letu, se příznačně nazývala „Mírová mise“. Gagarin putoval světem jako posel mírové ideologie, kterou Chruščov začal budovat právě v poststalinském období. V kontextu studené války je (a bylo) evidentní, že image sovětské „ideologie míru“ byla ve skutečnosti klamná, že šlo o specifickou válečnou strategii, ale na podstatě věci – na faktu, že Gagarinův kult ztělesňoval „dobro“ - to nic nemění.

<sup>8</sup> „... všichni hrdinové předešlých let se obrátili v prach, jediný skutečný a hmatatelný hrdina byl Gagarin, první muž ve vesmíru a dobrý člověk, kterému věřila nejen starší, ale i mladší generace.“ Cit. podle Yurchak Alexei: Gagarin and the Rave Kids: Transforming Power, Identity and Aesthetic in Post-Soviet Nightlife, in: Consuming Russia: Popular Culture, Sex, and Society Since Gorbachev, London, Duke University Press, 1999, str. 94.

### I.1.b Vesmírný div

Fakt, že tento výjimečný sovětský kult, kult reprezentanta Dobra, padl právě na kosmonauta, nebyl překvapivý. Úspěchy v kosmonautice se staly silným psychologickým faktorem, sjednocujícím pilířem. Panovala tu shoda mezi státem jako celkem (kosmonautika zvýšila jeho „kredit“ na zahraničně politické scéně) a mezi jeho obyvateli. Každý si mohl říci: *Nedaří se nám sice až tak dobře, ale do vesmíru létáme jako jediní na světě*. Touto větou by se dal s velkou dávkou zjednodušení shrnout pocit sovětských občanů.

Vědomé akcentování důležitosti dobýt vesmír dávalo lidem pocit výjimečnosti, možná i nadřazenosti, každopádně však nevídaného úspěchu; Gagarinův let, vydávaný za důkaz vítězství komunistické myšlenky, byl zdrojem pýchy všech sovětských občanů. Po světovém vítězství na „vesmírném poli“ se kosmický výzkum v Sovětském svazu dostal na přední místo. Vedle vítězství ve světové válce to totiž byl další ohromný mezinárodní triumf, který lze z určitého hlediska považovat snad i za o něco cennější než ukončení války, protože byl dosažen s lehkostí, bez dvacetimilionových obětí na životech.

Na konci 50. let vyslal Sovětský svaz na oběžnou dráhu Země první umělou družici. Do té doby nemyslitelná představa se stala skutečností v říjnu roku 1957. Celý vesmírný program se začal zaměřovat na přípravu lidské posádky na let do vesmíru. Sovětský svaz v nesmírně krátké době (za tři a půl roku) šokoval zbytek světa. 12. 4. 1961 Jurij Gagarin obletěl v raketě Vostok Zemi. Jeho let fascinoval svou bezprecedentní rychlostí 28 260 km/hod (nejvyšší vyzkoušená rychlost s lidskou posádkou byla doposud 4674 km/hod<sup>9</sup>),

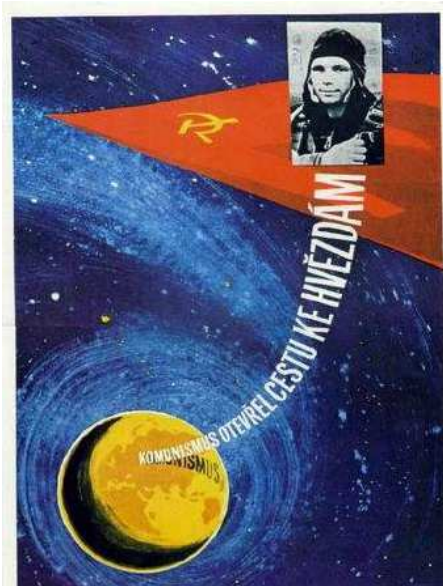
nepředstavitelnou výškou 315 000 m (dosud létaly stíhačky nejvýše v 51,7 km) a neuvěřitelně krátkou dobou obletu Země (108 minut, z kterých byl necelých 90 minut na oběžné dráze). Sám fakt, že celý let absolvoval v malé kulovité kabině o průměru pouhých 2,5 m a že jeho šance na přežití nepřesahovala podle tehdejších utajovaných informací 47%, musel současníkům připadat jako zázrak. Jediným kazem na kráse vesmírného divu bylo, že se Gagarin v sedmi kilometrech nad Zemí se svým sedadlem katapultoval a přistál na padáku, protože by se v kosmické kapsli roztrhl o Zem. A to bylo proti mezinárodním leteckým regulím, podle nichž musí pilot zůstat ve svém stroji až



Jedna z prvních fotografií Gagarina po letu

<sup>9</sup> Dosavadní rekord na americkém raketovém letadle X-15 byl velmi „čerstvý“, z března 1961.

do přistání, jinak není jeho rekord uznán. Proto Sovětský svaz podrobnosti o přistání Gagarina nezveřejňoval (i v Gagarinově stylizovaně autorské knižní zprávě „Дорога в космос“<sup>10</sup> je závěr jeho letu zamlžen a podrobnosti zamlčeny<sup>11</sup>). To ale nic nemění na skutečnosti, že poprvé v historii byla překonána gravitace, a to nevídanou rychlostí a v bezprecedentní výšce. Všechny dobové rekordy byly překonány, což bylo demonstrováno jako důkaz síly komunismu. „The Soviet lead in outer space suggested the inevitable, intergalactic triumph of communism.“<sup>12</sup>



Plakát z roku 1961

### I.1.c Hvězda první velikosti

*„В своей жизни я повидал немало интереснейших людей. Гагарин - особо значительная, неповторимая личность.“  
С.П.Королев*

Výběr prvního kosmonauta byl jedním z nejdůležitějších, nejpečlivěji připravovaných a státem kontrolovaných aktů, obestřený rouškou nejvyššího stupně utajení. Z velkého počtu nejlepších pilotů stíhaček po celém SSSR bylo na základě zevrubných a velmi náročných zdravotních a psychologických testů vybráno 2200 adeptů. Ti vůbec netušili, k jakým účelům jsou vybíráni. Většina se domnívala, že budou zkušebními piloty nových typů vojenských letadel. Zvolení kandidáti procházeli

mnoha testovacími koly; stále složitější zdravotní vyšetření začínala čím dál víc připomínat experimenty zkoumající hranice lidských možností (centrifugy), velký důraz byl kladen hlavně na psychickou odolnost (izolační komora), matematické znalosti, logické myšlení a pohotovost a klid při řešení nenadálých komplikovaných úkolů.<sup>13</sup> Důležitý byl i původ a kádrový profil. Cíl testů – najít člověka, který by vydržel celou škálu

<sup>10</sup> Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963; kniha, jejíž autorství bylo připisováno Gagarinovi (nicméně ji podle jeho vyprávění sepsali redaktoři deníku Правда Н. Денисов a С. Борзенко), byla do češtiny přeložena na základě článků, vycházejících v roce 1961 na pokračování v deníku Правда - česky Moje cesta do vesmíru, Svaz sovětů, Praha, 1961. Ruské vydání knihy z roku 1963 obsahuje nové kapitoly o Gagarinově Misi míru, český knižní překlad této rozšířené podoby textu neexistuje.

<sup>11</sup> „Высота полета все время уменьшалась. Убедившись, что корабль благополучно достигнет Земли, я приготовился к посадке. Десять тысяч метров... Девять тысяч... Восемь... Семь... Внизу блеснула лента Волги. Я сразу узнал великую русскую реку и берега... В 10 часов 55 минут «Восток», облетев земной шар, благополучно опустился в заданном районе на вспаханное под зябрь поле колхоза «Ленинский путь», юго-западнее городка Энгельса, неподалеку от деревни Смеловки.“; Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, str. 141.

<sup>12</sup> „Sovětské dobývání kosmu brzy mělo být nevyhnutelným transgalaktickým vítězstvím komunismu.“ Cit. podle Rockwell Trevor: The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Lurii Gagarin, str. 31, in: Past Imperfect, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>13</sup> Přesná podoba testů viz. příloha č.1; zdroj: <http://www.gctc.ru/gagarin/default.htm>



těžko předvídatelných situací, které by mohly vzniknout během letu - byl sdělen až poslední dvacítky vybraných.

Na konci roku 1960 bylo ze skupiny dvaceti kosmonautů vybráno šest nejzřetlivějších kandidátů. Seznam byl založen nejen na jejich schopnostech a záznamech z výcviku, ale i na docela neočekávaném faktoru – na výšce jejich postavy. Všechny posledních šest kandidátů neměřilo víc než 169 cm (limit byl 170 cm, Jurij Gagarin měřil pouze 162 cm.) Do malé kabiny Vostoku a hlavně do katapultovacího sedadla se totiž vešel jen kosmonaut drobné postavy. Poslední šestice se nakonec zúžila na dvě jména - Jurij Gagarin a German Titov<sup>14</sup>. O tom, proč byla nakonec dána přednost Gagarinovi, ačkoliv ve většině měřitelných výsledků byl Titov o něco lepší, se tradují různé varianty vysvětlení. Jednou z verzí je náklonnost, kterou ke Gagarinovi dlouhodobě projevoval hlavní konstruktér rakety Sergej Koroljov. Jeho vliv mohl být při výběru prvního kosmonauta rozhodující. Gagarin se s ním prý velmi spřátelil hned na začátku výcviku. Podle Encyklopedie kosmonautiky<sup>15</sup> měl však poslední slovo tehdejší První tajemník ÚV KSSS Nikita Chruščov. Ten se prý pro Gagarina bez váhání rozhodl jen na základě dojmu z fotografie. „Когда ему принесли фотографии первых космонавтов, он без колебаний выбрал Гагарина.“ Zvítězily tak – podle této verze příběhu - estetické parametry, vnější dojem z fotografie, Gagarinovo charisma, jeho aura se všemi empiricky nepostižitelnými atributy.<sup>16</sup>

Pozici „graždanina vselennoj“, jak zněla pozdější Gagarinova přezdívka, bylo třeba obsadit právě člověkem, který je vizuálně atraktivní, má sexappeal, podmanivost, v jeho případě navíc i odzbrojující chlapecký úsměv a bezelstný výraz očí, zkrátka má potenciál stát se (řeceno současným sloganem) první star SSSR, jejíž hlavní úlohou bude nikoliv pouze vylétnout na půldruhé hodiny do kosmu, nýbrž po návratu na Zemi dlouhodobě reprezentovat SSSR v světě. Tuto myšlenku potvrzují slova hlavního lékaře Centra přípravy kosmonautů Jevgenije Anatoljeviče Karpova (rozhovor s lékařem byl otištěn v Literaturnoj gazete u příležitosti dvacetiletého výročí první letu člověka do vesmíru), který nejenže pečoval o všechny budoucí kosmonauty v době příprav na let,

<sup>14</sup> Je zajímavou skutečností, že jména obou kandidátů byla do určité míry „problematická“ – příjmení Gagarin vyvolávalo „neproletářské“ asociace – známými nositeli tohoto jména byli totiž členové knížecího rodu. Gagarin se od jakýchkoliv příbuzenských vztahů distancoval. Kosmonaut číslo dvě měl zase „neruské“ křestní jméno – German (sám vysvětloval, že ho otec pojmenoval podle Puškinovy literární postavy). „Problematičnost“ jejich jmen však nebyla „problémem“ ve smyslu nevýhody pro propagandistické záměry, jak by se mohlo zdát, ba naopak – umožňovala „přeznačkovat“ tradičně ukotvená „šlechtická“ pojetí obou jmen.

<sup>15</sup> Virtuální podoba encyklopedie: <http://www.rtc.ru/encyk/gagarin/gagarin.shtml>

<sup>16</sup> Charisma – (řec. pův.) vzniklo složením slova "charis" = milost a slova "ma" = působení, překládá se jako "dar milosti"; mimořádné "obdarování" osoby schopnostmi, které nezískala vlastním úsilím, ale byly jí dány "zhůry". Nadpřirozená schopnost působit na vlastní stoupence nebo na celý národ. Aura – řeč i lat. ovzduší, opar, vánek – vyzářování, působení, energetické pole kolem živých bytostí.

ale byl s prvními dvěma kosmonauty Gagarinem a Titovem doslova do poslední minuty před Gagarinovým legendárním letem: „Было решено, что для самого первого полета нужен человек-пример, в личности которого открыто бы проявлялось максимальное количество самых положительных качеств. Включая личное обаяние, большую человеческую доброту и способность сохранить эти качества в послеполетной известности.“<sup>17</sup> Byl to skutečně geniální „marketingový tah“. Značkou (brand) nové doby už nebyl sovětský systém, zprostředkovaný z různých aspektů a pro většinu lidí na světě vzdálený, ale živý člověk, novodobý hrdina se skvělými komunikačními přednostmi. Značkou nové doby nebyl už „jen samotný“ SSSR, ale především J.A.Gagarin. Svou značku, svůj brand propagoval na celosvětovém trhu s pomocí ohromného Public Relation a mediální podpory. Počínaje cestami do zahraničí, dokumentovaných všemi tehdejšími komunikačními prostředky, tj. tiskem, rozhlasem, televizí, filmem, přes vydávání knih o jeho životě, konče sledováním jeho aktivit jak v profesi, tak v soukromí. Během krátké doby se Gagarin stal doma i v zahraničí nejznámějším sovětským občanem. A zůstává jím dodnes.

---

<sup>17</sup> Карпов, Е. П.: Путевка на орбиту, Литературная газета №15, 8.4.1981, str. 10.

## I.2. Souvislosti letu – Rozostřenost hranic mezi deklarovanými a skrytými cíli

### I.2.a Nejen strategická zbraň

Jednou ze zásadních a neopomenutelných složek dobývání kosmu byl a je dodnes jeho vojenský podtext. Sovětská kosmonautika znamenala v padesátých a šedesátých letech strategickou zbraň v závodech ve zbrojení, byla skrytou prioritou sovětského režimu. Gagarin byl voják, základnou kosmického projektu byla armáda, vojenské využití kosmu bylo vždy cílem nejen Sovětského svazu, ale i Spojených států.<sup>18</sup> „Es war nie ein Geheimnis, dass all diese Raketen, auch diejenige, welche die erste Vostok-Kapsel und alle darauffolgenden in Umlauf gebracht hat, ihre Hauptattraktivität für die Geldgeber in ihrer Effektivität beim ‚Liefen‘ von atomaren Sprengkörpern besaßen.“<sup>19</sup> Jedním z dílčích důkazů přítomnosti militaristického hlediska v dobývání kosmu, spojeného přímo s Gagarinem, je názor amerických historiků, podle nichž byl Gagarinův let společně s invazí na Kubu pojímán jako impulz pro USA k vyhlášení (ústí prezidenta Kennedyho) programu Apollo<sup>20</sup>.

Přes všechnu důležitost militaristického aspektu v „soupeření o vesmír“ si však dovolím tvrdit, že Gagarinův let znamenal pro SSSR daleko víc než pouhý technický a vědecký úspěch, jehož přínos v kontextu studené války tkví ve využitelnosti vesmíru k vojenským účelům. Zápas Sovětského svazu se Spojenými státy nebyl vedený jen na úrovni zbrojení. Podstatnou roli v něm pro SSSR sehrál jakýsi druh „mysticismu“, který se projevoval v idealistických představách o přetvoření nejen pozemského světa, ale i

<sup>18</sup> Je zajímavé, že kosmické závody mezi USA a SSSR „odstartovaly“ Spojené státy. Stalo se tak v červenci 1955, kdy Zvláštní výbor pro Mezinárodní geofyzikální rok přijal na doporučení amerických vědců výzvu vyspělým státům na vypuštění malé umělé družice. Vědci v USA se domnívali, že takový úkol je s to zajistit pouze jejich země a mysleli si, že tak nahrávají sami sobě. SSSR vzápětí reagoval podobnou zprávou o přípravě vypuštění umělé družice. Úvodní kolo „zápasu o vesmír“ vyhrál, jak je všeobecně známo, SSSR – první družice Sputnik 1 byla vynesena ze sovětského kosmodromu Bajkonur ve Střední Asii raketou R-7 4. října 1957 v 20.28 hodin středoevropského času. Druhá kosmická velmoc vypustila první americkou družici Explorer 1 poslední lednový den roku 1958. Cit. podle: Příbyl Tomáš: Rudé hvězdy ve vesmíru, Paráda, Brno, 1997, str. 24.

<sup>19</sup> „Nebylo žádným tajemstvím, že přitažlivost všech těchto raket pro sponzory, včetně té, která vynesla na oběžnou dráhu první „Vostok“, spočívala v jejich využitelnosti k „přenášení“ jaderných hlavic.“ In: Meyer Holt: Thesen zum Problem „Jurij-Gagarin-Archiv“ Verschriftlichungen der Unschuld und Medialisierung der Ortlosigkeit, rukopis, s. 6.

<sup>20</sup> Oficiální internetové stránky NASA: <http://www.hq.nasa.gov/office/pao/History/moondec.html>, autor historik NASA Steven J. Dick: „Four years after the Sputnik shock of 1957, the cosmonaut Yuri Gagarin had become the first human in space on April 12, 1961, greatly embarrassing the U.S. While Alan Shepard became the first American in space on May 5, he only flew on a short suborbital flight instead of orbiting the Earth, as Gagarin had done. In addition, the Bay of Pigs fiasco in mid-April put unquantifiable pressure on Kennedy. He wanted to announce a program that the U.S. had a strong chance at achieving before the Soviet Union. After consulting with Vice President Johnson, NASA Administrator James Webb, and other officials, he concluded that landing an American on the Moon would be a very challenging technological feat, but an area of space exploration in which the U.S. actually had a potential lead. Thus the cold war is the primary contextual lens through which many historians now view Kennedy's speech.“

vesmírných dálek, s představami o vědeckém pokroku v *dosahování nemožného*, s představami o budování nového světa.

Jestliže prvořadým zájmem USA bylo vybudovat si mezinárodní status nejsilnější světové mocnosti, který si hodlaly zajistit mimo jiné i pomocí rozvinuté techniky a vědy, jež se v 60. letech začala orientovat na výzkum vesmíru, v motivacích SSSR lze vysledovat kromě těchto mocenských záměrů, shodných s USA, ještě zájmy spojené s něčím, co by se dalo nazvat „kosmismem“ ruského utopického myšlení (Fjodorov), spásitelským patosem původního proletkultovského myšlení (Platonovovy vize o spáse zestárlé planety a kosmu), či tradicí ruského nietzschovství a prométheovských konceptů M. Gorkého a celým komplexem dalších futurologických snů, se kterými se setkáváme v ruských literárních a utopických pramenech.

### I.2.b Etika kosmu

Konstantin Eduardovič Ciolkovskij, který byl v Sovětském svazu uctíván jako myšlenkový otec kosmických letů a „projektant“ prvních raket a Gagarin ho ve své knize označil za největšího génia a vizionáře kosmonautiky<sup>21</sup>, se zabýval na přelomu 19. a 20. století úvahami o zásadní proměně jednotlivce i celé společnosti přesunem do vesmíru, kde se všechny složky, z nichž sestává člověk, slučují v novém, dokonalejším a harmoničtějším vztahu.<sup>22</sup> I ostatní filozofové kosmismu, k nimž Ciolkovskij patřil, sdíleli patos obydlí kosmu, jeho „humanizace“, eventuelně hledání nových světů, které by mohly být člověkem osídleny. U nejvýraznějšího představitele kosmismu - Fjodorova - bylo hlavním cílem průniku do kosmu vzkříšení mrtvých předků, „otců“, založené na křesťanských principech, nesmrtelnost a hledání prostoru, kde by se vzkříšené lidstvo umístilo.<sup>23</sup>

<sup>21</sup> „Циолковский перевернул мне всю душу. Это было посильнее и Жюль Верна, и Герберта Уэллса, и других научных фантастов. Все сказанное ученым подтверждалось наукой и его собственными опытами. К. Э. Циолковский писал, что за эрой самолетов винтовых придет эра самолетов реактивных. И они уже летали в нашем небе. К. Э. Циолковский писал о ракетах, и они уже бороздили стратосферу. Словом, все предвиденное гением К. Э. Циолковского сбывалось. Должна была свершиться и его мечта о полете человека в космические просторы. Свой доклад я закончил словами Константина Эдуардовича: – «Человечество не останется вечно на Земле, но, в погоне за светом и пространством, сначала робко проникнет за пределы атмосферы, а затем завоюет себе все околосолнечное пространство». Прочел и почувствовал, как сердце мое дрогнуло и забилося сильнее.“

In: Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, стр. 29.

<sup>22</sup> Jeho náčrty raket a technické projekty průniku do kosmu, které byly v sovětské éře tolik vyzdvihovány, že mu těsně před smrtí vynesly titul „otce kosmonautiky“, byly ve skutečnosti „druhotným projevem“, pouhými technickými podřadnostmi jeho filozofické koncepce.

<sup>23</sup> Fjodorov nabádal k tomu, aby lidstvo aktivně plnilo Kristem započatý spásitelský úkol, který se z abstraktních rovin měl posunout prostřednictvím vědy a techniky do praktických činů „společného díla lidstva“: „всеобщее воскрешение является последней целью, исполнением воли Божией, осуществлением метафизического совершенства, всеобщим счастьем“<sup>23</sup>. In: Философия общего дела, дíl II., стр. 77; cit. podle: Зеньковский В.В.: История русской философии, «Эго», Ленинград, 1991, стр. 148.

Filozofické koncepty využití kosmu, spojené se zkoumáním vesmírného prostoru, a hlavně s návrhy kosmických korábů Ciolkovského, oproštěné od komplexu filozofických a kosmických úvah a zúžené na pragmatické cíle, se staly základními ideovými pilíři sovětského kosmického programu. Ciolkovského úvahy však šly ještě dál. „Die Raumfahrt war für Ciolkovskij letztlich nur ein Mittel – ein technisches Instrument zur Selbstvervollkommnung der Menschheit und zur Erlangung ‚ewiger Glückseligkeit‘.“<sup>24</sup> Vymanění se z područí Země, průnik lidstva do kosmu a jeho osídlení bylo podmínkou věčného života lidstva. Vychází ze skutečnosti, že život na Zemi je ohrožen, že hrozí přemnožení lidí, vyčerpání zdrojů energie a potravy, přírodní katastrofy a „vyhasnutí“ Slunce – tedy zánik veškerého života na Zemi. V průniku do kosmu spatřoval Ciolkovskij možnost „sebezdokonalení lidstva“ a tento cíl byl pro něj ještě podstatnější než nalezení nových prostorů pro život. Sebezdokonalení prostřednictvím selekce těch „nejkvalitnějších“ lidí. Ciolkovskij přivedl svou myšlenku umělého výběru až tak daleko, že v rámci jeho vykonstruované „etiky kosmu“ (этика космоса) neváhal nemilosrdně obětovat všechny slabé, postižené a nemocné tělesně i duševně. „Человек же мечтает не только завоевать свою Солнечную систему, но и посетить иные. Цель – ликвидировать безболезненно все несовершенные (существа - rozn.AK) и заселить планеты своим совершенным поколением.“<sup>25</sup> Jeho myšlenka konstruování Nových lidí, Nadlidí, kteří jsou privilegovanou skupinou, byla předznamenáním jednoho z nejtypičtějších a nejhrozivějších rysů totalitních společenství XX. století. „Sny o novém lidství provázely celý přelom století. Přesto ani Nietzscheova vize ‚nadčlověka‘ a její ruská modifikace v ideálu ‚Člověka-Umělce‘, ani modernistický, ze Solovjovovy platonské erotiky vycházející ideál androgynní bytosti, ani Člověk Budoucnosti vzešlý z očištné lázně mlad-symbolistických mysterií, ani asketa N. Fjodorova, potlačující svou biologickou podstatu ve jménu závazků mravních, nepřekročily hranice lidství. Za jejich prahem se už ocitaly představy Ciolkovského o budoucí bytosti s lidskými předky, bytosti do sebe zakuklené, soběstačné a téměř nesmrtelné, žijící výhradně z nevyčerpatelných světelných zdrojů a označené poetickým názvem ‚světelné lidstvo‘.“<sup>26</sup> Přestože se tyto názory Ciolkovského v sovětské epoše tajily, lze uvažovat o některých (zřejmě

<sup>24</sup> „Let do vesmíru byl pro Ciolkovského vlastně jen prostředkem, technickým nástrojem sebezdokonalení lidstva a dosažení věčné blaženosti. Hagemester Michael: Die Eroberung des Raums und die Beherrschung der Zeit., in: Murašov, Witte: Die Musen der Macht, München, 2003, str. 276

<sup>25</sup> Циолковский К.Э.: Воля вселенной, Москва, 1993, str. 18

<sup>26</sup> Ani upřímný obdivovatel Ciolkovského N. Zabolockij nedokázal tyto úvahy přijmout. V jednom z dopisů svému idolu psal: „Вот мне кажется, что Вы говорите не о нас самих, а о блаженстве нашего материала в других, более совершенных организациях будущего. /.../ Мы же, Ваши корреспонденты, не можем отрешиться от взгляда на себя как на нечто единое и неделимое.“ ; cit. podle kapitoly Zdražilová M.: Variace na téma hvězdné prázdnoty a kosmických vizí. In: Chlupáčová Kamila, Zdražilová Miluše : Texty a kontexty Andreje Platonova, Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia CXLIV, Praha 2005, str. 31-32.

nevědomých) paralelách. Jeho projekt „šlechtění“ ideálních lidí se totiž asociuje v 60. letech v případě privilegovaného „plemene“ kosmonautů. Například údajně jedním z hlavních cílů svatby dvou kosmonautů Andriana Nikolajeva a Valentiny Těreškovové, k níž prý došlo na příkaz Chruščova, bylo brzké zplození potomka, prvního člověka, jehož oba rodiče pobývali v kosmu (podrobněji v kapitole „Rodinná“ rovina dobývání kosmu).

Filozofické úvahy kosmistů nebyly v 60. letech minulého století už aktuální. Reálné „dobývání vesmíru“ bylo spjato s jinými (a také utopickými) představami o neodvratných šťastných zítřcích – o budoucnosti v komunismu, který vychová „Nové lidi“ a ti pokoří hranice pozemského světa a ovládnou i vesmírné dálky. Nicméně jsou důkazem, že mystický aspekt tematiky dobývání vesmíru, spojený především s antropologickou transformací člověka v souvislosti s průnikem do kosmu, má svou genezi, která se nedá pominout.

### I.2.c Triumf utajování

O mystickém aspektu lze uvažovat i z jiného hlediska dobývání vesmíru – kosmické prvenství bylo totiž mimo jiné také triumfem *tajemství a utajování*. „Гагаринский полет стал результатом секретной операции, точнее стратегии, которая продолжалась несколько десятилетий. Как показал квазидокументальный фильм «Первые на Луне» (реж. Алексей Федорченко, 2005), советская программа освоения космоса отличалась проdlitelným a intenzivním etapom podgotovki, i хотя факты в фильме фиктивны, смысл точен.“<sup>27</sup> Utajování (a s ním spojená špionáž) byly jedním z nejtypičtějších rysů studené války. Utajovalo se nejen na mezinárodní úrovni, ale i na úrovních nejnižších - v rámci rodin. O Gagarinově letu se jeho příbuzní dozvěděli, až když byl na oběžné dráze (co se chystá, věděla pouze jeho manželka<sup>28</sup>). V případě neštěstí by bylo širší rodině nejspíše sděleno, že člen jejich rodiny zahynul při letecké katastrofě. Sovětská i světová veřejnost byla takřka po celou dobu příprav letů do vesmíru seznámena jen s vybranými „kusy“ reálné situace, v tajnosti zůstala většina neúspěchů a nehod – z těch nejtragičtějších připomeňme případ nepodařeného startu rakety R16, při kterém 26.10.1960 zahynulo na 130 špičkových technických odborníků včetně vedoucího projektu maršála Nědělina<sup>29</sup>. V tajnosti se prováděly i přípravné testy

<sup>27</sup> Cit. podle Glanc Tomáš: *Вещь Гагарина*, rukopis, str. 3.

<sup>28</sup> Viz Литературная газета №44, 13.4.1961, str. 2 – přepis telefonického rozhovoru Chruščova s Gagarinem; na Chruščovovu otázku, jestli někdo věděl, že poletí, Gagarin odpověděl, že jeho žena.

<sup>29</sup> Start rakety byl údajně o několik dnů uspíšen na příkaz Chruščova, který se chtěl s úspěšnou misí nové dvoustupňové mezikontinentální balistické rakety R 16 pochlubit na výročním zasedání ÚV KSSS, které se konalo

na první let člověka do kosmu; tajemstvím byl opředěn tvůrce raketových lodí - včetně té Gagarinovy - Sergej Koroljov<sup>30</sup>, o němž se mluvilo výhradně jako o „Hlavním konstruktérovi“ (viz Gagarinovu životopisnou knihu „Допора в космос“), přičemž jeho skutečné jméno, jeho identita, zůstala skryta až do jeho smrti v roce 1966.

O té „největší události“ informoval TASS až přibližně půl hodiny poté, co Gagarin odstartoval ze Země. V tajnosti zůstal také obsah referátu, který Gagarin přednesl dva dny po svém šťastném návratu z oběžné dráhy, tj. 14. dubna 1961, na zasedání Státní komise.<sup>31</sup> Zmiňuje se v něm mimo jiné o potížích, které nastaly během přistávání, kdy se kabina Vostoku neoddělila od přístrojového úseku s brzdícím motorem, jak bylo plánováno, nýbrž zůstala připojena spojovacím kabelem s elektrickými dráty, které přiváděly do kabiny energii a data. To způsobilo ohromné rotace Vostoku a změnilo polohu kabiny a úhel, pod níž měla vstoupit do atmosféry. Znamenalo to smrtelné nebezpečí, protože plášť Vostoku byl vybaven zvláštní ohnivzdornou vrstvou pro vstup do atmosféry jen z jedné strany. Gagarin v referátu popisoval, že rotace byly tak rychlé, že mu v jeden moment začaly před očima splývat přístroje a on měl pocit chvilkové ztráty vědomí. Nakonec ale právě žár atmosféry přeťal spojovací kabel a rotace ustaly. O tomto faktu není zmínka v žádném z veřejně dostupných zdrojů a sovětská moc jej velmi dlouho tajila.<sup>32</sup> Také kompletní stenografický zápis<sup>33</sup> z průběhu celého letu, který byl v upravené formě veřejnosti zprostředkován (jeho část je přetištěna v Gagarinově životopisné knize „Допора в космос“), o tomto momentu mlčí.

Tajemství a utajování se dotklo i samotného Gagarina. Je všeobecně známo, že Gagarin svůj let nepilotoval, celý byl řízen ze Země. Již méně je známý fakt, že mu byl utajen dokonce i přístup k ručnímu řízení rakety, kdyby automatika selhala. Příčinou byla obava vědců z toho, co může s člověkem udělat dlouhodobější pobyt ve stavu beztlíže. Počítalo se dokonce s tím, že v nejhorším případě může způsobit šílenství. Proto byly

---

dva dny po plánovaném letu, tj. 28.10.1960 – v den výročí VŘSR. Během odpočítávání před startem nastaly problémy s elektrickým a řídicím systémem. Navzdory všem bezpečnostním předpisům poslal polní maršál Mitrofan Nědělin zástup techniků a inženýrů, aby problémy vyřešili přímo na rampě. Odmítl jejich požadavky na odčerpání nebezpečného paliva z rakety, protože by to mohlo pozdržet start i o několik dní. A snad aby svůj rozkaz podpořil, sám rovněž opustil kryt a přidal se k nim. Nejspíše kvůli vadnému elektrickému spoji došlo k náhlému zažehnutí druhého stupně rakety. Oheň propálil plné nádrže stupně prvního a rampu zaplavila ohnivá vlna. Přesný počet obětí nebyl znám, nejčastěji se uvádělo číslo 126. Byl mezi nimi i maršál Nědělin. Sovětská propaganda tragédii nepřiznala. Asi polovina obětí byla pohřbena v hromadném hrobu. Polní maršál byl prohlášen za oběť letecké nehody.

<sup>30</sup> Koroljov mohl dvakrát získat Nobelovu cenu - za první umělou družici Země a za vypuštění prvního kosmonauta ve vesmíru. Když výbor pro udělování Nobelovy ceny chtěl Koroljova navrhnout, Nikita Chuščov prý návrh odmítl se slovy: „Jediného člověka odměnit nelze, tvůrcem nejnovější techniky je u nás celý národ.“ (viz Procházková Petra: Utajený konstruktér Koroljov, Lidové noviny, 13.1.2007, str. 9).

<sup>31</sup> Text referátu viz. příloha č. 2. Zdroj: <http://space.city.tomsk.net/secrdoc.htm>

<sup>32</sup> „Až v Gorbačově éře byly v časopise Novosti kosmonavtiki otištěny podrobné informace o letu, včetně této vážné komplikace.“ Tuto informaci získala autorka práce při konzultaci s českým odborníkem na kosmonautiku Pavlem Toufarem.

<sup>33</sup> Kompletní podoba stenografického zápisu viz. příloha č.3. Zdroj: <http://www.cosmoworld.ru/spaceencyclopedia/gagarin/index.shtml?doc10.html>

přístroje Vostoku zakódovány a kód byl vložen do obálky, kterou technici před odletem ukryli na předem určené místo. V případě, že by automatický systém řízení přestal fungovat, prozradilo by řídicí centrum Gagarinovi, kde se obálka nachází a on by převzal řízení do svých rukou.

Tajemství a utajování je průvodní znak vojenského diskurzu. Je důkazem toho, že ani v Gagarinově případě se nejednalo pouze o mírovou misi kolem planety, ale o svébytnou „neválečnou“ vojenskou operaci, v níž Gagarin vystupoval jako vítěz, jako přemožitel bez nepřítele, respektive jako vykonavatel geniálního strategického „tahu“, který překvapil hypotetického protivníka nepřipraveného. Zároveň je tajemství průvodním znakem kultovní slávy bájných bytostí. Tajemstvím opředené „zacházení“ s Gagarinem ho transformovalo v jakousi pohádkovou bytost, v postavu z legend, jejíž skutečný příběh, skutečný osud se za těmito legendami vytrácí, stává se nepodstatným, mizí.

Reálný Gagarin je tím největším tajemstvím, největší záhadou, klíč ke které právě ony legendy o jeho životě pod sebou navždy a nenávratně pohřbily.



### I.3. Let na věčnost - smrt a nesmrtelnost

#### I.3.a Smrt

Nerozlučitelným Gagarinovým tajemstvím je i jeho smrt. Existuje mnoho teorií o tom, co bylo 27. března 1968 příčinou osudné letecké katastrofy. Do dnešního dne ji však žádná z nich nedokázala zcela objasnit. Nejrozšířenější verze jeho smrti hovoří o tom, že k letecké nehodě dvojmístné zkušební stíhačky MIG-15 UTI (která byla mimochodem vyrobena v letecké továrně ve Vodochodech v tehdejší Československu) s Gagarinem a jeho instruktorem Serjoginem na palubě, došlo v podmínkách velmi špatné viditelnosti.

Nižší vrstva mraků se prý nacházela pouze ve výšce 450 až 600 m. Palubní přístroje pravděpodobně mylně vyhodnotily situaci (spekuluje se o tom, že Gagarin měl špatně nastavený výškoměr) a uváděly větší vzdálenost od země. Když letoun vylétl z mraků, piloti zjistili, že se řítí k zemi, která je o mnoho blíže než předpokládali.

Gagarin a jeho instruktor zřejmě věřili, že pádu zabrání (nepokusili se ani

katapultovat), nezbýval jim ale potřebný čas. Podle výpočtů by pouhé dvě vteřiny navíc stačily k tomu, aby se jim střemhlav dolů letící stroj, navíc v plné rychlosti, podařilo vyrovnat a zvednout. Místo toho ale pokusy o záchranu dostaly letadlo do vývrtky, a to se okamžitě zřítilo k zemi a roztříštilo na malé kusy. Trvalo prý velmi dlouho, než se ostatky těl - kusy prstů nohou a rukou, rozdrčených trupů a roztříštěných lebek - podařilo shromáždit. V té době neexistovaly testy DNA, Gagarin a Serjogin tak byli identifikováni jen podle zbytků oblečení, bot a hodinek. To je však jen jedna verze a podobných (více či méně pravděpodobných) verzí existuje celá řada. Na Gagarinovo letadlo prý spadla rádiová sonda z meteorologického balónu a roztříštila čelní sklo. Podle jiné verze se v nebezpečné blízkosti Gagarinova MIGu prohnala o mnoho silnější nadzvuková stíhačka SU-11 a vzdušný vír strhl Gagarinův letoun do turbulence, ze které se už nedostal.<sup>34</sup> Mezi fantastičtější varianty smrti patří tvrzení, že byl Gagarin sestřelen raketou, nebo že šlo o podivnou sebevraždu – údajný očitý svědek nehody zámečník



Chybějící špičky bříz jsou pozůstatkem pádu Gagarinova letadla.

<sup>34</sup> Cit. podle Toufar Pavel: Vzestup a pád Jurije Gagarina, Regia, Praha, 2001, str. 22-32.

Valentin Surkov tvrdil, že ten den bylo jasno a bezvětrí a letadlo padalo tak, jakoby se ho uvnitř sedící piloti ani nesnažili vyrovnat. Nejbizarnější je verze, která vznikla na přelomu 80. a 90. let: podle ní Gagarina unesli mimozemšťani.<sup>35</sup>

Množství variant Gagarinovy smrti, ať už úplných smyšlenek nebo pravděpodobnějších verzí (výše zmíněný výčet není zdaleka vyčerpávající), z nichž žádná se nedá považovat za definitivní (v každé se najde sporný moment, pro který neexistují důkazy), svědčí o tom, že Gagarinova osobnost spíše než na smrt aspirovala (a aspiruje dodnes) na nesmrtelnost. Gagarinův obraz jakoby se zpěchoval obyčejné smrti. Nevysvětlitelnost a tajemnost skonu hrdiny je charakteristickým rysem většiny kultovních osob. (Podobných příkladů je nespočet, za všechny jmenujme nekonečné množství legend o skonu Elvise Presleyho, včetně těch, podle nichž stále žije kdesi v ústraní). Tento rys vyplývá z „neochoty“ společnosti vyrovnat se se smrtí jejích kultovních hrdinů. Působí zde archetyp božstva a božská osobnost je přeci nesmrtelná.

Okolnosti Gagarinova posledního letu se staly předmětem státního tajemství a manipulace. Tak je tomu až dodnes. 12. dubna 2007, v den 46. výročí Gagarinova letu, odmítl Kreml obnovit vyšetřování příčin Gagarinovy nehody. Zamítnutí prezidenta Putina následovalo poté, co jej třicítka předních ruských leteckých odborníků informovala, že se jim prostřednictvím nejmodernějších technologií podařilo vypátrat, že v kokpitu letadla byl uvolněn ventilační panel (nikoliv lidským zaviněním), což je vážná závada, schopná zavinit pád stíhačky. Prezident Putin se prý vyjádřil, že neexistuje důvod zpochybňovat výsledek předešlého vyšetřování.<sup>36</sup> Paradoxní fakt, že žádný definitivní výsledek vyšetřování neexistuje a nikdy neexistoval, je jen dalším z řady důkazů, že utajování, manipulace s fakty a mystifikace, jsou věčnými strategiemi - lhostejno jestli sovětské či ruské - politiky.

### **I.3.b Nesmrtelnost**

Nesmrtelnost je podle literárního historika Jevgenije Dobrenka typickým rysem totalitní společnosti. Individualita, jedinec je tu do té míry potlačen, že cena jeho života se blíží minimu. O mnoho podstatnější a cennější je hodnota kolektivu. Právě ta je nesmrtelná. „Смерти в этой культуре попросту нет, ибо бессмертно дело, в котором

<sup>35</sup> Cit. podle Glanc Tomáš: *Вещь Гагарина*, rukopis, str. 4, 5.

<sup>36</sup> In: Инопресса: „Кремль запрещает новое расследование гибели Гагарина“, zdroj: <http://www.inopressa.ru/independent/2007/04/12/12:54:57/gagarin>  
In: Lidové noviny: „Proč zemřel Gagarin“, 13. duben 2007, str. 12.

растворен человек, бессмертна та внеличная ценность, которой человек служит.“<sup>37</sup> Absence hodnoty života jednotlivce na jedné straně a absolutní hodnota kolektivu, nesmrtelnost celku, na straně druhé, vede k odmítání smrti jako takové. A tak je tomu i v medializovaném Gagarinově osudu. Nesmrtelnost mu přinesl čin, který znamenal velký společenský pokrok, přínos pro kolektiv. Je zde přítomen moment obětování se ve prospěch většiny i za cenu ohrožení vlastního života. V tomto duchu Gagarina prezentovala i oficiální sovětská ideologie - jako statečného hrdinu, který se odhodlal k činu pro dobro lidstva, ačkoliv mu mohl být osudným.

Gagarin se tak stal bezmála mytologickým hrdinou, jeho vesmírná pouť ho učinila nesmrtelným – tak jako Odyssea zbožštily jeho odvážné činy, byl i Gagarin katapultován svým letem do nebes, mezi božstva, odkud se už nevrátil, respektive vrátil, ale byl už někým jiným, jeho podstata se pobytem „nahore“ změnila. Gagarin je skutečným mytologickým hrdinou i z hlediska své smrti. Ačkoliv tu tentokrát jde o úplně protichůdný typ mýtu. „Гагарин бросил вызов богам и вылетел в космос. Он, таким образом, стал гибридным и в смысле гибрид как олицетворения непомерной наглости, которая пытается нарушить установленный порядок и приводит в конечном итоге к падению героя, к его гибели.“<sup>38</sup> Jeho smrt tak byla - jako v případě Ikarově - mýtickým trestem za touhu létat, dostat se do nebe, za pokus vyrovnat se bohům.

„Гагарин превратился, как Ленин, в бессмертное существо – поэтому его смерть таинственна и необъяснима.“<sup>39</sup> Paralela s Leninovou nesmrtelností je na místě i z jiného důvodu. Stojí za ní sám Chruščov a jeho politika, která se snažila především vymezit vůči Stalinovi a jeho kultu osobnosti. Chruščov opodstatněnost svého režimu dokládal propojením svého zřízení s Leninovým režimem. „Comparing Gagarin to Lenin, the immortal leader of the working class and the Communist Party‘, Khrushchev linked the victory in space with the victory of the Revolution – ‚another exploit unparalleled in history‘.“<sup>40</sup> Nakonec však nikoliv on – Chruščov, ale Gagarin byl tím, kdo se v úloze jedné z nejvýznamnějších a nejpopulárnějších tváří režimu (populárnější než samotná hlava státu) nejvíce přiblížil Leninově nesmrtelnosti. Chruščov se tak stal nepřímým tvůrcem Gagarinovy nesmrtelnosti a ze své role „otce“ Gagarinova kultu z této nesmrtelnosti pouze do určité míry „těžil“. Symptomatický je v tomto kontextu i fakt, že 30. března 1968

<sup>37</sup> Добренко Евгений: Соцреализм и мир детства, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, str. 38.

<sup>38</sup> Cit. podle Glanc Tomáš: Вещь Гагарина, rukopis, str. 4, 5.

<sup>39</sup> Tamtéž.

<sup>40</sup> „Chruščov srovnáváním Gagarina s Leninem, nesmrtelným vůdcem pracující třídy a komunistické strany, spojil vítězství v kosmu s vítězstvím revoluce - s dalším z činů, který neměl v dějinách obdoby.“ Rockwell Trevor: The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Jurii Gagarin, str. 33, in: Past Imperfect, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

bylo Gagarinovo tělo pohřbeno v Kremelské zdi přímo za Leninovým mauzoleem – na mnohem důležitějším místě (v komunistické hierarchii hodnot) než je to, které bylo později vyhrazeno Chruščovovi na Novoděvičím hřbitově. A co víc - Gagarinova osoba zůstala jako jedna z mála ve své nesmrtelnosti bez větších poskvrn i po rozpadu Sovětského svazu.<sup>41</sup>

---

<sup>41</sup> Tamtéž, str. 33 – 34.

## I.4. Hvězdnota a prostota - „rodinná“ rovina dobývání kosmu

První dva kosmonauti světa Gagarin a Titov si od Nikity Chruščova vysloužili přezdívku „nebeští bratři“. „Мы с Юрием Алексеевичем Гагариным очень гордимся тем, что Никита Сергеевич назвал нас «небесными братьями». Должен по секрету сказать, что мы в среде космонавтов зовем Никиту Сергеевича нашим «космическим отцом»“.<sup>42</sup> Velká a rozvětvená „nebeská rodina“ sídlila (bez otce) ve Středisku přípravy kosmonautů. Tam se v březnu 1962 na Chruščovův příkaz „nastěhovala“ i pětice žen. Jedna z nich se měla už za půldruhého roku stát historicky první ženou ve vesmíru. Během jejich již tradičně utajovaného výcviku na další z řady vítězných letů po oběžné dráze se rozvinul milostný vztah mezi jednou z nich – Valentinou Těreškovovou – a kosmonautem Andrianem Nikolajevem (neoficiální zdroje hovoří o tom, že jejich vztah byl chladně zinscenován vedením; jako další z řady možných světových prvenství – tentokrát první kosmický pár; jiné informace hovoří o tom, že to byl strategický tah Těreškovové, která si vyhlédla jediného svobodného mládence mezi kosmonauty, protože tušila, že by ji případná „protektce“ mohla pomoci vyhrát konkurz<sup>43</sup>). Nikolajev se společně s Jurijem Gagarinem podílel na přípravě budoucích kosmonautek (či lépe řečeno kosmonautky, jelikož vybrána měla být pouze jedna z nich; na rozdíl od „mužských“ kosmonautů se s dalšími lety s ženami na palubě už nepočítalo a neúspěšné kandidátky musely své přípravy na let tajit i poté, co se z výcviku vrátily do civilního života). „Kosmický otec“ Chruščov údajně tehdy opět zasáhl do finálního výběru, a to prý těsně před startem, tj. v době, kdy už jedna z nich, podle všeho Irina Solovjovová, byla na let nejen nominována, ale dokonce doslova připravena vzlouznout do skafandru.<sup>44</sup> Motivace tohoto zásahu „shůry“ zůstává dodnes předmětem dohadů. S velkou pravděpodobností jí však byla právě láska Těreškovové a Nikolajeva, podle neoficiálních informací totiž údajně přislíbili, že hned po návratu z kosmu počnou dítě.<sup>45</sup> A opravdu se tak stalo.

Pouhé tři měsíce po slavném letu první ženy do vesmíru Valentina otěhotněla se svým „nebeským“ snoubencem a za další dva měsíce se konala velkolepá svatba. Byla to událost roku. „The Soviets have always treated their cosmonauts like royalty or

<sup>42</sup> Cit. podle referátu Germana Titova na XXII. Sjezdu KSSS, in: Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, str. 244.

<sup>43</sup> Cit. podle: Pacner Karel: Těreškovová - svůj let pofňukala; zdroj: [www.karelpacner.cz](http://www.karelpacner.cz)

<sup>44</sup> Cit. podle: Oberg James E.: Red Star in Orbit. The Inside History of the Soviet Space Programme, London, 1981, str. 63-73.

<sup>45</sup> Cit. podle: Oberg James E.: Red Star in Orbit. The Inside History of the Soviet Space Programme, London, 1981, str. 69.

Hollywood stars, and this time they outdid themselves in the lavish pageantry."<sup>46</sup> Sám Chruščov žehnal svatebčanům na dobových záběrech ze svatby jako nejvyšší nebeský vyslanec, přičemž výraz jeho tváře při tomto aktu, jak je vidět v dokumentu „Звездная свадьба“<sup>47</sup>, ovládla nekontrolovatelná grimasa křečovitého úsměvu, který mu z obličeje nezmizel až do konce svatební oslavy. Ale nejen to, on sám dokonce vedl nevěstu k oltáři a předával jí ženichovi coby otec, jediný skutečný „otec kosmu“. Sedm měsíců po svatbě se novomanželům narodila dcera Jelena, první dítě na světě, jehož oba rodiče pobývali ve vesmíru. Toto narození bylo vlastně vědeckým experimentem. „Lékaře zajímalo, zda pobyt v kosmu bude mít vliv na jejich potomky. Jejich dcera byla nucena strávit vlastně celé dětství pod bedlivým lékařským dohledem.“<sup>48</sup> Z dnešního pohledu se jeví přisuzování tak velkého významu působení vesmíru na lidi jako poněkud zveličené.<sup>49</sup> Nicméně hvězdné dítě nebeských rodičů bylo na světě. A i péče o něj musela být hvězdná.

Stejně důležitým byl však na druhé straně i protipól výše uvedené „hvězdnosti“ kosmonautů - jejich proklamovaná obyčejnost. Jejich „člověčenství“ v sobě skrývalo možnost ztotožnit se s nimi. Jednalo se o určitou demokratizaci, zpřístupnění, zesvětštění kultu. Gagarin či Těreškovová byli v tomto ohledu ještě možná názornější než jejich nástupci. Příkladný rodokmen, sestávající ze samých proletářů (Gagarin měl matku dojičku a otce truhláře, matka Těreškovové byla stejně jako budoucí kosmonautka textilní dělnice, otec zemřel za války), ale zejména jejich život měl být příkladem obyčejnosti. Jak říká literární Gagarin ve své stylizovaně autobiografické knize „... сама жизнь показывает, что космос осваивают не «супермены», а простые, вышедшие из народа люди.“<sup>50</sup> V této souvislosti ale velmi protikladně působí skutečnost, že ačkoliv se literární Gagarin sám s hrdostí pokládal za obyčejného člověka, zároveň se nemohl dočkat – dost možná s ještě větší hrdostí - povýšení, řádů a výlozek, kterými byl po svém letu odměněn. „Когда Никита Сергеевич объявил о том,



Valentina Těreškovová a Jurij Gagarin na obraze neznámého malíře.

<sup>46</sup> „Sovětský svaz vždy pečoval o své kosmonauty královsky, jako o hollywoodské hvězdy, avšak v tomto případě v pompéznosti snad ještě překonal sám sebe.“ in: Oberg James E.: Red Star in Orbit. The Inside History of the Soviet Space Programme, London, 1981, str. 71.

<sup>47</sup> Čerpáno z dobových filmových týdeníků, které shromáždil Dr. Dmitrij Zacharjin.

<sup>48</sup> Příbyl Tomáš: Rudé hvězdy ve vesmíru, Paráda, Brno, 1997, str. 62.

<sup>49</sup> „Dcera Jelena žádnou chorobou, která by mohla mít počátek v pobytu rodičů ve vesmíru, netrpěla a netrpí. Také ostatní kosmonautky, které letěly do kosmu později, porodily zdravé děti. A co další generace, když víme, že některá vnučata sovětských fyziků, kteří při výrobě atomové bomby neopatrně pracovali bez ochrany s radioaktivním materiálem, trpí těžkými vadami? Zatím není znám žádný případ, že by tito potomci měli nějakou vrozenou vadu.“ Cit. podle: Pacner Karel: Těreškovová - svůj let profňukala; zdroj: [www.karelpacner.cz](http://www.karelpacner.cz)

<sup>50</sup> Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, str. 237.

что мне присвоено высокое звание Героя Советского Союза и первому присвоено звание летчика – космонавта СССР, я весь вспыхнул... Что скрывать, на мгновение я представил себя с орденом Ленина и Золотой Звездой на груди...<sup>51</sup>

Proklamovaný obyčejný člověk sní o tom patřit mezi kromobyčejné, chce stoupat výš a výš v hierarchii režimních hodnotí.

„Obyčejnost“ byla nepsanou povinností příkladného hrdiny. Kosmonauti byli v očích veřejnosti těmi „nejobyčejnějšími z obyčejných“ – právě z takové charakteristiky vyplývá nadpozemský obraz jejich výjimečnosti. „Космонавту № 1 Юрию Гагарину была уготована счастливая судьба. С его даром улыбки – шире чем у американских президентов, - он стал вечным символом и принял божественные почести еще при жизни. Его имя, по сути, следовало бы писать с маленькой буквы, так как оно превратилось в понятие.“<sup>52</sup>

---

<sup>51</sup> Tamtéž, str. 151.

<sup>52</sup> : П. Вайль, А. Геннис - 60-е. Мир советского человека, Москва, НЛО, 1998, str. 24.

## II. Specifické rysy Gagarinova kultu

### II.1. Věčně mladý hrdina

*Motto:*  
*„Ptají se chlapce: ‚Jak se jmenuješ?‘*  
*Aljoša Meresjev.*  
*A čím bys chtěl být, až budeš velký?*  
*Gagarinem.<sup>53</sup>*

Souhrn atributů a specifík Gagarinova kultu může být velmi rozmanitý, především v závislosti na tom, z jakého úhlu pohledu k této problematice přistupujeme. Pro naše účely jsou důležité ty aspekty jeho kultu, které mají pseudoreligiózní konotace a mýtotočrný kontext. Pro sovětskou mytologii byl vždy jedním z centrálních stavebních prvků fenomén hrdinství. Hrdina vystupuje jako představitel (či spolutvůrce) nového života, jako pokořitel nejrůznějších překážek a nástrah v zájmu *vyššího cíle*, který, a to je snad jeho nejpodstatnější role, celou svou bytostí ztělesňuje ideál, sloužící jako názorný příklad řádného života. Gagarin je výjimečný v tom, že představuje nový typ hrdinství, který se do velké míry vymyká dosavadním vzorům sovětských hrdinů, zformovaným ve stalinské době.

Německý literární vědec Hans Günther hrdinskou typologii stalinské epochy shrnul do čtyř kategorií: *Hrdina socialistické práce* (vychází z prométheovské tradice kulturního hrdiny, který přináší lidem technické, vědecké, umělecké a jiné hodnoty, např. stachanovci, letci), *Hrdina-vojín* (hrdinové Občanské války či Velké vlastenské války, např. Čapajev), *Hrdina-politický činitel* (nejčastěji ve formě panegyrického žánru oslavujícího Lenina či Stalina), *Hrdina-oběť* (jeho obraz se modeluje podle kánonu života svatých a mučedníků, např. Pavel Korčagin z románu „Jak se tavila ocel“).<sup>54</sup> Hrdinové Čapajev, Marejev (či jeho literární alter-ego v románu Borise Polevého „Příběh opravdového člověka“ Meresjev), Stachanov, ti všichni byli ve větší či menší míře svázáni s bojem, utrpením, násilím, s krví a bolestí, s překonáním obrovských překážek. Gagarin je jedinečný tím, že jeho hrdinství nestojí na zkušenosti s překonáním strádání, bolesti a hrůzy (přípravy kosmonautů byly – přes všechnu jejich náročnost - nepoměrně menší než třeba útrapy válečných hrdinů).

<sup>53</sup> Dobová anekdota. Převzato z knihy Kluge Robert: Der Sowjetische Traum vom Fliegen, Verlag Otto Wagner, Mnichov, 1997, str. 144.

<sup>54</sup> Гюнтер Х.: Архетипы советской культуры, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, str. 743-784.



„Гагарин стал первым героем постсталинского СССР, героем легкости. Полет, который он осуществил, трансформировался в некоторую воздушную основу его героизма.“<sup>55</sup> Churščovovská doba s sebou skutečně přinesla „lehkost“ a uvolnění ve srovnání se stalinskou tísní a terorem a Gagarin byl jedním z emblémů tohoto uvolnění. Proto je možno vytvoření nového typu hrdiny chápat i v kontextu celkového vymezování se chruščevovské éry vůči předešlé epoše „kultu osobnosti“.

Přesto lze však v Gagarinově typu nekonfrontačního hrdinství vystopovat návaznost na jedno klasické stalinské mytologéma, na mytologéma letců. „После того как в 1957 году был запущен спутник, советский народ вновь увидел в авиации (и космонавтике) предмет национальной гордости.“<sup>56</sup> Letci, Stalinovi sokoli, kteří zosobňovali stejně jako kosmonauti heslo epochy „vперед a výше“, byli v sovětské společnosti rovněž vnímáni jako vyvolení „synové“ vlasti, jako lidé „vyššího řádu“, kteří si zasluhují úctu, obdiv a chválu. Jejich hrdinství bylo spojováno s – totalitními režimy tolik oblíbenou - prométheovskou mýtickou tradicí o kulturním hrdinovi, který lidem přináší ty nejvyšší, v tomto případě technické a vědecké hodnoty. „Миф о летчиках содержит все этапы пути приключений античного героя – уход из повседневности, демонстрация стойкости в разных испытаниях, получение сверхъестественной награды, и, наконец, возвращение героя, несущего своему народу благодать.“<sup>57</sup> Kromě toho měli letci stejně jako kosmonauti status nadlidí, kteří svou odvahou, dovednostmi, energií a silou vůle naplňovali představy o ideálu. V očích současníků ztělesňovali sen o novém člověku. Analogický s kosmickou érou byl i fakt „soupeření“ mocností o prvenství v rekordech v délce, výšce a rychlosti letu letadel, který se rozhořel mezi USA a SSSR už ve třicátých letech.<sup>58</sup> Kosmická horečka v rámci studené války v letech šedesátých byla tak vyvrcholením již dávno započaté vzdušné rivality. Letci byli stejně jako kosmonauti zdrojem neutuchající národní hrdosti, byla jim věnována velká mediální pozornost a stali se inspirací uměleckých děl – literatury, výtvarného umění či písňové tvorby.<sup>59</sup>

<sup>55</sup> Cit. podle: Glanc Tomáš: Вещь Гагарина, rukopis, str. 2.

<sup>56</sup> Кларк Катерина: Советский роман: История как ритуал, Екатеринбург, 2002, гл. 10 - Хрущевские годы, str. 193.

<sup>57</sup> Гюнтер Х.: Архетипы советской культуры, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, str. 745.

<sup>58</sup> „На протяжении 1930-х годов во многих странах достижения авиации были предметом национальной гордости, поэтому полеты на дальние расстояния сделались сферой особого соперничества между США и СССР.“ Кларк Катерина: Советский роман: История как ритуал, Екатеринбург, 2002, гл. 5 – Сталинский миф о «большой семье», str. 112.

<sup>59</sup> Лétání jako znak modernity je oslaveno například ve futuristické básni básníka a amatérského letce Vasilije Kamenského z roku 1918 „Я лечу“, která je (podobně jako Chlebnikovovo „Заклятие смехом“), postavena na hře s běžnými slovy a povotvary se slovním kořenem „лет“: „Лечу над озером / Летайность совершаю / Летивый дух / Летит со мной. / Летвистость в мыслях / Летимость отражаю - / Леткий (?) взор глубок / Лет верен и устойчив / Летокан широк / Летистинная радость / Летисто улетать, / Летинною весной.“ Citováno podle Kluge Robert: Der Sowjetische Traum vom Fliegen, Verlag Otto Wagner, Mnichov, 1997, str. 45.

A ještě v jednom podstatném aspektu lze najít výrazný styčný bod mezi letci a kosmonauty. Jedná se o nadstandardní péči, kterou lidem těchto profesí věnovaly hlavy státu. Jak Stalin, tak i Chruščov projevovali o své „vzdušné hrdiny“ starost, nesrovnatelnou s péčí o představitele jiných oblastí vědy, techniky či veřejného života vůbec. Jejich vztah k nim byl analogií vztahu otců k synům. Gagarin líčil své první shledání s Chruščovem, které následovalo po letu, těmito slovy: „Я ощутил отеческое тепло его рук и подумал, что, может быть, увидев мою офицерскую форму, он вспомнил своего сына Леонида. Ведь сын Никиты Сергеевича тоже был летчиком...“<sup>60</sup> V dobových periodikách (Огонек, Литературная газета z dubna roku 1961) jako by byla záměrně akcentována důležitost Gagarinovy matky, jeho následnictví po matčině rodové linii, a s tím spojené oslabení důležitosti skutečného rodného otce.

Ve vzpomínkové knize Lidie Obuchovové<sup>61</sup>, kterou sepsala těsně po Gagarinově smrti na základě výpovědí jemu blízkých lidí, vystupuje Gagarinův otec téměř v roli jakéhosi „tmáře“, který Gagarinově matce ani samotnému Gagarinovi nedopřál vystudovat, nýbrž je hnal do fyzické práce (Gagarin šel údajně na jeho popud po šesté třídě do učení). Oproti němu Gagarinova matka, které je v knize dán o mnoho větší prostor, působí jako osvícená duše – busta jejího vlastního otce stojí v obývacím pokoji hned vedle busty Puškina a až nápadně připomíná Ciolkovského. Gagarinova matka ztělesňuje klid, rozum, nadhled a přívětivost – vlastnosti, kterými se vyznačoval i její syn. Gagarinův otec ve vzpomínkových knihách a v dobových médiích jakoby ustupoval, uvolňoval prostor „duchovnímu“ otci Chruščovovi, otci „vyšší kategorie“.

„Otcovská“ péče Chruščova se projevovala v sérii veřejných rituálů. Stejně jako se Stalin loučil s piloty před jejich výpravou za novými rekordy, byl s nimi v kontaktu během výpravy a vítal je po jejich návratu, bděl i Chruščov nad osudy svých kosmických „synů“. On sám, jak bylo zmíněno výše, rozhodujícím způsobem vstoupil do výběru některých kandidátů pro let do kosmu (včetně Gagarina a Těreškovové). „Otcovský“ vztah kromě toho, že zavazuje k péči, totiž dává i právo o svých svěřencích rozhodovat. Proto i další pokusy překonat dosažené rekordy a prvenství se často podnikaly na jeho přímý pokyn. Chruščov své kosmické hrdiny k cestám do vesmíru s patřičnou medializací nejen doprovázel, byl také prvním, komu se kosmonauti – telefonicky – po návratu z kosmu hlásili a svěřovali se svými zážitky. Celá země čekala na jeho slova chvály. Jakoby teprve jeho vyjádření přeměnila činy kosmonautů ve skutečnost. „Я рад слышать Вас, дорогой Юрий Алексеевич! Вы первым в мире совершили

<sup>60</sup> Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, стр. 150.

<sup>61</sup> Обухова Лидия: Любимец века, Молодая гвардия, Москва 1972, кар. Родители, стр. 12-16.

космический полет. Своим подвигом Вы прославили нашу Родину, проявили мужество и героизм в выполнении такого ответственного задания, своим подвигом Вы сделали себя бессмертным человеком, потому что Вы первым из людей проникли в космос.“<sup>62</sup>

Rys „otcovství“ je pro totalitní společnost i kulturu symptomatický. Důležitou, ba dokonce základní roli v ní hraje fenomén „poslušnosti“. „Герои – всегда «сыновья», которые следуют приказам, указаниям «отца» и после выполнения задач предстают перед ним со своими достижениями. Героя в этом отношении всегда отличает подростковость.“<sup>63</sup> Podle názoru literárního historika Jevgenije Dobrenka je totalitní stát ve skutečnosti světem věčného dětství. Infantilismus společnosti je podle něho mocenskou nomenklaturou pěstován, jelikož myšlení a chování dítěte je snadno manipulovatelné a náchylné k podléhání mýtům, snadno se poddává síle a moci. „Коммунизм - это всегда детство. Детство – это всегда коммунизм. Главное чудо соцреализма состоит в том, что через испытания его герой из мира детства возвращается... в мир детства. Это замкнутый цикл превращений.“<sup>64</sup> V tomto duchu je případně nahlížet i na hrdinský typ Gagarina, právě odtud totiž vyplývá další charakteristický rys jeho hrdinství, který s dětstvím úzce souvisí – jeho věčné mládí. Ačkoliv Gagarin podnikl let kolem planety v době, kdy už byl dvojnásobným otcem a bezmála třicátníkem, můžeme u něho (respektive u jeho obrazu, který o něm vytvářela média, či prostřednictvím knih a vzpomínek pamětníků) zjistit řadu symptomů, charakteristických právě pro mládí. *Nadšení, horlivost, mnohostranné zájmy* – ve studiu, v práci, ve volném čase; tyto vlastnosti ho podle svědectví jeho učitelů, spolužáků a přátel, provázely po celý život. *Bezstarostnost a lehkomyšlnost* - vyvěrají zejména z legend o slabosti Gagarina pro ženy, o jeho avantýrách, a také z legend o oblíbě často a bujaře oslavovat, tančit a pít. Pověstná *bezprostřednost* jeho chování, jeho mladická „sympatická“ drzost, byla protikladem zkosnatělému a za každou cenu vážnému vystupování funkcionářů. I jeho nejcharakterističtější atribut – *úsměv*, k němuž nelze nepřidat přívlastek chlapecký – v sobě skrývá, kromě vší nezpochybnitelné vřelosti, upřímnosti a srdečnosti, i velkou dávku dětské naivity a bezelstnosti. A v neposlední řadě, další příznak mládí – *fyzická krása*.

<sup>62</sup> Přepis telefonátu N. S. Chruščova s J. A. Gagarinem, in: Литературная газета № 44, 13.4.1961, str. 2.

<sup>63</sup> Гюнтер X.: Архетипы советской культуры, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, str. 749.

<sup>64</sup> Podrobná analýza infantilismu totalitních režimů viz. Добренко Евгений: Соцреализм и мир детства, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, str. 31-40.



Legendární úderník Alexej Stachanov

Zevnějšek hrdinů budovatelských románů a plakátů éry industrializace (zemědělců, slévačů či horníků) byl spíše ilustrací fyzické náročnosti jejich práce. Působení jejich tváře a upravenost, prvotní důraz na fyzickou atraktivitu tady neměly místo, naopak byly považovány za něco zjemnělého, „buržoazního“, škodlivého. (Nedá se však tvrdit, že by tito hrdinové postrádali pro tehdejší veřejnost přitažlivost, ideál krásy je proměnlivá veličina.) S novými hrdinami kosmické éry však přišla změna. Gagarin sice nebyl příkladem typického krasavce, ale jeho mužné, souměrné a mladé svalnaté tělo, oblečené často do uniformy, plnilo stránky novin a časopisů, a to pochopitelně přispělo k tomu, že se stal jedním z těch, kdo formovali ideál mužské mladistvé krásy své doby. Tělesná přitažlivost Gagarina byla vlastně takovou malou ochrannou známkou, respektive symbolem přitažlivosti režimu.

Posledním specifickým rysem Gagarinova hrdinství, o kterém se chci zmínit, je jeho mezinárodní přesah a multimediální charakter. Gagarin byl, a to nikoliv pouze v sovětské historii, ale i v historii celého Ruska, jedním z prvních nekonfliktních globálních hrdinů. Nekonfliktních proto, že události a osoby, jejichž věhlas měl do té doby globální charakter, byly většinou spojeny s válečnými událostmi. Gagarin byl jedním z prvních šířitelů celosvětové „optimistické“ informace. Rychlost, s jakou zpráva o něm oblétna svět, byla ovlivněna dynamickým rozvojem techniky, širokým rozšířením rozhlasu a televize, které právě v 60. letech zaznamenaly bouřlivý rozmach. Díky tomuto faktu se z Gagarina stala možná první multimediální hvězda v historii Sovětského svazu. Jeho „hvězdnost“ měla rysy do té doby známé spíše ze „západního“ světa. Nezbytné pro ni byly právě vizuální prostředky - svět zaplavily fotografie, filmy, na kterých byl zachycen nejen oficiálně – v uniformě, ale i ve sportovních teplácích, plavkách, na nákupu, na filmovém festivalu, s manželkou u moře. Rozhovory se dělaly nejenom s ním, ale i s manželkou, ukazovaly se jejich dcery. Po dlouhou dobu se publikovalo o jeho životě (i soukromém) daleko víc, než kdykoliv předtím o komkoliv z osobností komunistického managementu. To



Gagarin s rodinou a přáteli u vody

bylo naopak u reprezentantů socialismu doposud nemyslitelné a nevídané. V tehdejším oficiálním tisku se informace z jejich osobního života tajily, maximálně bylo zveřejněno, jestli je daný člověk ženatý a kolik má dětí. Gagarin byl prvním sovětským mezinárodním hrdinou, kterému bylo „do určité míry“ nahlíženo do soukromí. A i díky této skutečnosti víc než své „hrdinské předchůdce“, připomínal jeho mediální obraz – obraz hollywoodské hvězdy.<sup>65</sup> Zároveň byl i posledním velkým sovětským hrdinou. „В период 1961-1991 больше не сложился образ, который мог бы с ним сопоставляться.“<sup>66</sup>

---

<sup>65</sup> Téma je rozpracováno podrobněji v III. kapitole.

<sup>66</sup> Glanc Tomáš: Вещь Гагарина, rukopis, str. 2

## II.2. Prototyp nového člověka

V říjnu roku 1961 se konal XXII. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu. Půl roku po Gagarinově obletu Země a dva měsíce poté, co strávil na oběžné dráze 24 hodin druhý sovětský kosmonaut German Titov, byly již obrazy vesmírných hrdinů pevně zakořeněny v lidských myslích. Na sjezdu byl přijat v pořadí třetí Program strany<sup>67</sup>, který měl znamenat začátek nové éry. Přejížděné stadium socialismu mělo být postupně a během pouhých 20 let nahrazeno blahobytným vrcholným stadiem společenského uspořádání - komunismem. „Партия торжественно провозглашает: нынешнее поколение советских людей будет жить при коммунизме.“<sup>68</sup> Primát SSSR, analogicky s prvenstvím v kosmu, měl být podle Programu zabezpečen i ve všech ostatních oblastech života, včetně dosažení nejvyšší životní úrovně na světě. Do roku 1980 se Sovětský svaz měl přetvořit v prosperující velmoc, ve které už pomalu nebudou existovat peníze, protože bydlení, zdravotnictví, městská doprava, závodní jídelny a mnoho dalšího bude zadarmo a neskutečná produktivita státu a jeho rozkvět definitivně porazí všechny dosavadní mocnosti. V blahobytu pak bude žít každý občan, Nový člověk Nové doby.

Program si kladl za cíl Nového všestranně rozvinutého člověka Nové doby vychovat. Tak aby byl – vyjádřeno dobovou rétorikou - plně oddán nejvyššímu úkolu vybudovat ideální společnost na Zemi, aby svým nadšením pro společné dílo strhl všechny ostatní a aby u něho – jako u správného představitele masy nebo třídy - stála tato společná věc nad jeho osobními potřebami. „В героизме нового человека связываются воедино фанатическая вера в высшую цель, претворение этой веры в конкретное дело, и, наконец, свершение высокого подвига не ради личной славы, а ради общей пользы.“<sup>69</sup>

Součástí třetího Programu strany byl proto dokument, který podobu Nového člověka podrobně rozpracoval, ba předepisoval. Nazýval se Morální kodex budovatele komunismu a shrnoval především mravní principy, podle kterých by měl žít každý

<sup>67</sup> *První program strany* byl přijat v roce 1903 na Druhém sjezdu РСДРП (Российская социал-демократическая рабочая партия) – rozdělval se na dvě části podle hlavních cílů komunistů: 1. „программа максимум“ - svržení kapitalismu a ustanovení diktatury proletariátu; 2. „программа минимум“ – svržení carského samodržaví a jeho nahrazení demokratickou republikou, ve které bude zabezpečena osmihodinová pracovní doba a odstraněny pozůstatky nevolnictví.

*Druhý program strany* byl přijat v roce 1919 na Osmém sjezdu РКП (б) a byl bezprostřední reakcí na vítězství VŘSR a vytyčoval systémové kroky přechodu společnosti od kapitalismu k socialismu.

In: Большая советская энциклопедия. Zdroj: <http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/093/073.htm>

<sup>68</sup> Программа КПСС, Введение. In: Большая советская энциклопедия. Zdroj:

<http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/093/073.htm>

<sup>69</sup> Синявский Андрей: Основы советской цивилизации, Аграф, 2001, str. 163.

sovětský občan. Vzhledem k zaměření na etiku a způsobem vyjádření (12 heslovitě formulovaných bodů) je namísto paralela k biblickému Desateru. „В этих библейских параллелях тексту Программы стилистически ближе суровость ветхозаветных заповедей.“<sup>70</sup>

### **Моральный кодекс строителя коммунизма**

1. Преданность делу коммунизма, любовь к социалистической Родине, к странам социализма.
2. Добросовестный труд на благо общества: кто не работает, тот не ест.
3. Забота каждого о сохранении и умножении общественного достояния.
4. Высокое сознание общественного долга, нетерпимость к нарушениям общественных интересов.
5. Коллективизм и товарищеская взаимопомощь: каждый за всех, все за одного.
6. Гуманные отношения и взаимное уважение между людьми: человек человеку друг, товарищ и брат.
7. Честность и правдивость, нравственная чистота, простота и скромность в общественной и личной жизни.
8. Взаимное уважение в семье забота о воспитании детей.
9. Непримируемость к несправедливости, тунеядству, нечестности, карьеризму, стяжательству.
10. Дружба и братство всех народов СССР, нетерпимость к национальной и расовой неприязни.
11. Нетерпимость к врагам коммунизма, дела мира и свободы народов.
12. Братская солидарность с трудящимися всех стран, со всеми народами.<sup>71</sup>

Kromě závazku víry v „jednoho boha komunismu“ a apelů k morální čistotě, čestnosti, vzájemné úctě v rodině i péči o výchovu dětí, které jsou de facto přesnými analogiemi k příkázáním, jsou tu navíc snad jen výzvy k nevraživosti a nesmiřitelnosti vůči všem nepřátelům jedině komunistické víry. Ty jsou svědectvím nového druhu morálky podněcující k nenávisti a nepřátelství, morálky, jež postrádá soucit. Přesně to vycítil a předvídal Nikolaj Berďajev ve své knize Истоки и смысл русского коммунизма, která vyšla poprvé v angličtině už v roce 1937: „Коммунизм есть исповедание определенной веры, веры противоположной христианской. Коммунисты любят подчеркивать, что они противники христианской, евангельской морали, морали любви, жалости, сострадания. И это может быть и есть самое страшное в коммунизме.“<sup>72</sup> Nejvíce se do podvědomí lidí vryly ty „mravní zákony“ z Morálního

<sup>70</sup> П. Вайль, А. Геннис - 60-е. Мир советского человека, Москва, НЛО, 1998, стр. 14.

<sup>71</sup> Internetový zdroj: Wikiteka: <http://ru.wikisource.org/wiki>

<sup>72</sup> Бердяев Н.А.: Истоки и смысл русского коммунизма, гл. VII., Коммунизм и христианство, zdroj: <http://www.vehi.net/berdyayev/istoki/07.html>

kodexu, které byly vyjádřeny aforisticky. „Kdo nepracuje, ať nejí; Člověk člověku – přítelem, soudruhem i bratrem; Jeden za všechny, všichni za jednoho.“<sup>73</sup>

Právě slova „Jeden za všechny, všichni za jednoho“ zvolal Gagarin na ostatní kosmonauty těsně před odletem do kosmu z odpalovací rampy Vostoku. Ale nejen tato doslovná citace z Morálního kodexu (která si svou rytířsko-bratrskou sémantiku nese už od dob Tří mušketýrů) je důkazem sepětí Gagarinovy osobnosti a jeho biografie s nově formulovanou komunistickou morálkou. „The vision set forth at the XX Congress would shape the reformation of the propaganda apparatus in the next years, and would eventually become embodied in the hero-myth of Iurii Gagarin... Gagarin symbolized the moral code and brought it to the masses... Gagarin's image embodied the scientific-atheistic „New Man“ that socialism had ostensibly created.“<sup>74</sup> Kosmonaut, který se jako první prodral za hranice Země a života, se stával mluvčím komunistické propagandy. Důležitou roli v tom sehrál Gagarinův nepopíratelný talent komunikace, talent vystupovat na veřejnosti, schopnost zaujmout a vyvolat pozitivní odezvy, a v neposlední řadě dar vyvolávat v lidech sympatie. I když Gagarin vstoupil do KSSS až těsně před svou kosmickou misí v roce 1960, všechny jeho pozdější biografie, které o něm byly vydány, traktují jeho život jako život „rozeného“ komunisty. „Gagarin's various biographies revealed too much of the conspicuous hand of the state propaganda apparatus to be accepted as reliable accounts of the man's life and character.“<sup>75</sup> Gagarin sám se navíc podílel na utváření své biografie. Jeho autorská životopisná kniha „Дорога в космос“, která je propagandou doslova prosycena, sloužila jako svého druhu kanonický text a byla předobrazem pro všechny ostatní pozdější texty a publikace o Gagarinově životě. Žádná nová kniha vydaná po knize „Дорога в космос“ s ní nesměla být v rozporu. Gagarinův život byl ve všech jeho životopisných knihách do nejmenšího detailu formulován jako zosobnění života Nového člověka. „Каждая эпоха истории выдвигает и отыскивает своих героев, которые становятся идеальным образцом и по нему воспитывают массы.“<sup>76</sup> Právě Gagarin byl prohlášen a přijímán za příklad hodný následování, který za sebou strhne masy, on byl Novým člověkem, který přijal Novou dobu a věří ve slávu světlé budoucnosti, kterou pomáhá vybudovat.

<sup>73</sup> Viz 2., 5. a 6. bod Morálního kodexu budovatelů komunismu.

<sup>74</sup> „Vize, vyhlášená na XX. Sjezdu, znamenala reformu aparátu propagandy v následujících letech a nakonec byla ztělesněna v mýtu Jurije Gagarina... Gagarin symbolizoval Morální kodex a přenášel ho na široké masy... Gagarinova osobnost ztělesňovala vědecko-ateistického „Nového člověka“, kterého socialismus okázale vytvořil.“ Cit. podle Rockwell Trevor: *The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Iurii Gagarin*, str. 5, str. 22, str. 28 in: *Past Imperfect*, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>75</sup> „Gagarinovy různé biografie až nápadně odpovídají propagandě a jsou tak důkazem působení neviditelné ruky státního aparátu, než aby se daly považovat za věrohodný zdroj informací o jeho životě.“ Cit. podle Rockwell Trevor: *The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Iurii Gagarin*, str. 17 in: *Past Imperfect*, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>76</sup> Сиянский Андрей: *Основы советской цивилизации*, Аграф, 2001, str. 165.



Nová propaganda měla výchovný charakter. Články a knihy o Gagarinovi byly určeny především mládeži. Většinu jich vydávala nakladatelství pro děti, články vycházely v časopisech pro mladé. Knihu „Допора в космос“ vydalo taktéž dětské nakladatelství. Gagarin v ní nabádá k napodobování hrdinů, na mnoha místech mluví o svých „vlastních“ hrdinech; například o tajemném bezejmenném letci, který za války před jeho očima obětoval svůj život; místo aby se s porouchaným letadlem vrátil na základnu, zůstal v boji, bombardoval fašisty a nakonec svoje letadlo navedl mezi vojáky, které tam i s ním explodovalo<sup>77</sup>. V tomtéž oslavném duchu vypráví také o svých instruktorech létání Děnisenkovi a Safronovovi<sup>78</sup>: „Мы во всем старались подражать им, даже походкой, манерой держаться.“<sup>79</sup> Tím dává nepřímou návod k tomu vnímat i jeho biografii jako text určený k nápodobě. „Соцреализм – это машина-конвейер по производству героев – образцов для подражания, обращенных к юноше, обдумывающему житье.“<sup>80</sup> Bezbréhá šíře zájmů v jeho dětském a dospívajícím věku, neskutečné nadšení, se kterým zvládal nejen slévat kovy a pilotovat letadlo, ale i vrcholově sportovat, účastnit se literárních debat, vyhrávat matematické soutěže, šéfovat komsomolu, hrát na žestě v orchestru, nastudovat hlavní roli v představení amatérského divadelního souboru nebo zazpívat sólo ve školním sboru či zatančit na vystoupení tanečního tělesa – to všechno mělo být inspirací pro děti v jejich školní píli. I když je otázkou, jestli to náhodou v dětských čtenářích nevyvolávalo spíše frustraci z vlastní neschopnosti než touhu se tomuto nedostižnému ideálu být jen nepatrně přiblížit. V již zmíněné knize Lidie Obuchovové „Любимец века“<sup>81</sup>, v níž na Gagarina vzpomínají jeho učitelé a učitelky, spolužáci a spolužačky, je motiv naprosté „univerzality“ studenta Gagarina ještě více zdůrazňován. Tento román, který přes veškeré svoje ambice postihnout Gagarinovu osobnost v co nejširší perspektivě (včetně psychologických náhledů<sup>82</sup>), je ve skutečnosti šablonovitým textem pro učitele a učitelky, kteří touží po tom vychovávat a vzdělávat

<sup>77</sup> Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, стр. 11.

<sup>78</sup> Tamtéž, str. 36.

<sup>79</sup> Tamtéž, str. 37.

<sup>80</sup> Добренко Евгений: Соцреализм и мир детства, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, стр. 32. Příznačná je v tomto ohledu pasáž z biografického vyprávění dvanáctiletého kubánského chlapce, ve které líčí své autentické zážitky z návštěvy Gagarina v Havaně: „Jako se Jurij připravoval na svůj let do vesmíru, i já jsem se připravoval na let do nepřátelského světa. Myslím, že to byl jeden z důvodů, proč jsem ho chtěl vidět na vlastní oči. Nejen proto, že byl první lidskou bytostí, která letěla tak vysoko nad naši atmosférou. Fascinoval mě jeho naprostý klid v cizím prostředí. Jurij měl odvahu. Měl *cojones*, koule, jak říkají Kubánci. Nejspíš stejně velké a stejně tvrdé jako kokosové ořechy. Takové, jaké budu potřebovat ve Spojených státech. Člověk bez koulí jako kokosové ořechy by nedokázal nasednout do malé kovové kabiny v největší *cohetě*, jaká kdy byla vyrobena. Byl to posel ze světa statečných, a taky z budoucnosti. I já jednou poletím do vesmíru. Až mi bude padesát, určitě budeme všichni létat na Měsíc. V červenci 2000 vezmu své děti na Měsíc a cestou tam, až se bude Země pod námi vzdalovat, jim budu vyprávět, jak jsem na vlastní oči viděl prvního kosmonauta.“ In: Eire Carlos: Čekání na sních v Havaně, BBArt, Praha, 2005.

<sup>81</sup> Обухова Лидия: Любимец века, Молодая гвардия, Москва 1972.

<sup>82</sup> Náčrt románu, ve kterém autorka píše o svých záměrech, viz novinový článek Обухова, Л.: „Первый“, in: Литературная газета №15, 7.4.1971, str. 12.

právě takové neskutečně vzorné děti. „The Road to the Stars depicted the future cosmonaut's excellence as youth in school. Just like his hero Lenin, Gagarin was a teacher's dream-come-true.“<sup>83</sup> Coby předčasně vyspělý hoch, lačníci po vědě, studoval ve fyzikálním kroužku Ciolkovského teorii relativity a neúnavně se pídlil po všem, co jen trochu zavánělo raketovým inženýrstvím. Inu bezmála univerzální nadčlověk, a to nikoliv pouze ve stylizovaných biografických líčeních.



Sochařský monument, vztyčený na jeho počest v roce 1980 na Gagarinově náměstí<sup>84</sup>, ho zpodobňuje jako nedosažitelného „supermana“ na 30 metrovém podstavci. Slavná fotografie Gagarina ve slévačských brýlích je svěbytnou ikonou pracujícího a svým způsobem důkazem toho, že opravdoví noví hrdinové jsou jen ti lidé, kteří milují práci a umějí pracovat. Výchovný charakter tohoto „mýtu o Gagarinovi“ propaguje ideál sjednocení práce a volného

času. Výchova lidí k nepřetržité práci, zastřené hranice mezi prací a volnem a nekonečné nadšení a píle v práci, která je zároveň koníčkem, to vše odpovídá direktivám ze stranického Programu. „Lidé budou stále více věnovat svůj volný čas veřejným pracím, kulturním setkáním, intelektuálnímu a fyzickému rozvoji, vědeckým, technickým a uměleckým úsilím.

Fyzický trénink a sport by se měly stát součástí každodenního života lidí.“<sup>85</sup>

Gagarinova neúnavnost, jeho vášeň pro práci, která nepozorovaně přecházela ve volný čas a vzápětí se opět stávala prací, se dá nejlépe ilustrovat na příkladu jeho studia. Takové prolínání totiž ukládala sama Chruščovova reforma školství.<sup>86</sup> Chruščov zrušil poslední dva vyšší stupně středních škol a nutil všechny patnáctileté absolventy nově zavedených osmiletých škol (místo původních desetiletých) povinně dva roky pracovat s tím, že ti, kteří by chtěli dále studovat, si mohou vzdělání doplnit pouze formou

<sup>83</sup> „Cesta do vesmíru líčí budoucího kosmonauta jako excelentního žáka a studenta. Stejně jako jeho hrdina Lenin, byl i Gagarin splněným snem všech učitelů.“ Cit. podle Rockwell Trevor: *The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Iurii Gagarin*, str. 21, in: *Past Imperfect*, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>84</sup> Вуьвалé náměstí Калужской заставы, sochař П. Бондаренко, архитекти Я. Белопольский, Ф. Гажевский.

<sup>85</sup> „People will increasingly devote their leisure to public pursuits, cultural intercourse, intellectual and physical development, scientific, technical, and artistic endeavor. Physical training and sports will become part and parcel of the everyday life of people.“ Cit. podle Hodnett G.: *Resolutions and Decisions of the Communist Party of the Soviet Union*, Toronto, 1954, str. 249.

<sup>86</sup> „Более подробно Хрущев описывает свою реформу в статье, опубликованной в газетах за 21 сентября 1958 года. Он обрисовывает кризис образовательной системы (характеризующийся тем, что высшая школа могла принять немногим больше трети выпускников средней школы), проводит ее диагностику (ошибка заключается в «неправильной концепции средней школы», которая воспитывает неприязнь к физическому труду) и предлагает две радикальные меры: замену двух старших классов вечерней школой и обязанность проработать два года на производстве перед поступлением в вуз.“ Cit. podle Лоран Кумель: *Образование в эпоху Хрущева: «оттепель» в педагогике?*, zdroj: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/2/kumel.html>

večerních škol nebo dálkového studia. Hrdina knihy „Дорога в космос“ vzpomíná: „И хотя я учился, мне хотелось знать еще больше. В библиотеке брал технические книги и злился, что в сутках всего 24 часа... Вместе со своими товарищами я поступил в седьмой класс люберецкой вечерней школы. Трудновато было. Надо и на заводе работать, и теоретическую учебу в ремесленном сочетать с занятиями в седьмом классе.“<sup>87</sup> I jeho letecký kurz probíhal v rámci mimoškolních aktivit při studiu technické školy v Saratově. Gagarinův literární obraz tak v jedné osobě znázorňoval neúnavného pracovníka, vynikajícího studenta i talentovaného letce, pro něhož všechny tyto činnosti byly zároveň prací i odpočinkem. O prázdninách navíc nadšeně pomáhal při práci v zemědělských družstvech v odlehlých částech země, a tím kromě všeho ztělesňoval také Chruščovovu zemědělskou kampaň, která se orientovala na zúrodnění panenských půd. Cílem všech těchto kampaní a reforem, které vybízely k neustálé práci a prezentovaly ji jako volnočasovou aktivitu nových činnorodých lidí, bylo zefektivnit a zvýšit produktivitu práce.<sup>88</sup>

Jevgenij Dobrenko ve stati „Socrealizm i mir dětstva“<sup>89</sup> však vidí ještě jednu podstatnou složku kultu aktivity a práce, respektive kolektivní aktivity a práce. Vyvěrá z přirozené, psychologicky ověřené obavy člověka ze samoty, vlastní ohraničenosti, slabosti. Socialistická společnost proto nabízí kolektiv, práci a volný čas ve společnosti ostatních lidí jako prostředek k překonání této obavy - a de facto tím člověku nedává příležitost se s touto skutečností vyrovnat, dospět. Udržuje ho tak uměle ve stadiu nikdy nekončícího dětství. „В глубинном смысле соцреалистическая культура, как и мир ребенка, есть культура социального одиночества, вытесняемого тоталитарной доктриной и детским коллективизмом через утверждение «братства», «семейности», «коллективности», и через жесткое подавление «индивидуализма» частного человека. При этом активность и труд являют собой лишь рационализацию человеческого одиночества и сомнения, попытку их преодоления.“<sup>90</sup>

<sup>87</sup> Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, str. 21.

<sup>88</sup> Hlavní zdroj pro zpracování kapitoly: Rockwell Trevor: The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Iurii Gagarin, str. 18-26, in: Past Imperfect, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>89</sup> Добренко Евгений: Соцреализм и мир детства, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, str. 33.

<sup>90</sup> Tamtéž, str. 35.

### II.3. Hlasatel kosmického evangelia

Mýtus o Gagarinovi nebyl jen didaktickým mýtem o obyčejném sovětském občanovi, o Novém člověku takovém, jakým ho *předepisoval* Morální kodex. V jeho dokonalosti a předurčenosti k těm nejušlechtlejším cílům lidstva se zároveň skrývala příslušnost k vyšším sférám – v tomto ohledu získával Gagarin téměř božské atributy. Za nové vyznání bylo pak považováno dobývání kosmu, vesmír se stal romantickým symbolem krásné budoucnosti, budoucnosti v komunismu, a tento fakt byl pocíťován možná o to silněji, oč víc se realita všedních dnů vzdalovala vytýčeným cílům a vysloveným slibům, oč byla ubožejší a nuznější. Vesmír a Gagarin představovaly novou naději a symboly svobody. „Как будто Гагарин контрабандой провез из околосемного пространства частичку безграничной космической свободы.“<sup>91</sup>

Svobodu, respektive jistou dávku svobody, liberalizaci života, „údobí tání“ s sebou Chruščovova éra skutečně přinesla, na druhé straně však paradoxně narostly státní perzekuce církve, které navázaly na vlnu represí ve 20. a 30. letech. Pouze období druhé světové války lze považovat za stadium relativního zmírnění pronásledování církve. Historická literatura se shoduje v tom, že důvody pro změnu postoje Stalina k církvi samozřejmě nebyly ideologické, nýbrž pragmatické. Ve chvíli smrtelného nebezpečí Stalin pochopil, že obrana komunismu není dostatečnou motivací obyvatel ve válce proti Hitlerovi. A tak neváhal pragmaticky nahradit komunistickou ideologii nacionalismem a využít církev jako tradiční opory nacionalismu a státu. Po Stalinově smrti začala tak nová vlna represí. Perzekuce církve (a obyvatelstva vůbec) v poválečném období nikdy nedosáhla takových rozměrů a brutality jako ve 20. a 30. letech. Potírání zásadních lidských a občanských práv se ale stalo „sofistikovanějším“. Antireligiózní kampaň vrcholila v letech 1960 -1964. Tehdy byla v SSSR násilně uzavřena více než polovina kostelů a farností. Duchovní byli pronásledováni a vězněni.<sup>92</sup>

<sup>91</sup> Шейнин Павел: Космос как предчувствие, recenze filmu, Zdroj: [http://www.kinomania.ru/movies/d/Dreaming\\_of\\_Space/index.shtml](http://www.kinomania.ru/movies/d/Dreaming_of_Space/index.shtml)

<sup>92</sup> Do roku 1964 bylo 1234 duchovních odsouzeno k žaláři či posláno do vyhnanství - kostely byly pustošeny nebo „použity“ pro jiné účely – na sklady zeleniny, garáže, tovární budovy, školky. Jestliže v roce 1948 fungovalo v celém SSSR 14 329 farností a 85 klášterů (v roce 1958 pak 11 372 a 63), tak v roce 1966 zbylo jen 7523 chrámů a 18 klášterů. 18. července 1961 přijal Biskupský sbor ruské pravoslavné církve nové formy farního života, podle kterého byli nově kněží pouze „najímání“ dvacítkou věřících (respektive třemi zvolenými představiteli této dvacítky, přičemž volba této trojice musela být odsouhlasena státními orgány). Právně tedy kněží nespádali ani pod farnosti, ani pod eparchie, ani pod církve jako takovou. Tím kněží ztratili veškeré pravomoci ve farnostech. Všechno vlastnictví farností, včetně milodarů a bohoslužebných předmětů, zodpovědnost nad finančními, ekonomickými a účetními záležitostmi, to vše bylo kněžím odejmuto a předáno zvolené trojici věřících. Tím pádem byly veškeré finanční toky ve farnostech pod přímou kontrolou státu s možností okamžité konfiskace. Stát mimo to zatížil už v roce 1958 kostely, chrámy i farnosti velkými daněmi z prodeje svíček, což mnohde znamenalo ekonomický kolaps. Jména všech lidí, kteří se nechali pokřtít nebo měli církevní svatbu byla stejné

Antireligiózní kampaň vyplývala z logiky chruščovovské doby. V kontextu vědeckých a technických úspěchů, kdy přece *Gagarin ani žádný jiný z kosmonautů v nebi Boha neviděl*<sup>93</sup>, bylo hlavním cílem státní propagandy prezentovat náboženství jako primitivní a naivní předsudek. „Полет человека в космос нанес сокрушительный удар церковникам. В потоках писем, идущих ко мне, я с удовлетворением читал признания, в которых верующие под впечатлением достижений науки отрекались от бога, соглашались с тем, что бога нет и все связанное с его именем – выдумка и чепуха.“<sup>94</sup> Věřit v Boha bylo v tomto kontextu prezentováno jako zpátečnický (nepokrokový) rys zaostalé vesnice, jako stařecký vrtoch, jako ostudné nedbání všech vědeckých a technických důkazů současnosti. Gagarin, který byl mimochodem v dětství pokřtěn, byl symbolem této „víry“ Nové doby – symbolem vědeckého ateismu, ikonou vědecké kultury. „Gagarin and Vostok symbolized science and machines as an extension of man’s „will“ and as a replacement for religious faith.“<sup>95</sup>

Neustálé odkazy na dobývání vesmíru se staly hlavním tématem masivní kampaně, která úspěchy vědy a vesmírný program využila k dosažení záměny starých „idolů“ za nové. Zuřivost, s níž se vědecký ateismus jako ideologie bolševického státu stal nástrojem represe a násilí proti náboženství, prozradila, že tu ve skutečnosti šlo o snahu "nového náboženství" zničit svého předchůdce a konkurenta. „Problém je však v tom, že ateisté často nevydrží nechat svatyni prázdnou a nastolují v ní své *náhradní bůžky*.“<sup>96</sup> Ideologie se navíc pak s gustem přizívuje na podmanivé síle těchto „svatyní“, která přetrvává i po jejich vyprázdňení. Vždyť se jedná o dlouhověkovou tradici lidské kultury, o letité stereotypy, uložené hluboko v lidských myslích. „Соцреализм, будучи языком власти и массы, не создает своих художественных кодов, но использует уже наработанные культурой, внутренне их перестраивая – как замечает С. Зимовец, «из множества социокультурных кодов выбираются наиболее устойчивые, суггестивно наработанные, наиболее действенные и „физиологически

---

jako jména pozůstalých, kteří se rozhodli pro pohřeb svých blízkých v kostele, pečlivě registrována a tito lidé byli pronásledováni, jejich děti nesměly studovat. Církevní perzekuce přivedly pravoslavnou církev doslova na hranici zániku.

In: Поспеловский Д. В.: Русская православная церковь в XX веке, гл. 11 Конец 50 – начало 60-х гг. Новые процессы: хрущевские гонения на церковь, Москва, 1995, str. 280-313.

<sup>93</sup> Gagarin slova o tom, že v kosmu neviděl boha, nikdy údajně nepronesl. Řekl to za něj Chruščov na stranickém sjezdu. Později byla tato slova připsána Gagarinovi. In: Interfax: Yuri Gagarin was an Orthodox Christian; zdroj: <http://fatherjohn.blogspot.com/2006/04/interfax-yury-gagarin-was-orthodox.html>

Zajímavá je v tomto kontextu i legenda o prvním československém kosmonautovi Remkovi, kterou jsem zaslechla v ústním podání, a to hned z několika zdrojů. Remek prý viděl během své cesty kosmem za okénkem vesmírné lodi ohromného anděla.

<sup>94</sup> Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, str. 167.

<sup>95</sup> „Gagarin a Vostok představovali vědu a stroj jako prodloužení lidské vůle a jako náhradu náboženských vyznání.“ Cit. podle Rockwell Trevor: The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Iurii Gagarin, str. 28, in: Past Imperfect, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>96</sup> Halík Tomáš: Státem vnucený ateismus, předneseno na mezinárodní konferenci "Náboženství a svoboda" v Praze v budově RFE v srpnu roku 2000, zdroj: [http://www.halik.cz/clanky/statem\\_vnuceny\\_ateismus.php](http://www.halik.cz/clanky/statem_vnuceny_ateismus.php)

простые, ближе всего стоящие к бессознательному опыту массы, врожденные ей как способы ее автоматического бытия.»<sup>97</sup>

Ateistická totalitní společnost „působení“ těchto stereotypů využívá, manipuluje s nimi, parazituje na nich. Mechanismus tohoto procesu výstižně popsal Roland Barthes. V kapitole „Миф сегодня“ své knihy Мифологии (v originále Mythologies<sup>98</sup>) ideologii charakterizuje jako druhotný sémiologický systém, ve kterém nejprve splyne „označující“ a „znak“, a to formou regrese od smyslu znaku k jeho formě. To je právě ona fáze vyprázdňování. Tím vyprchá původní význam a zůstává „prázdná“ forma - v ní je ovšem původní význam neustále latentně přítomen, je sice „ve druhém plánu“, ale „působí“. To jsou právě ony hluboké stereotypy, které bývají zneužívány právě proto, že navozují automatismus recepce, lidé je jako něco povědomého a blízkého, snadno a bez obav ukládají do svých myslí. „Prázdná“ forma, která nese stopy svého původního obsahu, je pak sekundárně naplněna novým významem, který již sleduje ideologizující cíle a je pomocí prvotního významu rychle a snadno vstřebáván. „На истребителя ты царь и бог – летчик, штурман и стрелок, един в трех лицах.“<sup>99</sup> Trojjediný Bůh, Nejsvětější trojice se tak dostala i na stránky Gagarinovy knihy „Дорога в космос“.

„В самих образах космонавтов причудливо смешались демократические запросы народного государства и религиозные каноны. С одной стороны, они были простыми парнями, из соседнего двора, обыкновенными, советскими. С другой – их окружали таинственность небожителей и высокие достоинства служителей культа.“<sup>100</sup> Z kosmonautů se stali bezmála nadpozemské bytosti právě proto, že pobývali v kosmu, za hranicemi života, které do té doby nikdo nepokořil, že byli de facto prvními „mimozemšťany“, kteří si z vesmíru přivezli dosud nepoznané dojmy a zážitky, jež lze jen těžko reprodukovat, neboť jsou svým způsobem nesdělitelné. Svěbytným důkazem je i fakt, že se kupříkladu na českých školách se v 60. letech podle svědectví pamětníků často po žácích vyžadovalo, aby se Gagarinovo vyprávění učili nazpaměť – neboť jen těžko sdělitelné, nereprodukovatelné obsahy se mohou (podobně jako



Gagarin se symbolem míru, který je zároveň symbolem Ducha

<sup>97</sup> Добренко Евгений: Соцреализм и мир детства, in: Соцреалистический канон, Академический проект, Санкт-Петербург, 2000, str. 32.

<sup>98</sup> Барт Роланд: Миф сегодня. In: Mythologies, výňatky v překladu do ruštiny: Барт Ролан: Избранные работы. Семиотика, поэтика. Прогресс, Москва, 1994, str. 72-130.

<sup>99</sup> Гагарин Юрий: Дорога в космос, Гос. изд. детской литературы, Москва, 1963, str. 69.

<sup>100</sup> П. Вайль, А. Геннис - 60-е. Мир советского человека, Москва, НЛО, 1998, str. 23.

v případě náboženských kánonů) šířit dál pouze v přesném znění, slovo od slova.

Kosmonauti byli nositeli úplně nové zkušenosti, zkušenosti o pobývání v jiných světech, na druhém břehu, „v nebi“. Účastenství na zázraku buď za života světce či po jeho smrti v jeho jménu je jedním ze základních předpokladů svatořečení už od středověku. Nemám v úmyslu vytvářet zjednodušené paralely, ale podobnost s prastarou křesťanskou tradicí je tu nezpochybnitelná. A stejně tak je nezpochybnitelný i mechanismus převzetí, vyprázdnění a znovunaplnění křesťanského modelu tak, jak jej popisuje Barthes. Kosmonauti byli účastni „zázraku“ pobytu ve vesmíru. Podobně tomu je i s další podmínkou svatořečení – se svatým životem, který mnich či jeptiška prožili v klášteře nebo v poustevně. Takový život byl plný modliteb, odříkání, půstu a pevné vůle. Náročná příprava kosmonautů na let leckdy znamenaly balancování na hranici možností, které by bez pevné vůle, odříkání a neochvějné víry ve smysl budoucího činu pro kolektiv (stát) bylo nemyslitelné. A další podmínka, již je mučednická smrt pro víru, se dá v převrácené podobě rozpoznat v tragickém údělu Jurije Gagarina.



Gagarin s Vlastnou Chramostovou na Filmovém festivalu v Karlových Varech. Vpravo s italskou herečkou Claudií Cardinale.

Po svém návratu z kosmu putuje Gagarin po celé zeměkouli jako vyslanec sovětské společnosti, jako svébytný „apoštol“ šířící slávu nového „kosmického evangelia“, jako světec komunistické víry, jenž káže lidstvu o zázracích, které nejen viděl, ale i spoluutvářel v chruščovovském „království nebeském“. „Удачный случай полета 12-ого апреля является своего рода равным религиозному чуду в христианском мире – вознаграждением системы за много лет научных молитв и духовного, а также и материального труда.“<sup>101</sup> Během dvouleté „Mise míru“ Gagarin

<sup>101</sup> Cit. podle: Glanc Tomáš: Вещь Гагарина, rukopis, str. 3.

coby představitel sovětské skutečnosti, respektive „vývozní formy“ této skutečnosti, navštívil takřka 30 zemí světa, pobýval na všech kontinentech mimo Austrálie a Antarktidy a nasbíral nejméně stovku vyznamenání, řádů, čestných členství akademií a univerzit a čestných občanství - dokonce se stal i čestným náčelníkem liberijského kmene Kpellú<sup>102</sup>. V rámci této mise obracel na „víru“ komunismu spíše svou přítomností, svou aurou a úsměvem, než dalekosáhlými deklamacemi a vysvětlováním. Vidět se s Gagarinem si považovali za čest králové, prezidenti, politické špičky či světově známí herci a hudebníci.

Ideologizovaným a propagandou vyzdvihovaným cílem jeho návštěv (jak ilustruje kniha „Дорога в космос“) však byly průmyslové závody a fabriky a programem těchto návštěv – setkání s pracujícími. Stačilo jen, aby se Gagarin objevil na obrovských shromážděních, organizovaných v těchto závodech na jeho počest, vyprávěl o svých dojmech z letu a zázračný a neuvěřitelný fakt, že tento člověk byl opravdu v kosmu, že Sovětský svaz jako jediný na světě dokázal zrealizovat tento neskutečný a pokrokový div, byl zároveň důkazem zázračnosti a pokrokovosti celého sovětského režimu.

---

<sup>102</sup> Seznam navštívených zemí světa a obdržených řádů a vyznamenání v rámci Mise míru viz Příloha č. 4.



## II.4. Pokořitelé časoprostoru

Komunismus usiloval o to *získat si* svět. Na jedné straně se nabízel lidstvu jako jediný všelék, jako nejvyspělejší model civilizace, jako vrchol evoluce společnosti, na kterém se další vývoj zastaví, protože už ho nebude třeba. Paradoxně se však před tímto světem sám uzavíral. Komunistické státy se izolovaly od ostatního světa jako od cizorodého a nebezpečného prostředí.<sup>103</sup> Představíme-li si výše zmíněná fakta v horizontálním modelu, kapitalistické státy hrály roli agresivního moře, které obklopuje a neustále ohrožuje ostrov klidného komunismu. Krajní touha po expanzi se tu slučovala s krajní izolovaností.<sup>104</sup> „... граница постепенно приобретает значение рубежа Добра и Зла.“<sup>105</sup> Ohraničenost byla vymezena nikoliv pouze státní hranicí a přísným zákazem volně komunikovat s okolním světem, vjíždět do něho a vracet se z něj zpátky. Byla vymezena také tím, že se o tom, co se děje za „našimi“ hranicemi, postupně přestávalo mluvit, či lépe řečeno objektivně mluvit, a tudíž i vědět. Ohraničenost byla vymezena tím, že se veškerá pozornost upjala na to, co se děje uvnitř. To byla jediná důležitá skutečnost, všechno ostatní nemělo zdaleka takový význam.

Horizontální model světa začínal postrádat smysl, protože to, co probíhalo za hranicemi, nebylo podstatné, ba co víc - bylo to nebezpečné. „Горизонтальное прочно ассоциируется с западным: все горизонтальное и плоское тянется к нам оттуда и поэтому не должно быть допущено.“<sup>106</sup> Horizontální model proto začal postupně ustupovat modelu příhodnějšímu - vertikálnímu. „Первым следствием вертикализации всегда бывает сакрализация государственных границ.“<sup>107</sup> Současně se pohled společnosti začíná upínat stále výše a výše, „... пока, наконец, поле зрения не оказывается занятым небом...“<sup>108</sup> Vertikální model obsahuje tradiční hierarchii hodnot, kde to, co je nahoře, má znaménko plus a nese v sobě význam čehosi přesahujícího lidské možnosti v pozitivním slova smyslu, něčeho, k čemu se vzhlíží, co vzbuzuje pokoru, obdiv, úžas. V historii tuto úlohu plnily kultovní stavby – pyramidy, zikkuraty, pagody, chrámy. Stavby s podobným duchovním či náboženským nábojem se v Sovětském svazu nestavěly a stranická sídla či sjezdové paláce z kovu a skla je sotva mohly zaměnit, třebaže v případě plánovaného Paláce sovětů (měl čnít až nad mraky, na

<sup>103</sup> V době studené války se pochopitelně obě společenství uzavírala vůči sobě navzájem, ale to není předmětem mé práce. [pozn. AK]

<sup>104</sup> Cit. podle: Синявский Андрей: Основы советской цивилизации, Аграф, 2001, str. 40.

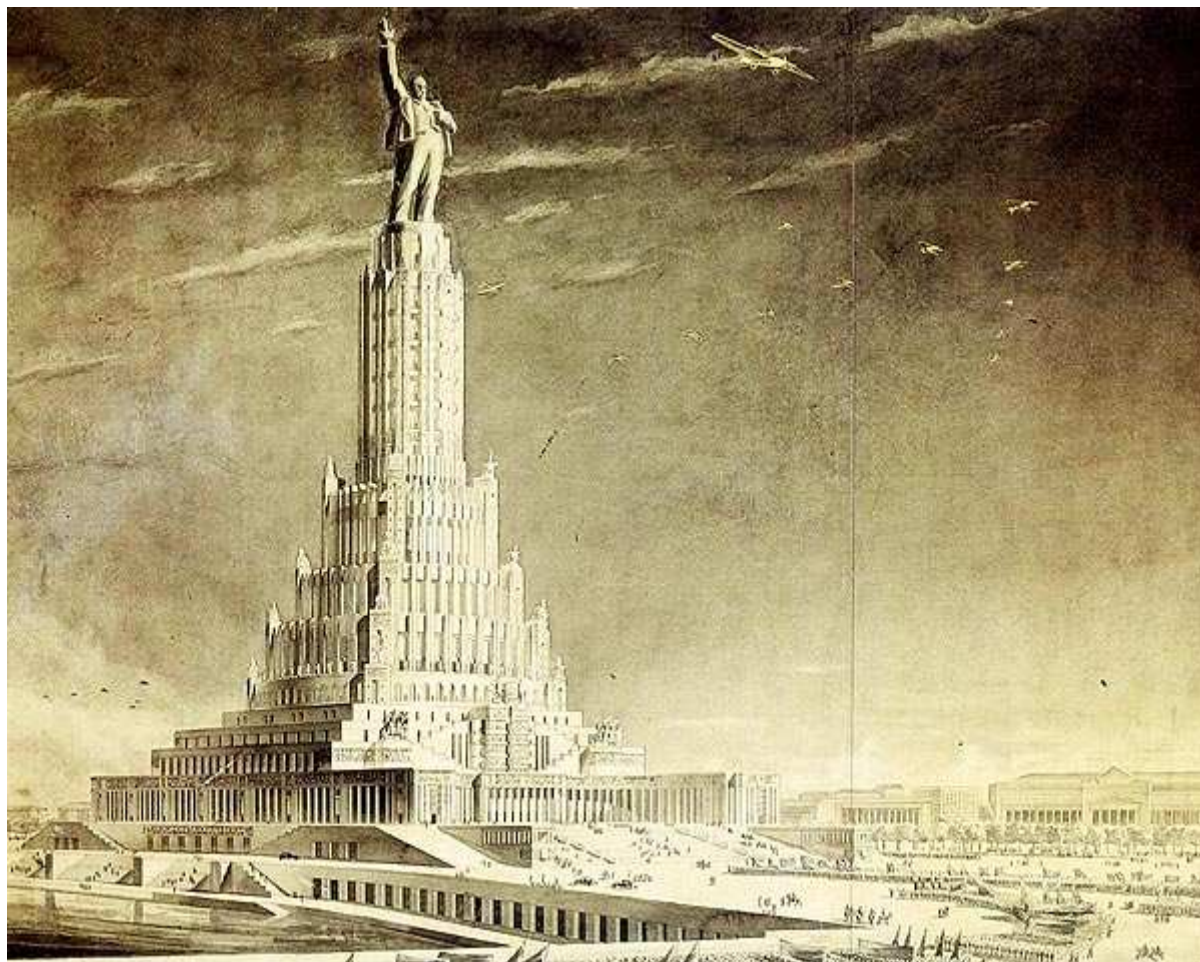
<sup>105</sup> Паперный Владимир: Культура Два, НЛО, 2006, str. 78

<sup>106</sup> Tamtéž, str. 88.

<sup>107</sup> Tamtéž, str. 96.

<sup>108</sup> Паперный Владимир: Культура Два, НЛО, 2006, str. 91.

jeho špici byla vyprojektovaná 30 metrová socha Lenina a se svými celkem více než 450 metry do výšky měl být nejvyšší budovou světa, o 8 metrů vyšší než tehdejší „rekordman“ – Empire State Building), určitě podobná kultovní ambice přítomna byla. (Palác však nakonec nebyl postaven.)



Projekt Paláce sovětů.

„Нужду в подвиге восполнил космос, тем более прекрасный, что для завоевания его не требовалось кровопролития.“<sup>109</sup> Právě z této premisy vyplývají výše zmíněné nadpozemské atributy kosmonautů. „Люди – от самых обычных до подвижников и героев – совершают по жизни горизонтальный путь. Путь вертикальный – удел мифологических персонажей.“<sup>110</sup> Samotná myšlenka osvojení, ovládnutí vesmíru povznášela a naplňovala sovětský lid. K vesmíru se vzhlíželo s pokorou a s téměř posvátným obdivem. „Как обращал просветленный взор человек

<sup>109</sup> Вайль, П., Геннис, А.: 60-е. Мир советского человека, Москва, НЛО, 1998, стр. 22-23.

<sup>110</sup> Тамtéž, стр. 24.

иных эпох к пирамиде, пагоде, собору – символам стремления к высшим образцам, которые помогут преобразить жизнь внизу по своему идеальному подобию.“<sup>111</sup>

O změně v časoprostorových vztazích hovoří i francouzský filozof Emmanuel Lévinas ve své stati Heidegger, Gagarine et nous<sup>112</sup>. Lévinas tvrdí, že Gagarin ztělesňuje jeden ze základních prvků židovství – „opuštění Místa“ („quitté le Lieu“). Gagarin se svým letem do kosmu dostal na jednu hodinu mimo veškeré doposud známé horizonty, ocitl se uprostřed nebe - přesněji řečeno uprostřed geometrického prostoru. Člověk doposud žil v absolutně homogenního prostoru.<sup>113</sup> „Opuštění Místa“ považuje Lévinas za základní gagarinovský atribut. Gagarinova prostorová neukotvenost je po jeho návratu z vesmíru ještě umocněna jeho dvouletou „Misí míru“, kdy Gagarin cestuje po celé planetě a je vlastně i nadále „bez Místa“. Proti tomuto principu však vystupují představitelé sovětského režimu, kteří se ho snaží bezpodmínečně připoutat k zemi (ve smyslu sovětské vlasti) zvýrazňováním jeho příslušnosti k místům, kde se narodil, kde studoval, kde pracoval... (гжатчанин, смоленщина...) <sup>114</sup> „Но одновременно он остается возвышенным - безместным – гражданином с психоделической улыбкой.“<sup>115</sup> Socha Gagarina vztyčená v roce 1980 na Gagarinově náměstí<sup>116</sup> jakoby ztělesňovala obě tyto protichůdné tendence. Na jedné straně směřování vzhůru, důraz na let, na „změnu Místa“, což je ztvárněno nepoměrnou délkou podstavce vůči postavě kosmonauta. Ten jakoby už mizel v nebesích. Oproti tomu ale právě délka a mohutnost tohoto podstavce, který je pevně ukotven v zemi, „připoutává“ kosmonauta a „změnu Místa“ nepřipouští.<sup>117</sup>

„Nový“ či „změněný“ je také vztah k dějinám a budoucnosti, tedy k času jako takovému. Na jedné straně se veškerá historie lidstva považuje za postupnou a

<sup>111</sup> Tamtéž, str. 26.

<sup>112</sup> Na tuto stať mě upozornil můj vedoucí diplomové práce, poprvé vyšla v žurnálu Information Juive, č. 131, červen-červenec 1961, přetištěna in: Difficile liberté. Essais sur le judaïsme. Albin Michel, Paris 1963, str. 255-259. Internetový zdroj: <http://membres.lycos.fr/nath480/newpage3.html>

<sup>113</sup> Lévinas ve stati píše: „Ce qui est admirable dans l'exploit de Gagarine, ce n'est certes pas son magnifique numéro de Luna-Park qui impressionne les foules; ce n'est pas la performance sportive accomplie en allant plus loin que les autres, en battant tous les records de hauteur et de vitesse. Ce qui compte davantage, c'est l'ouverture probable sur de nouvelles connaissances et de nouvelles possibilités techniques, c'est le courage et les vertus personnelles de Gagarine, c'est la science qui a rendu possible l'exploit et tout ce que, à son tour, cela suppose d'esprit d'abnégation et de sacrifice. Mais ce qui compte peut-être pardessus tout, c'est d'avoir quitté le Lieu. Pour une heure, un homme a existé en dehors de tout horizon – tout était ciel autour de lui, ou, plus exactement, tout était espace géométrique. Un homme existait dans l'absolu de l'espace homogène.“

<sup>114</sup> Jak píše Holt Meyer ve svém zatím nepublikovaném článku „Thesen zum Problem Jurij-Gagarin-Archiv“ (str. 2): „Gagarin darf mit Andersen Forten im sowjetischen Rahmen nicht „Kosmopolit“ werden (das Wort bleibt in seiner negativen und nicht zufällig antisemitischen Bedeutung in sowjetischen Wörterbüchern bis zu jetzt bestehen), sondern muss ‚Patriot‘ sein.“

<sup>115</sup> Glanc Tomáš: Вещь Гагарина, rukopis, str. 4.

<sup>116</sup> Вуьвалé náměstí Калужской заставы, sochař П. Бондаренко, architekti Я. Белопольский, Ф. Гажевский. Foto na str. 34.

<sup>117</sup> „Nicht die davonfliegende Gestalt oben dominiert, sondern die überlangen Flugstrahlen, mit denen Gagarin an die sowjetische Erde angeketten ist.“ In: Meyer Holt: Thesen zum Problem „Jurij-Gagarin-Archiv“ Verschriffungen der Anschuld und Medialisierung der Ortlosigkeit, rukopis, s. 14.

nevyhnutelnou cestu k nejvyšší etapě vývoje společnosti – ke komunismu, který má být de facto posledním slovem světových dějin, korunou celé historie. Na druhé straně je tento cíl stále nedosažitelnější a nedosažitelnější, skrývá se kdesi v budoucnosti a cesta k němu získává postupně podobu věčnosti. „Небо от земли отделено бесконечностью примерно также, как и будущее от настоящего – вечностью.“<sup>118</sup> Ideologie vyznává shodně s křesťanstvím kult „světla v budoucnosti“, naděje v příští dny. Překlenutí času je jedním z nejdůležitějších rysů totalitarismu, jež sám sebe vnímá jako nadčasový fenomén, jako věčnost, zjevenou v podobě jediné a absolutní pravdy, která si přivlastňuje moc nad časem. Přivlastňuje si ji do té míry, že se pokouší o zrychlení jeho toku, snaží se zrušit samotné jeho plynutí jako fyzikální kategorii, a to tím, že přítomnost představuje v podobě světlé nekonečnosti kdesi “tam” či “zítra”. Dějinné události pak často získávají podobu legendy, ve které jsou historická pravda a reálné souvislosti vedlejším jevem, stavebními prvky podřízenými budoucnosti. Vítězství boje s fyzickým časem je kupříkladu po smrti Lenina deklarováno i vpravdě “ortodoxním zázrakem - нетленности тела святого” a vytvořením mýtu Leninovy nesmrtelnosti.<sup>119</sup>

Právě pokus o zrychlení toku času je obsažen v již citované pasáži z Programu strany: „Партия торжественно провозглашает: нынешнее поколение советских людей будет жить при коммунизме.“<sup>120</sup> Už za pouhých dvacet let tu bude poslední slovo dějin, nastoupí komunismus, Království Boží přijde na zemi. Věčná blaženost byla na dohled. „Все стало иным – и шкала времени тоже. В сознании утверждалось ощущение новых пространственно-временных отношений.“<sup>121</sup> Právě kosmonauti svými technickými zázraky a rekordy v rychlosti a výšce letu reprezentovali tyto neskutečně převratné změny časoprostorových měřítek. Fakt, že Gagarin oblétl Zemi za pouhých 108 minut, podstatně změnil dosavadní představy o čase. Nicméně pokus o zázračné překlenutí času zůstával nenaplněn. Dvacet let postupně plynulo a už během tohoto *plynutí* začalo být jasné, že budoucnost v komunismu, poslední slovo historie,

<sup>118</sup> Паперный Владимир: Культура Два, НЛО, 2006, str. 91.

<sup>119</sup> Překonání času je v případě Leninovy nesmrtelnosti podle švýcarského slavisty Michaela Hagemeyera mimo jiné provázeno téměř nábožným vzhlížením a vírou v neohraničené možnosti techniky a vědy, v tomto případě zejména chemie, která dokáže „udržet“ tělo v celistvosti. To pak může libovolně dlouho „čekat“ na „zázračnou“ dobu, (která je možná už nadosah), kdy bude věda tak daleko, že bude umět mrtvé tělo vzkřísit. „Zeitgenossen haben die Mumifizierung des Leichnams und seine Aufbewahrung an zentraler Stelle als eine Massnahme verstanden, die sich ‚nur mit dem Gedanken an eine notwendige und unausbleibliche Auferweckung ‚erklären lassen‘.“

Zmínka o tomtéž je i v novele Andreje Platonova „Котлован“: „- Прушевский! Сумеют или нет успехи высшей науки воскресить назад сопревших людей!? - Нет, - сказал Прушевский. – Врешь, - упрекнул Жачев, не открывая глаз. – Марксизм все сумеет. Отчего ж тогда Ленин в Москве целым лежит? Он науку ждет – воскреснуть хочет.“, Платонов Андрей: Котлован; Роман. Повести. Рассказы, Екатеринбург, 2002, str. 641. Toto místo je rovněž citováno ve studii Hagemeyer Michael: Die Eroberung des Raums und die Beherrschung der Zeit., in: Murašov, Witte: Die Musen der Macht, München, 2003, str. 266.

<sup>120</sup> Программа КПСС, Введение. In: Большая советская энциклопедия. Zdroj:

<http://www.cultinfo.ru/fulltext/1/001/008/093/073.htm>

<sup>121</sup> П. Вайль, А. Геннис - 60-е. Мир советского человека, Москва, НЛО, 1998, str. 15

zůstane i nadále ve sféře nedosažitelnosti, kdesi tam, před námi, v sakrálním prostoru, k němuž nezbývá než vzhlížet či domněle se přibližovat. „Будущее отодвигается на неопределенное время. Оно становится еще более желанным и прекрасным, движение к нему – еще более радостным, но этому движению как бы уже не видно конца, движение становится самодостаточным.“<sup>122</sup>

---

<sup>122</sup> Паперный Владимир: Культура Два, НЛО, 2006, str. 44.

### III. Multimediální obraz Gagarinova kultu

#### Mediální obraz a mediální norma – vymezení pojmů

Protože v mediálním obrazu Jurije Gagarina převažovala složka vizuální, je třeba vyjít především z definice, s níž pracuje výtvarné umění. Ve výkladovém slovníku základních pojmů výtvarného umění je uvedeno toto vymezení mediálního obrazu: „V estetickém slova smyslu (je mediální obraz) specifický odraz objektivní skutečnosti v lidském vědomí, kterým je přisvojován svět v noetických, gnozeologických, sociálních, etických, smyslových a jiných aspektech bytí a jeho praxe. Ve výtvarném umění v širším smyslu též sochařské, grafické, architektonické aj. dílo, které obraz výtvarně zhmotňuje.“<sup>123</sup>

Podobnou definici lze nalézt i v „Encyklopedii Diderot“: „Vizuální, reprodukováné zobrazení určité jevové skutečnosti.“<sup>124</sup>

U R. Barthes se setkáváme s propojením obrazu (slovo „obraz“ lze rozšířit také na obraz mediální) s pojmem „nápodoby“ („mimesis“): „Согласно одной старинной этимологии, слово image, образ, изображение происходит от глагола imitare – «подражать»“.<sup>125</sup>

Zejména první články o Gagarinovi byly charakteristické tím, že vytvářely ve sdělovacích prostředcích tzv. „mediální normu“ - vzor prezentovaný a doporučovaný médií k napodobování jako žádoucí standart.<sup>126</sup>

#### III.1. Zrod mediálního obrazu Gagarina

##### III.1.a Média šedesátých let

Přibližně od druhé poloviny padesátých let zaznamenaly sovětské veřejné sdělovací prostředky bouřlivé rozšíření a rozvoj. Noviny několikanásobně zvýšily náklady. Podle údajů z roku 1961 oficiální stranický list Правда zvýšil počet výtisků z necelých 3 miliónů na 6 miliónů kusů denně, vládní list Известия svůj náklad mezi lety 1957-1961 dokonce ztrojnásobil na 4,1 miliónů kusů za den<sup>127</sup>. Etablovaná agentura

<sup>123</sup> Baleka Jan – Výtvarné umění, výkladový slovník, Academia, Praha, 1997, str. 246.

<sup>124</sup> Všeobecná encyklopedie v 8. svazcích, Encyklopedie Diderot, Praha, 1999, sv. 5, s. 425.

<sup>125</sup> In: Mythologies, výňatky v překladu do ruštiny: Барт Ролан: Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Прогресс, Москва, 1994, str. 297.

<sup>126</sup> Cit. podle internetového slovníku cizích slov: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/>

<sup>127</sup> Buzek Antony: How the Communist Press Works, Pall Mall Press, London and Dunmow, 1964, str. 70-74

„TACC“, která byla spojena především s propagací politiky vlády a státu směrem „dovnitř“, prošla modernizací a kromě toho získala „partnera“ pro komunikaci s mezinárodní veřejností v nově vytvořené tiskové agentuře „Агентство Печати Новости“<sup>128</sup> (zřejmě nikoli náhodou začala fungovat právě 3. dubna 1961). Rozhlas prostřednictvím přenosných tranzistorových přístrojů začal „obklopovat“ posluchače 24 hodin denně - ti už totiž nebyli vázáni na to poslouchat nepřenositelná „skříňová“ rádia pouze doma. Ve filmu „Космос как предчувствие“ (2005, režie A. Учитель) je zachyceno, kolik nadšení vyvolaly malé tranzistorové přístroje už jen tím, že je lidé mohli nosit s sebou a poslouchat rozhlasové pořady na ulici, v restauracích, u vody. Neméně významnou roli sehrálo postupné rozšíření televize na konci padesátých let. Rozhlas a televize také fungovaly jako nástroje státní a stranické propagandy, směřované nejen k domácímu obyvatelstvu, ale i k mezinárodní veřejnosti. 14. dubna 1961 mohli vidět příjemci televizního kanálu Eurovision v západní Evropě oslavy Gagarinova letu do vesmíru v přímém přenosu z Rudého náměstí. Televize byla sama o sobě symbolem kosmu, protože její „fungování“ umožnilo právě praktické využití technických objevů, dosažených v průběhu realizace projektu „dobyť kosmu“.<sup>129</sup>

Kult Gagarina a jeho mediální obraz je v tomto ohledu třeba hodnotit ze dvou hledisek. Mediální rozvoj byl nepochybně v zájmu oficiální propagandy, která využívala všech možností posilovat mocenský a ideologický vliv mezi širokou veřejností. Tento rozvoj byl ale také zároveň neodvratný, protože vyplynul z rozvoje techniky, který se nedal zastavit. Jeho výsledky se však daly využít (nebo zneužít) – mimo jiné též v oblasti ideologie a propagandy.

Rozvoj techniky byl faktorem celosvětovým, který zasáhl do řady oblastí, počínaje vědeckými výzkumy hvězdného nebe a konče velkovýrobou hvězd pozemských. Západní země pokračovaly v tom, co začínalo s příchodem filmu – rozvíjely dál strategii vytváření mediálních hvězd a hrdinů; napomohl tomu mimo jiné i bulvární tisk, který se začal v USA a západní Evropě distribuovat už ve třicátých letech<sup>130</sup>. Rozvoj televize v letech padesátých nabídl další příležitosti k ještě masovější medializaci a zejména vizualizaci hvězd a hrdinů filmového plátna.

<sup>128</sup> Cit. podle Rockwell Trevor: The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Lurii Gagarin, str. 7-8. In: Past Imperfect, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>129</sup> Rockwell Trevor: The Molding of the Rising Generation: Soviet Propaganda and the Hero-Myth of Lurii Gagarin, str. 9-10. „Television was in itself a symbol of technological progress that reflected the participial applications to be derived from the conquest of outer space.“

In: Past Imperfect, Volume 12: 2006, <http://www.arts.ualberta.ca/~pastimpe/>

<sup>130</sup> In: Jiráček Jan: „Mediální technologie - Tištěná média“. Zdroj: <http://www.rvp.cz/clanek/282/548>

V Sovětském svazu byly až do konce 50. let dosti přísně utajovány skutečné osudy jak prototypů filmových i literárních děl, tak i osudy a soukromí jejich tvůrců a představitelů (o životě erotického ideálu sovětského filmu, herečce Ljubov Orlovové, se nevědělo zhora nic), aby náhodou neuniklo na veřejnost cokoli, co by mohlo zproblematizovat jejich „příkladnost“ a „dokonalost“.

S mediálním obrazem Gagarina však přišla změna. Nešlo samozřejmě o to, že by ideologický aparát přestal regulovat, cenzurovat a ovlivňovat informace, které o Gagarinovi pronikaly do sdělovacích prostředků. Ty byly i nadále pečlivě prosévány. Změnila se však forma zprostředkovávání státem „kontrolovaných“ zpráv. Informace o Gagarinovi začaly být popularizovány a zatraktivňovány mediálními strategiemi, které se do té doby používaly spíše v západním světě.

Za vlády Chruščova došlo k dalšímu rozvoji sdělovacích prostředků. Byla tu snaha mediální obraz sovětské propagandy poststalinského období zmodernizovat, učinit ho poutavějším a zpřístupnit jej širokým masám nejen v Sovětském svazu, ale i v zahraničí. „Nová podoba“ sdělovacích prostředků potřebovala nová témata, události, příběhy a zejména nové osobnosti. Gagarin byl, podle mého názoru, nejpoutavějším mediálním objektem Chruščovovy doby, schopným zprostředkovat pozitivní obraz sovětského života. Způsob jeho prezentace lze charakterizovat ze tří hledisek:

- a) intermediální charakter
- b) veřejná osobnost
- c) mediální, oficiální obraz = skutečnost

Ad a) Gagarin byl historicky první kultovní osobností Sovětského svazu představovanou do té doby nevidaně širokou škálou médií – prostřednictvím novin, časopisů, rozhlasu, televize, ale i knih, dokumentárních filmů, básní i písní. Vyplývá to z nového pojetí propagandy za Chruščova, která (na rozdíl od stalinské doby) kladla důraz na rozvoj veřejných sdělovacích prostředků, které se staly hlavním nástrojem šíření ideologie.

Ad b) Metody prezentace Gagarinovy osobnosti v médiích byly v Sovětském svazu novum. V roce 1956 vyšla v deníku Правда kritika sovětského tisku za přílišnou fádnost, mdlost, tupost a složitost pro čtení, která volala po nutnosti změny<sup>131</sup>. Jednou z reakcí byla skutečnost, že se v novinách, časopisech a žurnálech od druhé poloviny 50. let začaly „nově“ a v mnohem větším množství než dříve objevovat fotografie a obrázky. Po Gagarinově letu jeho fotografie doslova zaplavily nejen sovětská, ale i zahraniční média.

<sup>131</sup> Buzek Antony: How the Communist Press Works, Pall Mall Press, London and Dunmow, 1964, str. 84.





Titulní stránky amerických časopisů a novin.

Metody zatraktivňování byly bezesporu inspirovány západním stylem žurnalistiky, a to včetně některých praktik, které se prosadily v bulvárnějším tisku, s oblibou nahlížejším do soukromého života. V Gagarinově případě bylo také lidem umožněno nahlédnout do jeho soukromí. Nejenom v novinách, ale také v rozhlase se objevovala řada rozhovorů, a to nejen s ním, ale i se členy jeho rodiny (manželka, matka, sourozenci). Filmové záběry a fotografie nabízely obraz usměvavého kosmonauta a jeho nejbližších nejen při oficiálních akcích, ale také v mnohem soukromějším prostředí (fotografie z domova, z dovolených, z maškarního plesu...<sup>132</sup>). Mediální Gagarin se stal osobností, o kterou se lidé zajímali. Ačkoliv byly všechny informace kontrolovány a výsledný mediální obraz byl záležitostí ideologické taktiky, poskytoval přece jen dost možností, aby se s ním mohli lidé alespoň částečně identifikovat (např. tím, že svým průnikem do kosmu realizoval i část jejich vlastních snů).

Ad 3) Mediální obraz Gagarina překrývá jeho skutečnou osobnost. Oficiální informace o něm postupně vytěšňovaly jeho „pravou tvář“ na okraj jako něco nepodstatného, jako vedlejší jev. To znamenalo, že během času všechna svědectví o „reálném Gagarinovi“ postupně upadala do zapomnění<sup>133</sup>, téměř dokonale překrytým jeho mediálními podobami (jak tou „soukromější“, tak tou „oficiální“, silně zideologizovanou). Proto také jakékoliv pokusy o „rekonstrukci“ toho, jaký Gagarin ve skutečnosti byl, jsou (bohužel) marné a jeho mediální obraz se tak paradoxně stává tím jediným, s čím můžeme s jistotou pracovat. Čím se odlišuje od „skutečné podoby Jurije Gagarina“, o tom se můžeme nanejvýš dohadovat z konfrontací nejrůznějších svědectví, výpovědí a vzpomínek.

<sup>132</sup> Viz. fotografie v Příloze č. 5.

<sup>133</sup> Viz podrobnější analýzu tohoto procesu v podkapitole „Počátek dvojení osobnosti“.

### III.1.b Spontánnost nebo zdání spontánnosti? Vznik mediálního obrazu.

Tři dny před prvním letem člověka do vesmíru, 9. dubna 1961, vyšel v časopise „Огонек“ článek „Космос становится ближе“. Jeho autor, profesor matematicko-fyzikálních věd Dobronravov, hned v prvním odstavci píše: „Свершается извечная мечта человечества. Новый советский корабль-спутник прокладывает человеку путь в космос!“<sup>134</sup> V textu je podrobně vylíčen vzhled a vybavení kosmické kabiny Vostok, odborným stylem je popsáno nebezpečí přetížení při vzletu a návratu na Zem, rizika stavu beztlíže a také psychologické aspekty kosmického letu (možné reakce kosmonauta na pocity izolace a odloučení od Země). Tento článek navazuje na sérii podobných příspěvků s kosmickou tematikou, které se v časopise začaly objevovat od začátku roku 1961 (např. 2.4.1961 byla publikována reportáž o úspěšné pokusné cestě kolem planety dvou psů - Zvjozdočky a Strelky<sup>135</sup>).

V den Gagarinova letu vysílalo rádio Moskva od rána opakovaně do éteru vlasteneckou píseň „Песня о родине“<sup>136</sup> a lidé byli nabádáni, aby přerušili práci a stali se svědky velkého historického okamžiku. Poté, co agentura TASS vydala kolem půl desáté dopoledne tiskovou zprávu o úspěšném startu a dosažení oběžné dráhy historicky první rakety s člověkem na palubě<sup>137</sup>, usedl k mikrofonu rádia Moskva legendární hlasatel Jurij Borisovič Levitan a v 9.58 se ve všech domácnostech ozvala jeho proslulá formulace: „Внимание! Говорит Москва! Работают все радиостанции Советского союза,“ po které následovalo přečtení převratné agenturní zprávy TASSu. Hlasatel Levitan je

<sup>134</sup> Огонек №15, str. 9.

<sup>135</sup> Огонек №14, str. 2-3, článek je opatřen mnoha fotografiemi. Zajímavý je fakt, že ani zde nejsou uvedeny podrobnosti o přistání zvířat na padáku.

<sup>136</sup> Hudba: Исаак Дунаевский, text: Василий Лебедев-Кумач; nahrávka písně a přepis textu na: <http://download.sovmusic.ru/m32/shstran6.mp3>; Gagarin si tuto píseň údajně zpíval, když se s Vostokem vracel na Zem, viz článek „Просто человек“, Огонек №16, 16.4.1961, str. 7-8.

<sup>137</sup> Сообщение ТАСС О ПЕРВОМ В МИРЕ ПОЛЕТЕ ЧЕЛОВЕКА В КОСМИЧЕСКОЕ ПРОСТРАНСТВО. 12 апреля 1961 года в Советском Союзе выведен на орбиту вокруг Земли первый в мире космический корабль-спутник «Восток» с человеком на борту. Пилотом-космонавтом космического корабля-спутника «Восток» является гражданин Союза Советских Социалистических Республик летчик майор ГАГАРИН Юрий Алексеевич. Старт космической многоступенчатой ракеты прошел успешно, и после набора первой космической скорости и отделения от последней ступени ракеты-носителя корабль-спутник начал свободный полет по орбите вокруг Земли. По предварительным данным, период обращения корабля-спутника вокруг Земли составляет 89,1 минуты; минимальное удаление от поверхности Земли (в перигее) равно 175 километрам, а максимальное расстояние (в апогее) составляет 302 километра; угол наклона плоскости орбиты к экватору 65 градусов 4 минуты. Вес космического корабля-спутника с пилотом-космонавтом составляет 4725 килограммов, без учета веса конечной ступени ракеты-носителя. С космонавтом товарищем ГАГАРИНЫМ установлена и поддерживается двухсторонняя радиосвязь. Частоты бортовых коротковолновых передатчиков составляют 9,019 мегагерца и 20,006 мегагерца, а в диапазоне ультракоротких волн - 143,625 мегагерца. С помощью радиотелеметрической и телевизионной систем производится наблюдение за состоянием космонавта в полете. Период выведения корабля-спутника «Восток» на орбиту космонавт товарищ ГАГАРИН перенес удовлетворительно и в настоящее время чувствует себя хорошо. Системы, обеспечивающие необходимые жизненные условия в кабине корабля-спутника, функционируют нормально. Полет корабля-спутника «Восток» с пилотом-космонавтом товарищем ГАГАРИНЫМ на орбите продолжается.

znaková figura. Jeho slavnostní tón hlasu byl vždy spojen s ohlašování zlomových zpráv (např. oznamoval začátek války s nacistickým Německem a 9. května 1945 četl zprávu o kapitulaci Německa<sup>138</sup>). Jak píše autor článku „Репортаж о репортаже“ v časopise „Огонек“: “Его торжественный тон, помимо слов, говорил сам за себя: Свершилось!”<sup>139</sup>

Na ulicích se podle dobových zdrojů spontánně zastavil běžný život – auta v ulicích stála, továrny, obchody a školy přerušily práci a všichni napjatě poslouchali přímý přenos rozhlasových zpráv o Gagarinovi, který byl v tu dobu ještě ve vesmíru. Přímý přenos byl přenášán i do zahraničí. Podle svědectví pamětníků byly i u nás zprávy z Moskvy o Gagarinově letu pouštěny do ampliónů na náměstích a ulicích, dětem je ve školách přenášeli školním rozhlasem. Vyšlo mimořádné vydání „Večerní Prahy“, během jediné noci spontánně vznikl velmi populární dixilendový šlágr „Dobrý den Majoru Gagarine“, nazpíváný Gustavem Bromem<sup>140</sup>.



Chlapci se zvláštním vydáním Večerní Prahy z 12. 4. 1961

Od momentu, kdy byla zpráva puštěna do éteru, začala prý do rádia Moskva spontánně volat veřejnost<sup>141</sup> – kolchozníci z Kalmycké republiky se zajímali o Gagarinův zdravotní stav, geologové ze Stalingradu nazvali nový minerál „gagarinit“, čerstvá rodička se telefonicky spojila s redaktory časopisu „Огонек“ přímo z porodnice – chce svého novorozeného syna pojmenovat Jurij, ale neví, jestli s tím bude souhlasit její muž. Reportéři časopisu proto volají do továrny, kde manžel pracuje, blahopřejí mu k oběma šťastným událostem (na rozdíl od Gagarinova letu, o narození syna ještě nevěděl), otec

<sup>138</sup> Hitler ho prý považoval za nepřítele říše č. 1 a vypsal údajně dokonce odměnu 250 tisíc marek za jeho hlavu, neboť Levitan během války vysílal do éteru zprávy o situaci na frontách. Jelikož Němci neznali jeho podobu, dočkal se bez újmy konce války. V 60. a 70. letech vysílal už jen minimálně, vedení ho odstavilo z přímého vysílání, protože jeho hlas byl spojován jen s neobyčejnými událostmi. V životě Levitana hrála prý velkou roli náhoda – údajnou náhodou si jeho první hlasatelské noční vystoupení pustil i Stalin a okamžitě se prý rozhodl, že jeho příspěvek, se kterým měl hned druhý den vystoupit na XVII. Sjezdu strany, musí přečíst právě hlasatel, kterého noc před tím slyšel v rádiu. Nebyla tedy náhoda, že právě Levitan se 12. dubna 1961 ráno objevil ve studiu moskevského rozhlasu.

<sup>139</sup> Огонек №16, 16.4.1961, str. 5-6.

<sup>140</sup> autoři Jaromír Hnilička, Pavel Pácl, nahrávka písně: [http://www.blisty.cz/kfoto/pocta\\_astronautovi.mp3](http://www.blisty.cz/kfoto/pocta_astronautovi.mp3)

<sup>141</sup> Репортаж о репортаже, in: Огонек №16, 16.4.1961, str. 5-6

se jménem souhlasí a prozrazuje novinářům, že jeho žena je ve skutečnosti „kosmická žena“. První dítě totiž porodila 4. října 1957, v den, kdy byla vypuštěna první umělá družice na světě - Sputnik.<sup>142</sup> Poté, co Levitan ve 12 hodin 22 minut přečetl zprávu o šťastném návratu prvního kosmonauta, začala všechna média doslova chrlit Gagarinovu dopředu připravenou oficiální bibliografii, do oběhu se dostává předpřipravený soubor jeho oficiálních fotografií<sup>143</sup>, na kterých je zobrazován v první řadě jako letec, parašutista, ale také jako oddaný otec (společně s manželkou a dvěma dcerami), v médiích se objevují snímky jeho rodičů a sourozenců, fotografie z mládí (Gagarin-student) a dětství (ve sportovním družstvu).



Gagarin v družstvu hráčů košíkové úplně vlevo (s míčem).

Už ve 12 hodin 30 minut kráčí dav lidí s transparenty „Слава первому космонавту“ či „Ура, Юра“ ulicí Gorkého (dnes Tverská) oslavovat na Rudé náměstí<sup>144</sup>. Řada podobných akcí, jakou byla tato „стихийная демонстрация“, vyvolává dojem živelnosti, euforické nespoutanosti, spontaneity. Neorganizovanost, nahodilost tu však lze jen těžko rozlišit od připravenosti, spontaneita tu splývá se zdáním spontánnosti.

Tuto skutečnost odráží dobový tisk. Připravená patetika („Ура сыну великой Родины! Ура на века! Слезы переполнили грудь, но это радость, гордость.“), slova o realizovaném snu („Чудеса, сказка – теперь была.“), populistické a silně ideologizované výroky („Хочется верить, что Юрий Алексеевич Гагарин своим полетом открыл наконец глаза и тем, кто упорно не желал видеть очевидные факты: социализм берет верх в давнем споре с капитализмом, и тут уж, как

<sup>142</sup> Огонек №16, 16.4.1961, článek „Репортаж о репортаже“, str. 5-6.

<sup>143</sup> Viz. Příloha 5

<sup>144</sup> Огонек №16, 16.4.1961, článek „Репортаж о репортаже“, str. 6.

говорится, ничего не поделаешь: так рассудила история.“), reálné nebo fiktivní příběhy (viz kosmická rodička), „oficiální“, завčas připravená Gagarinova biografie, která vyznačila okruh pamětníků, „svědků jeho minulosti“, kteří byli zřejmě už předem připraveni na telefonu (učitelé ze základní školy, učiliště, průmyslovky, aeroklubu si o překot předávali sluchátko, aby do novin a do rádií vylíčili, jaký byl „Jura“ žák a student a vyjádřili svou hrdost, že ho mohli učit)<sup>145</sup>. V tisku jsou obratem publikovány nadšené básně napsané během jediné noci po letu. Například v básni Sergeje Smirnova „Звездному человеку Юрию Гагарину“ je patrná sovětská tradice projektovat „začátek éry“ na sny o budoucnosti. Je tu obsažena výzva k činům – všednodenním, sentimentálním (dát skřivánkům svobodu) a pokus o básnické metaforické vyjádření: звездный человек vs. земная музыка. „...И во имя Вас, майор Гагарин...“ je formulí zbožštění:

I.  
 Не мною  
     в Космос  
         дверь открыта  
 Стезя проложена не мной.  
 Но сердце  
     вышло на орбиту  
 И обогнуло  
 Шар земной.  
 Где  
     злой Кащей  
         уже зачах,  
 А мы идем как Гулливеры,  
 И держим  
 Солнце  
 На плечах.

II.  
 Пусть померк  
     в лучах победы Вашей  
 Этот факт...  
 А дело было так:  
 Мы купили с дочерью Наташей  
 Жаворонков, скромных певчих птах

Дали хлеба милой певчей паре,  
 Продержали дома с полчаса  
 И во имя Вас, майор Гагарин,  
 Отпустили  
     прямо в небеса.

Вот и все.  
 Но кажется Наташе,  
 Что за шумным городом Москвой  
 Обитают жаворонки наши  
 И владеют ширью полевой.

Вы-то их разыщете едва ли,  
 Но когда посмотрите в зенит,  
 Слушайте и верьте,  
     Что над Вами

<sup>145</sup> Citace v závorkách z článků „На пути в космос“, str. 7-8, „Читайте, завидуйте“, „Репортаж о репортаже“, str. 5-6, vše in: Огонек №16, 16.4.1961

Их земная музыка звенит.<sup>146</sup>

Dva dny po letu byla přetištěna v Literárních novinách<sup>147</sup> závěrečná část poémy Majakovského „Летающий пролетарий“ - „Даешь небо!“ z roku 1925. Doslova komiksová podoba textu s veselými ilustracemi je doplněna agitačním komentářem – „12. duben 1961 ukázal, že i ty nejnepravděpodobnější představy se mohou stát skutečností“:

„Такого не было со Дня Победы,“ vyjádřil se Levitan do rozhlasu. A měl nepochybně pravdu. 12. dubna 1961 se spustila ohromná mediální kampaň, která neměla v Sovětském svazu obdoby. Mediální kampaň v rozměrech a stylu známém do té doby jen ze západního světa.

V okamžiku, kdy byly zveřejněny první zprávy o Gagarinově letu, se začal utvářet jeho mediální obraz. První zprávy se staly východiskem pro další interpretace mediálního obrazu. V den, kdy se veřejnost poprvé dozvěděla, kdo je Gagarin, se už o něm v novinách hovořilo jako o legendě. „И вот из приземлившегося самолета вышел он. И все же не ожидали, что этот ставший уже живой легендой человек – такой простой, застенчивый, удивительно милый парень.“<sup>148</sup> Média jakoby urychlila čas. Svět ještě nestihl zjistit, jaká je skutečná osobnost Jurije Alexejeviče Gagarina, a už se začala utvářet jeho druhá tvář. Tvář oficiální, mediální, formovaná propagandou.

### III.1.c Počátek „dvojení“ osobnosti – Gagarin v Praze

Dvoudenní cesta do Prahy byla první<sup>149</sup> zahraniční cestou Gagarina, kterou zahájil svou dvouletou Misi míru. Jednalo se zároveň o jeho první cestu do zahraničí vůbec - až do dubna 1961 totiž nepřekročil hranice Sovětského svazu. Publikace „Gagarin v Praze“<sup>150</sup> obsahuje fotografie, verše o prvním kosmonautovi, proslovy tehdejších československých státníků i Gagarina samotného a jeho dojmy z návštěvy. Publikace bezděčně vypovídá o tom, jak probíhala počáteční fáze utváření Gagarinova mediálního či veřejného obrazu. V knize lze sledovat právě ty situace, ve kterých se Gagarinovy autentické, bezprostřední výroky střídají a postupně zaměňují oficiálním stylem, kdy ústy Gagarina začínají promlouvat dvě úplně odlišné osoby: jedna hovoří

<sup>146</sup> Смирнов Сергей: „Звездному человеку Юрию Гагарину“, Огонек №16, 16.4.1961, str. 4.

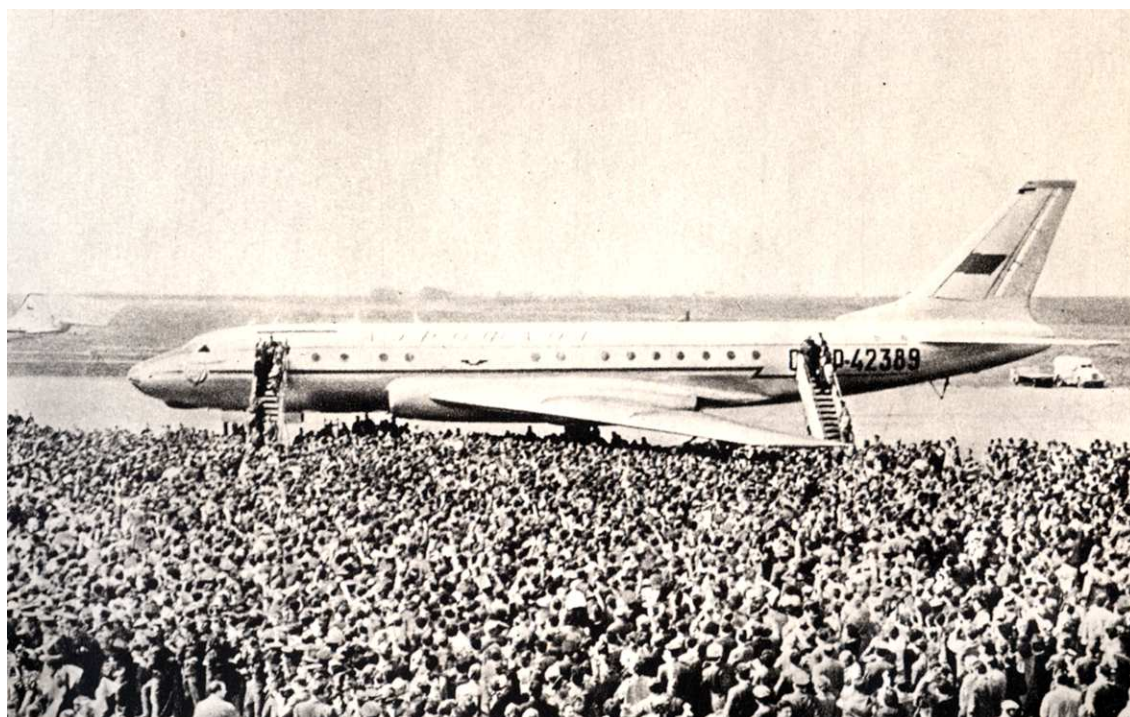
<sup>147</sup> Литературная газета №46, 15.4.1961, str. 4; i v dalším textu budu používat při skloňování názvu novin český překlad názvu „Литературная газета“.

<sup>148</sup> Огонек №16, 16.4.1961, článek „На пути в космос“, str. 7-8.

<sup>149</sup> Československo si status „prvního“ sovětského kosmického spojení potvrdilo ještě v roce 1978, kdy byl jako první zahraniční kosmonaut na palubu kosmické lodi Sojuz 28 vybrán Vladimír Remek. Let trval 190 hodin a 18 minut, posádka pracovala na palubě orbitálního komplexu Saljut 6 od 2. do 10. března 1978.

<sup>150</sup> K. Hájek, F. Novák, V. Rýpar: „Gagarin v Praze“, Orbis, Praha, 1961.

prostým, srozumitelným, místy téměř poetickým jazykem o těžko reprodukovatelných zážitcích z kosmu, druhá pak naprosto odlišnou rétorikou vyslovuje odosobněné fráze ideologického obsahu.



Na fotografiích je zachycen obrovský jásající dav přímo na ploše ruzyňského letiště, na které 28. dubna 1961 v 10.42 přistává letadlo TU 104 s Gagarinem na palubě. Zástupy prý skandují „Gagarin, Gagarin, Gagarin“. Masa školáků, studentů a pracujících lemuje cestu od ruzyňského letiště až do centra Prahy. Kvetoucí stromy, záplavy květin - těmi je obložen i otevřený vůz

s mávajícím Gagarinem. Šeříky a mávátka v rukou lidí (školám a podnikům prý bylo přesně určeno, v kterém úseku cesty mají stát. Příznačné je i vyprávění mého známého – účastníka vítání: se spolužáky se prý vsadili, kdo strefí Gagarina šeříkem do hlavy.) Pionýři mávají československými a sovětskými vlajkami. Množství rukou se snaží alespoň dotknout automobilu s Gagarinem. Všude radostné úsměvy. Na Příkopech se poté, co projela kolona s Gagarinem, berou lidé za ruce a bezprostředně se pouštějí do tance. Nadšení na fotografiích z publikace „Gagarin v Praze“ je někde skutečné a upřímné, jinde patetické a méně upřímné – ačkoliv se jedná o oficiální prezentaci, obojí lze z knihy „vyčíst mezi řádky“.

Většina veršů zahrnutých do publikace je poznamenána patetickou rétorikou a snahou oživit předem daný obsah i ideologický postoj k němu nápaditější metaforikou, často čerpanou z tradic té složky meziválečné avantgardy, která byla vzata na milost. V Mihálikově básni se zvláštním způsobem propojují autentické reminiscence se žargonem proletářské poezie a militaristickým slovníkem, příznačným pro část porevoluční poezie Vladimira Majakovského.

...

„Archiméde, zdvihni se, vstaň!  
Proletářské revoluci  
k poctě zbraň!

Hleď, v zázračném tvém bodě  
Prapory její planou, slzy a krev.  
Sovětský člověk drží nad padlými stráž.  
A starý, zmučený a kvetoucí a věrný glóbus náš  
Teď kolem něho jarem lidstva krouží.

Přivítejme ho salvou nejrudějších růží.<sup>151</sup>

Pilařova báseň hýří zase sentimentálními květnatými formulacemi, které obkružují aluzi k mytologickému Ikarovi a dopisují bájnému příběhu šťastný konec (z hlediska Gagarinova osudu až příliš předčasně):

Praha je rozkvetlá kytká v sluneční přízi,  
přes staré jezy se lije vltavský cín.  
Vymrštěn z katapultu přemohl zemskou tíží  
Ikarus našeho času, sovětský syn.

Obletěl zeměkouli, její sněhy i trávy,  
přehrál na houslích skladbu z hvězdnatých not,  
potěžkal v ruce Zemi, hroudu vesmírné lávy,  
vystoupil jako první na strmý schod.  
<sup>152</sup>

Báseň Milana Kundery „Letopis člověka“, vztahující veškerou dosavadní historii lidstva k jedinému okamžiku letu do kosmu, jednorozměrnost většiny „příležitostných“ básní publikace překonává ve chvíli, kdy se dotýká existenciálního prožitku letu – tíže lidského kontaktu s kosmickým prostorem („nekonečnost“), který přesahuje běžnou zkušenost lidstva a pro jediného člověka může být až neúnosným břemenem. Jenomže právě ten jediný člověk, jemuž je báseň věnována, ji nese na svých bedrech s téměř nesnesitelnou lehkostí a ústřední obraz „Atlas s křehkými rameny“ se vymyká z běžných konvencí „gagarinovských textů“ stejně, jako se z „věčného“ obrazu Gagarina vymyká dodatek k tomuto obrazu – „Atlas s životem tak krátkým.“

...

A přišel další den v letopisu člověka:

<sup>151</sup> Mihálik Vojtěch: Salva; in: K. Hájek, F. Novák, V. Rýpar: „Gagarin v Praze“, Orbis, Praha, 1961, str. 51.

<sup>152</sup> Pilař Jan: Prvnímu kosmonautu; in: K. Hájek, F. Novák, V. Rýpar: „Gagarin v Praze“, Orbis, Praha, 1961, na záložce knihy.



Ze země vzlétl střelbitý diamant  
a začal krájet tu odvěkou klenbu,  
za níž byl zasklen vesmír.

Člověk se utkal s nekonečnem.

Nebe je puklé.

Vesmír dopadl na lidskou šíji.

Ty smutný Atlase s křehkými rameny

a životem tak krátkým!

A on se usmívá,  
jako by nesl za krkem tříletou dcerušku...<sup>153</sup>

Nejzajímavějším textem celé publikace je nepochybně příspěvek velkého básníka Františka Hrubína, který moudře rezignoval na básnické vyjádření toho, co nebylo součástí jeho niterné zkušenosti, prožitku ani vlastního pozorování. Výsledkem této rozvahy byl text nazvaný „O prvním kosmickém letu“, který uvádím v nezkrácené podobě:

„Je dvanáctého dubna a já dostal chuť napsat báseň o očích Gagarinových. Jeho oči za nás všechny poprvé spatřily rodnou planetu. Ale nikdy tu báseň nenapišu. Slova, jimiž líčí Gagarin, co viděl, jsou sama slovy úchvatné básně, nikdo to už nemůže říci lépe, silný zážitek je vyjádřen konkrétně v Gagarinově sdělení, a rozložíme-li je do veršů, neporušujeme jeho přesné znění, tak jak jsme je četli v denním tisku, je to úchvatný text:

*Poprvé jsem na vlastní oči viděl,  
že Země má tvar koule.  
obraz obzoru je velmi zvláštní  
a velmi krásný,  
a neobyčejně krásný je přechod  
od světlého povrchu Země  
k úplně černé obloze,  
tento přechod je velmi jemný,  
má světlounce modrou barvu...*

Gagarin je velký básník, velký konkrétní básník. Viděl a zažil to, co dosud nikdo před ním neviděl a nezažil. Vyjadřuje se prostě a pravdivě. Patos je v samém vidění, nikoliv v projevu. Jaké poučení pro umělce! Ne, nikdy nenapišu báseň o Gagarinových očích.“<sup>154</sup>

Tato báseň je pro naše téma naprosto zlomová. Jeho citace Gagarinových slov, která v sobě skutečně nesou jen těžko postižitelnou krásu a náboj, nám totiž dává příležitost uvědomit si proměny Gagarinova veřejného obrazu. „Úchvatný text“ Gagarina (jak jej sám Hrubín nazývá) je po pár stránkách knihy totiž vystřídán jiným Gagarinovým výrokem:

<sup>153</sup> Kundera Milan: Letopis člověka; in: K. Hájek, F. Novák, V. Rýpar: „Gagarin v Praze“, Orbis, Praha, 1961, str. 74.

<sup>154</sup> in: K. Hájek, F. Novák, V. Rýpar: „Gagarin v Praze“, Orbis, Praha, 1961, str. 7.

*„Když se mě dnes novináři ptali, kde bylo tepleji, zda ve vesmíru nebo tady, odpověděl jsem, že tepleji je tady, protože ve vesmíru je v kabině teplota 20 stupňů a tady je milión srdcí a v celém Československu několik miliónů srdcí s teplotou vyšší než 36,8 stupně! Jako komunista a jako sovětský člověk vám srdečně blahopřeji ke 40. výročí založení slavné marxisticko-leninské strany Československa. Ať žije komunismus!“<sup>155</sup>*

Odkud se vzaly všechny ty fráze a ideologická klišé, vyřčené nebo napsané při oficiálních setkáních? Z Gagarinových slov jakoby naráz vyprchala veškerá bezprostřednost, autenticita, prožitek. Tato obrovská změna rétoriky je svědectvím transformace Gagarinova obrazu, svědectvím o postupném dotváření paralelního obrazu jeho bytosti. Tato nová bytost jakoby ztratila potřebu vyprávět světu o „magii“ vesmírného zážitku<sup>156</sup>. Vesmír se v „nových“ Gagarinových formulacích transformuje do jakéhosi exportního artiklu, který slouží jako důkazní materiál o dokonalosti komunistického režimu. Tento Gagarinův veřejný obraz v médiích a knihách postupně převládá a v průběhu času vytlačuje – použijeme-li Hrubínova slova – „velkého básníka, který se vyjadřuje prostě a pravdivě, u kterého je patos v samém vidění a nikoliv v projevu.“

### III.2 Proměny mediálního obrazu Gagarina

Mediální obraz Gagarina, jenž se zrodil v okamžiku, kdy byla veřejnost 12. dubna 1961 zpravena o jeho fenomenálním vesmírném letu. Už tehdy získal své výchozí obrysy na základě prvních biografí a vzpomínek jeho známých, pedagogů a členů rodiny, které začaly hned od prvního dne tisknout noviny a vysílat rozhlasové stanice a televize. Z článků časopisu „Огонек“ a novin „Литературная газета“ z dubna 1961 číší bezprostřednost a čistota v líčení vesmírného zážitku, jak už ústy Gagarina, tak zprostředkovaně v promluvách lidí, kteří měli potřebu se k události nějakým způsobem vyjádřit. Spontánní projevy radosti se tu sice hned od počátku mísí s připravenými akty, které mají ideologicko-propagandistický charakter (např. zorganizovaná demonstrace pár hodin po letu), nicméně v centru pozornosti tu zůstává samotný fakt letu do vesmíru, a nikoliv jeho interpretace. Gagarinova Mise míru, která začala ještě téhož měsíce návštěvou Prahy, dala jeho mediálnímu obrazu další rozměr. Pro prezentaci prvního kosmonauta jakoby už přestávala být podstatná kosmická „zkušenost“, událost sama o sobě, ale její politická reprezentace. Nadšení z letu, které stále ještě trvá v nezmenšené míře, se začíná využívat k populistickým akcím, událost sama je transformována do

<sup>155</sup> in: K. Hájek, F. Novák, V. Rýpar: „Gagarin v Praze“, Orbis, Praha, 1961, str. 54.

<sup>156</sup> Tato rozdílnost by mohla dokonce vyvolat nezodpověditelnou a možná nežádoucí otázku, zdali-ta přirozeně znějící slova, jimž Hrubín dodal vyčleněním do veršů básnickou intonaci, nebyla také připravena předem.

jazyka propagandy. Gagarinova Mise míru nabývá podoby exportu komunistické myšlenky, je reklamním turné k propagaci sovětského režimu a Gagarinův obraz tu získává rysy agitátora. Tato funkce obrazu přetrvala po celá šedesátá léta.

Na tomto stadiu vývoj jeho mediálního obrazu pochopitelně neustrnul. V průběhu času získával nové rysy, náplň, funkci. Zkoumat proměny Gagarinova obrazu je téma nezměrné a vydalo by na samostatnou práci. Já se ho ale přesto pokusím nastínit. Protože není možné zpracovat lavinu textů, které se objevovaly v SSSR i v zahraničí, omezím se pouze na konfrontaci „jubilejních“ publikací ve dvou sovětských časopisech – popularizačním žurnálu „Огонек“ a literárně ambiciózním žurnálu „Литературная газета“, a to v letech 1971, 1981, 1991, doplněnou několika nejnovějšími příspěvky z roku 2007. I tak omezený zdroj informací vydává snad dostačující svědectví nejen o proměně Gagarinova obrazu, ale i o proměně role kosmonautiky v sovětské společnosti, k níž postupně docházelo. Zaměřím se nejen na články, ale i na básně a fotografie publikované v zmíněných periodikách.

### III.2.a Rok 1971 a 1981 – Nostalgický obraz Gagarina

Desáté výročí Gagarinova letu ovlivnily události pěti předchozích let, zejména Gagarinova smrt v březnu roku 1968 a smrt „záhadného“ Hlavního Konstruktéra – Sergeje Pavloviče Koroljova v roce 1966, který se až *in memoriam* „dočkal“ odtajnění své identity. V listu Литературная газета vyšly 7.4.1971 první úryvky a poznámky k textu zamýšleného románu „Любимец века“<sup>157</sup> Lidie Obuchovové. Autorka svůj román začala psát bezprostředně po Gagarinově smrti na základě vzpomínek lidí, kteří ho, jak sama píše, „dobře znali“. Úryvky mají sentimentální upomínkový charakter, zdůrazňuje se Gagarinův blízký vztah k místům, odkud pocházel (смоленщина), jeho „ukotvenost“, vlastenectví. Autorčina ambice vložit do románu vědecko-fantastický rozměr<sup>158</sup> a psychologický ponor do Gagarinovy osobnosti, o nichž v článku píše, se ale nezdařil. Výsledná podoba knihy, která vyšla o rok později, totiž nevybočuje z hranic stále stejných frází o Gagarinově člověčenství, univerzalitě (dokonalý student, dokonalý letec, dokonalý syn, dokonalý otec) a obyčejnosti („Он удивительно был, «как все».“)

Reminiscence událostí roku 1961 („jak jsem si pamatoval..“) včetně velmi nostalgických a sentimentálních vzpomínek na prvního kosmonauta obsahuje i většina dalších příspěvků, otištěných v časopise Огонек<sup>159</sup>. Autory těchto článků jsou generálové

<sup>157</sup> Обухова Лидия: Первый. Штрихи к портрету Юрия Гагарина, Литературная газета №15, 7.4.1971, str. 12.

<sup>158</sup> L. Obuchovová je mimo jiné autorkou žánru sci-fi (např. román „Лилит“).

<sup>159</sup> Стученко А. Т.: „Встречает Земля“, Огонек №15, 10.4.1971, str. 9-10.

letectva a vědci – odborníci na kosmonautiku, kteří byli přímými aktéry prvního letu. Novým mediálním tématem je dlouho utajovaná osoba Sergeje Pavloviče Koroljova. Ve stati „Королев“<sup>160</sup> prochází autor článku A. Romanov bytem „Hlavního Konstruktéra“, který zůstal od jeho smrti v roce 1966 netknutý, a nachází v něm stopy jeho inspirátorů a předchůdců – portrét Ciolkovského, sošku Lenina, Einsteinovu knihu. Jeho osobnost je líčena značně schematicky a jeho osud víc než fragmentárně – zamlčuje se, že byl v roce 1938 ve stalinském zkonstruovaném procesu odsouzen k deseti letům nucených prací v Gulagu, poté v roce 1940 převezen do Moskvy do speciálního vězení (říkalo se mu „ящик“; tento termín vešel ve známost především ze Solženicynova románu „V kruhu prvním“), kde pracoval pod vedením taktéž uvězněného A. N. Tupoleva na vývoji válečných bombardérů a později na raketových motorech. V 70. letech bylo de facto uvolněno pouze jeho „jméno“, nikoli jeho „život“. Jméno Koroljova se proto mohlo objevit i v poezii. V první části Kanykinovy tendenční básně oslavující sovětský technický pokrok, nazvané „Путь к старту“, je Koroljov označován dobovou šifrou „Hlavní Konstruktér“, teprve v samotném finále básně vystupuje z anonymity:

Путь к старту!  
Сколько лет  
шел Королев  
 к нему –  
     И вот лишь несколько шагов,  
 оставшиеся до эксперимента,  
 пройти до старта – до бетонной  
   ленты.  
 Корабль готов.  
 И космонавт готов.  
 Тревоги и волнения не унять.  
 Неважно, первый или сотый взлет,  
 но будет этот  
     путь на старт опять.  
 Сигнал.  
 И как всегда – вперед!  
 ВПЕРЕД!

Postava Gagarina je v téže básni „napěchována“ tradičními klišé (náš, sovětský člověk, první na Zemi, syn lidstva) a Gagarinovými obvyklými atributy („И легкий голос весело вздохнет– «Поехали».“):

Советский человек!  
 Гагарин!  
 Наш!  
Наш в космосе!  
Наш – первым на Земле!  
 Сын Человечества  
 в космическом пути.  
 И наше сердце билось в корабле.

<sup>160</sup> Романов А.: „Королев“, Огонек №15, 10.4. 1971, стр. 13-14.

Мы эхо пульса  
слышали в груди.

V básni se objevuje motiv Lunochodu – nového symbolu „vítězství“ sovětské kosmonautiky. Ten byl v dubnu 1971 poměrně čerstvou novinkou. První přistání sondy na Měsíci se sice podařilo už v roce 1966<sup>161</sup>, nicméně mnohem větší senzací bylo právě automatické měsíční vozidlo s osmi koly, které od listopadu 1970 popojíždělo 11 měsíců po měsíčním povrchu a zkoumalo jeho strukturu.<sup>162</sup>

И, пролетев дорогой звездной,  
среди ослепительных высот  
наш луноход восьмиколесный,  
Упрямец, умница, ползет.  
Но как бы ни ошеломляла  
победа,  
        помню,  
                что она  
давно была предreshена.<sup>163</sup>

Podobně v básni „Спасибо Вам, Космонавты!“, kupí autor Stěpan Kryžanivskij úspěchy sovětské kosmonautiky v chronologickém pořadí a vrcholem vývoje, který otevře perspektivy k ovládnutí nekonečných prostor, je právě Lunochod:

Луноход на Луне –  
Это первая ласточка только,  
Возвестившая нам о полетах  
На Марс,  
На Венеру и далеев космос...  
Открываю я заново  
Перспективную нашу планету.  
Сердцем всем открываю.<sup>164</sup>

<sup>161</sup> Start sondy Luna 9 byl 31. ledna 1966. *První měkké přistání na Měsíci* v oblasti Oceánu bouří se podařilo 3. února v 19 h 45 min SEČ. O den později bylo zahájeno panoramatické snímkování místa přistání. Přímé vysílání z Měsíce dokonce vysílala i televize a rozhlas. Na snímcích byly zřetelné až milimetrové podrobnosti měsíčního povrchu. Sonda odvysílala celkem čtyři panoramatické záběry, které zachycovaly blízké okolí za různého slunečního osvětlení. Nejdůležitějším poznatkem, který sonda přinesla, bylo zjištění, že měsíční povrch je natolik pevný, aby unesl stokilogramovou sondu. Zdroj: <http://mesic.astronomie.cz/Mise/luna.htm>

<sup>162</sup> Start sondy Luna 17 byl 10. listopadu 1970. Hladké přistání se uskutečnilo 17. listopadu ve 4 hod 47 min SEČ v oblasti Moře dešťů (Mare Imbrium). V 7 hod 28 min SEČ sjelo z přistávacího stupně první automatické měsíční vozidlo Lunochod 1 o hmotnosti téměř 800 kilogramů. Celý „tančík“ byl poháněn osmi koly o rozchodu 1,6 m, energii mu dodávaly sluneční baterie umístěné na výklopném víku. Vozidlo ovládala pětičlenná řídicí skupina povely ze Země, která se musela každých patnáct minut střídát, neboť se jednalo o velmi náročný úkon. Lunochod 1 byl vybaven lopatkovým vrtákem pro zjišťování mechanických a chemických vlastností měsíčního povrchu, francouzským laserovým odražečem, detektorem rentgenového záření, magnetometrem, TV kamerami a řadou dalších. Celé zařízení pracovalo téměř jedenáct měsíců. „Tančík“ najel průměrnou rychlostí 0,8 až 2 km/h 10,5 km, pořídil 20 000 TV záběrů, 200 panoramatických snímků a 25 chemických analýz měsíční půdy. Životnost Lunochodu 1 předčila veškerá očekávání, a tak se v bulvárním tisku dokonce objevily nesmyslné dohady, že „tančík“ navigoval kosmonaut - kamikadze, ukrytý uvnitř vozidla... (Tyto informace uvádím i proto, že s okruhem podobných pramenů nepochybně pracoval i Viktor Plevin v románu Omon Ra – viz kap. IV.2) Zdroj: <http://mesic.astronomie.cz/Mise/luna.htm> (Obrázek lunochodu viz str. 82)

<sup>163</sup> Каныкин Аркадий: „Путь к старту“, Огонек №15, 10.4. 1971, str. 12.

<sup>164</sup> Крыжанивский Степан: „Спасибо Вам, Космонавты!“, Огонек №15, 10.4. 1971, str. 17.

V časopise Огонек<sup>165</sup> byla opublikována nová píseň o Gagarinovi „Знаете, каким он парнем был“<sup>166</sup>, která vznikla právě u příležitosti desetiletého výročí jeho letu. Společně s dalšími 5 skladbami o Gagarinovi patří do cyklu „Созвездье Гагарина“<sup>167</sup> autorů A. N. Pachmutové (hudba) a N. Dobronravova (text). Píseň je rozjásanou častuškou, ve které jsou nashromážděny a „folklorizovány“ všechny šablonovité znaky Gagarinova obrazu: láska k rodné zemi; „syn země a hvězd“; „na rukách ho nosil celý svět“; veselý a smělý hoch, naruživě milující život; nositel světla, které by vyvedlo lidstvo z temnoty, podobě jako se o to pokusil Danko z alegorické legendy o „hořícím srdci“ z M. Gorkého. Gagarin se změnil ve vítěze nad smrtí, který je věčně s námi..

Знаете, каким он парнем был,  
Тот, кто тропку звёздную открыл?  
...Пламень был и гром,  
Замер космодром,  
И сказал негромко он:  
Он сказал: «Поехали!»  
Он взмахнул рукой.  
Словно вдоль по Питерской,  
Питерской,  
Пронёсся над Землёй...  
Знаете, каким он парнем был!  
Как поля родные он любил...  
В той степной дали  
Первый старт с Земли  
Был признанием ей в любви.  
Знаете, каким он парнем был!  
На руках весь мир его носил...  
Сын Земли и звёзд  
Нежен был и прост,  
Людам свет, как Данко, нёс...  
Знаете, каким он парнем был!  
Как на лёд он с клюшкой выходил!  
Как он песни пел!  
Весел был и смел...  
Как азартно жить хотел!  
Знаете, каким он парнем был!  
Нет, не «был»! Ведь смерть он победил!  
Слышишь дальний гром?  
Видишь: это он  
Вновь идет на космодром...  
Говорит: «Поехали!»  
И живой звездой,  
Словно вдоль по Питерской,  
Питерской,  
Несётся над Землёй.

<sup>165</sup> Огонек №15, 10.4. 1971, стр. 24.

<sup>166</sup> Nahrávka písně na: [http://www.pakhmutova.ru/mp3/znayete\\_.mp3](http://www.pakhmutova.ru/mp3/znayete_.mp3)

<sup>167</sup> Na internetu: <http://www.pakhmutova.ru/songs/sozv.shtml>

Dvacáté výročí Gagarinova letu mělo v dobovém tisku podobně nostalgický a vzpomínkový ráz jako v roce 1971. „Литературная газета“ dala prostor lidem ze „zákulisí“ příprav vesmírného letu – technikům, konstruktérům, vedoucím letu. V rozhovoru s bývalým vedoucím lékařem Centra přípravy kosmonautů J. A. Karpovem „Путевка на орбиту“<sup>168</sup> byla zmíněna některá nová fakta o výběru prvního kosmonauta (např. že dominantním kritériem byl předpoklad společensky „obstát“ v době po letu). Vzpomínání na Gagarina bylo hlavním tématem článku kosmonauta číslo dvě Germana Titova - „Слово о друге“<sup>169</sup>. Zajímavé je zejména jeho vyprávění o posledních dnech Gagarinova života, kdy končil studium na Letecké akademii. Gagarin se mu prý svěřil, že hlavní motivací vzdělávání bylo zvýšit si kvalifikaci, která by mu umožnila obstát v konkurenci stále lépe odborně připravených adeptů na kosmonauty, a vrátit se do vesmíru.

80. léta byla zlomovou etapou. V období přestavby byla nejen zpřístupněna řada dlouho utajovaných podrobností o přípravách na první let do vesmíru, včetně nezdarů a nehod, o kterých se nevědělo (komplikace při přistání Vostoku 1, tragický výbuch na přistávací rampě v roce 1960). O mnoho „uvolněnější“ byl i přístup k osobnosti Gagarina. Začalo se psát o jeho nedostacích<sup>170</sup> – o neshodách v manželství, nevěrách, o dlouho utajovaném „forském případě“, při kterém si podle oficiálních zdrojů Gagarin natrhl obočí při záchraně tonoucího chlapce v moři – skutečnost prý byla taková, že se pokusil vyskočit z okna, aby ho manželka nenachytala při návštěvě v pokoji jedné ze sestřiček sanatoria, a při tom nešťastně spadl a rozsekl si hlavu. Konec osmdesátých let byl zkrátka ve znamení vyvracení mýtů a idealistických představ o Gagarinově osobnosti, které ovšem nevedlo ke znevažování jeho osoby, jak by se mohlo zdát, spíše se jednalo o odstranění ideologického balastu, který z obrazu Gagarina vytvářel neživý ukázkový příklad ideálního hrdiny.

Fotografie v tisku<sup>171</sup> v roce 1971 a 1981 let zachycují Gagarina s Koroljovem, Gagarina na setkání s občany a s pracujícími ve fabrikách, ve



Gagarin s „Hlavním Konstruktérem“ Sergejem Koroljovem

<sup>168</sup> Карпов А.: „Слово о друге“, Литературная газета №15, 8.4.1981, стр. 10.

<sup>169</sup> Титов Герман: „Слово о друге Литературная газета №15, 8.4.1981, стр. 10.

<sup>170</sup> Většinu těchto informací nelze ovšem ověřit, některé mohly být produktem dobového folkloru nebo touhy bulvárních tiskovin po senzaci a skandálu.

<sup>171</sup> Литературная газета, Огонек – výroční čísla z dubna 1971 a 1981. Viz fotografická příloha 5c).

skupině s ostatními kosmonauty, na oficiálních akcích. Nejčastěji je oblečen do uniformy, často salutuje nebo přijímá gratulace a květiny. Fotografické materiály v tisku záměrně akcentují jeho oficiální podobu a roli, obrázky ze soukromí se vyskytují jen ojediněle. „Rodinné“ hledisko propagace jeho osoby, které bylo podstatné pro fázi utváření jeho „image“ na počátku 60. let, jakoby ustupovalo formálnímu stylu, pro který je důležité zařazení Gagarina do celkového kontextu rozvoje kosmonautiky v 70. a 80. letech – Gagarin tu vystupuje v úloze průkopníka, který otevřel perspektivy k dalším úspěchům v dobývání vesmíru. Tyto úspěchy už ovšem nemají ve světě zdaleka takový primát a slávu jako vesmírné události začátku 60. let (od doby, kdy Američané poprvé stanuli na Měsíci, exkluzivita sovětské kosmonautiky značně utrpěla). Obraz Gagarina měl schopnost vyvolávat celou řadu asociací a vzpomínek, které kosmickým aktualitám tehdejší doby zachovávaly příděch jedinečnosti a obrovského úspěchu.



Obelisk pokořitelům vesmíru stojící u moskevského areálu VDNCH.

Monumenty s kosmickou tematikou a pomníky Gagarina začaly vznikat už od druhé poloviny 60. let. „Obelisk pokořitelům vesmíru“ a „Alej hrdinů-kosmonautů“ u moskevského areálu VDNCH (vznikly u příležitosti desátého výročí vypuštění první umělé družice (4.10.1967). Sochy Gagarina stojí téměř v každém větším městě v Rusku, ty významnější jsou však ve městech spojených s jeho životem - vedle známého moskevského památníku z roku 1980 je to pomník ve Smolensku (socha byla vztyčena v roce 1971), v Orenburgu (zřejmě z roku 1975) a ve Hvězdném městečku u Moskvy (z 80. let). Kromě moskevského atypického monumentu (viz kapitola II.4) jsou ostatní sochařská díla poměrně nevýrazná, bez přesahu a podtextu. Většinou se jedná o „doslovné“ kopie skutečnosti v nadživotní velikosti, na kterých je

umocněn základní Gagarinův atribut – úsměv.

Jednou z takových nevýrazných „kopií“ je zřejmě nejznámější monument Gagarina u nás – jeho bronzová socha v Karlových Varech. Ačkoliv nemá z uměleckého pohledu valnou úroveň, má zajímavý příběh. Socha Gagarina v nadživotní velikosti se objevila v květnu 1975 před nově otevřenou kolonádou obklopující nejznámější pramen Vřídlo. První kosmonaut stál na vysokém soklu, ve stříbrném skafandru (podle nepřilíš zdařile ztvárněného skafandru se mu přezdívalo „potápěč“), s pravou rukou vztyčenou



jako by zdravil návštěvníky lázní. Kolonáda byla následně přejmenována na Vřídelní kolonádu Jurije Gagarina a socha kosmonauta „mávala“ na kolemjdoucí lázeňské hosty celkem 17 let. V listopadu roku 1992 se rozhodla karlovarská radnice sochu odstranit a byla z toho takřka mezinárodní roztržka mezi ČSFR a Ruskem. Nakonec spor skončil kompromisním řešením a socha byla přemístěna k budově letiště v Olšových vratech u Karlových Varů, kde zůstala dodnes. Představitelé Ruska se s tím prý dodnes oficiálně nesmířili.



Socha Gagarina v Karlových Varech

Mnoha způsoby daly Karlovy Vary najevo kladný vztah ke Gagarinovi, který lázeňské město navštívil v době filmového festivalu v roce 1967 a přenocoval v Grandhotelu Pupp (tehdejší Grandhotelu Moskva). Kromě zmíněné Kolonády byla po něm pojmenována ulice v nové karlovarské čtvrti Drahovice, na počest prvního letu člověka do vesmíru byla před lázeňským domem Richmond zasazena Lípa kosmonautů a sklárna Moser ještě pár let po revoluci vyráběla exkluzivní křišťálovou soupravu se zlatým pruhem s názvem Gagarin. Nejvíce mě ovšem zaujala svépomocná aktivita obyvatel čtvrti Rybáře, kteří vlastními silami na počest prvního kosmonauta vybudovali v 60. letech unikátní dětské hřiště, o kterém agentura ČTK informovala jako o prostoru, vybaveném vším, co dětem umožní „hrát si na Gagarina“: „Není to jen obyčejné dětské hřiště, kterých je u nás tisíce. Jsou zde skluzavky, bludiště, houpačky i velká raketa, do které děti vstoupí a provedou po skluzavce sestup na zem.“<sup>172</sup> Hřiště existuje dodnes, ačkoliv už vykazuje známky už značně omšelé slávy.

<sup>172</sup> <http://www.rosinanta.estranky.cz/clanky/ZAJIMAVOST/gagarin-stal-i-v-karlovyh-varech>



Unikátní dětské hřiště inspirované Gagarinem

Reprezentaci Gagarina v médiích 70. a 80. let poznamenala nostalgie. Proto měla nejčastěji podobu sentimentálních reminiscencí na léta největší slávy sovětské kosmonautiky. Gagarin vystupuje jako svého druhu svorník, spojující už jinou etapu zápasů o „dobytí kosmu“, v níž SSSR přišlo o někdejší světový primát, se „zlatým věkem“ kosmonautiky 60. let, jehož symbolem a ikonou se stal právě on, první sovětský kosmonaut, který obletěl svou domovskou planetu. I nadále jsou akcentovány kladné rysy jeho obrazu – lidskost, skromnost, přátelskost, odvaha, dobrosrdečnost a veselost. V tisku na tyto jeho vlastnosti vzpomínají jeho známí (kolegové z Kosmodromu, osobní přátelé, učitelé, instruktoři i lékaři). Novináři využívají možnosti připomenout spolu s ním jak „otce“ všech prvních sovětských raket Sergeje Koroljova, tak i další sovětské kosmonauty, jimž se podobné slávy už nedostalo. Propagandistická náplň Gagarinova obrazu, která hrála významnou roli v šedesátých letech, postupně slábne, Gagarinův obraz přestává už fungovat jako vzor, podle něhož by se měly vychovávaly masy. Nejdéle se zřejmě toto pojetí Gagarinova příběhu jako vzoru k nápodobě udržuje v textech psaných pro děti a mládež, která byla hlavním konzumentem vědecko-fantastické a dobrodružné literatury. Běžně se pracuje s několika „identifikačními“ znaky ustáleného mediálního obrazu, které fungují jako „epiteta constans“ v lidové poezii a bylinách. Podstatné však je, že nedochází ke Gagarinově diskreditaci, ke zneuctění či zesměšnění mediálního obrazu „světlé bytosti“, která vzbuzuje pozitivní asociace.

### III.2.b Rok 1991 – Nezbytnost Gagarinova úsměvu

První výročí Gagarinova letu po pádu režimu znamenalo radikální změnu v jeho prezentaci v novinách a časopisech. „Литературная газета“ otiskla pouze Gagarinovu fotografii (civilní foto na lavičce u volejbalového hřiště) s krátkou notickou, že před třiceti

lety vyletěl první člověk do kosmu. Převážně civilními fotografiemi (Gagarin na lovu, s dětmi, s manželkou, s manžely Koroljovými a ve skafandru) je obklopen i krátký článek „Первое лицо“, který toho roku vyšel v časopise „Огонек“. Tento krátký text je pro sledování proměny Gagarinova obrazu v devadesátých letech dosti významný. Je svědectvím o jiné formulaci priorit, o aktualizaci Gagarinova úsměvu, který je pocíťován jako potřebný. V době, kdy problematizování idolů minulé epochy dochází až k tomu, že hlavní figury sovětského hrdinského panteonu ztrácejí svou důvěryhodnost a jsou leckdy hanobeny, znesvěcovány a zesměšňovány, zůstává obraz Jurije Gagarina těmito novými tendencemi téměř nedotčen. Přispělo k tomu především místo, které v dějinách kosmonautiky právem zaujal:

*„Он был первым лицом, увидевшим землю снаружи. Он был первым живым человеческим лицом нашей Отчизны, прорвавшимся через железный занавес к остальному миру, открывшемуся ему. Он был первым человеческим лицом, улыбнувшимся собственному народу после тяжелой зимы лихолетья и бед. Он был радостью, знамением надежды, гордостью воспрянувшей нации. Он так много обещал своим явлением. Дал такую высоту мечтам и планам.“<sup>173</sup>*

Jeho úsměv působil i nadále a nabýval zvláštního významu právě v době velikých společenských přeměn. Připomínal, že i temná sovětská historie měla několik světlejších momentů, problematizující všeobjímající nihilismus, který dominoval v „přestavbovém“ pohledu na minulost. Lidé jako by se potřebovali právě v letech totální deziluze ujišťovat o tom, že jejich život měl smysl a že „nežili nadarmo“ (proto také byly temné stránky Velké vlastenecké války považovány mnoha lidmi, nejenom válečnými veterány, za nedotknutelné). Zbývalo málo, na co mohli být hrdí – a Gagarinova „vesmírná mise“ patřila k těmto několika málo momentům. Právě v této době autorky zmíněného článku připomněly velice známý výrok římského autora komedií Tita Maccia Plauta, že „miláckové bohů umírají mladí“, který se stal okřídleným rčením (s aluzí na tento výrok pracoval název již zmíněné románové biografie L. Obuchovové – „Любимец века“). Také autorky článku „Первое лицо“ vnímaly předčasnou tragickou smrt Jurije Gagarina jako důstojné završení jeho osudu, jako milosrdné rozřešení situace, do níž se postupně dostával. Smrt ho vlastně zachránila před ztrátou osobnosti, jejím proměněním ve zdobnou stafáž Brežněvovy politické garnitury. Těžko si lze představit, jak právě on v generálské uniformě rok co rok zasedá ve všemožných radách a předsednictvech nejrůznějších organizací (takový byl přece úděl A. Maresjeva), až to nakonec „dotáhne“ k postu poslance téměř nesvéprávného brežněvovského parlamentu. Nelze nedat za pravdu autorkám, které píší:

<sup>173</sup> Долженкова Е, Филатова Е.: „Первое лицо“. Огонек №16, дубен 1991, стр. 13-14.

*„Он ушел от нас чистым, светлым. И поэтому остался с нами. И дорог как возможность еще воспринять, полетать, осуществиться. Как последний народный герой, которого хочется оживить хоть легендой. Как надежда, что Россия может дать миру не только гусеничные лязги и страшные катастрофы с толпами голодных беженцев, но еще тепло и улыбку человеческого лица.“<sup>174</sup>*

### III.2.c Zpětná reflexe stylizovaného Gagarinova obrazu

V článku „Зачем нам Гагарин“, který vyšel letos počátkem dubna v časopisu „Огонек“<sup>175</sup> uvedl Andrej Archengelskij pokles Gagarinovy popularity do souvislosti se současným stavem společnosti, kdy vzpomínky na 12. duben už málokoho rozechvějí, protože sama osobnost Jurije Gagarina a jeho bezelstný úsměv už není lidem, kteří dobu sami nezažili, prostě srozumitelný. „Улыбаться так мог человек, который способен испытать гордость за все человечество. У нас же сегодня все по-другому: на лишнее сил не тратим, мыслим узенько, для дома, для семьи. Сегодня Гагарин словно исчез из массового сознания.“<sup>176</sup> Zůstaly jen sochy, fotografie, hrstka knih. Sovětská ani postsovětská kultura nedokázala vytvořit žádné umělecké dílo, která by svou estetickou hodnotou zvětšila 12. duben roku 1961. Proto se Gagarinův obraz začal z kolektivního povědomí lidí postsovětské doby postupně vytrácet: „Не произошло культурного насыщения личности Гагарина – ведь именно культура способна сохранить образ.“<sup>177</sup>

Mimo jiné i proto lze kdysi poměrně úspěšný biografický román L. Obuchovové „Любимец века“ z roku 1977, o němž už byla řeč, dnes číst pouze jako dokument doby, která vyžadovala od děl podobného typu výchovné a morální působení na mladou generaci. Těmto požadavkům se snažila autorka maximálně vyhovět, jak se od tématu, považovaného za „sociální objednávku“, předem očekávalo.

Mnohem zajímavější a kurióznější publikaci připravil ruský prozaik Albert Lichanov, známý hlavně prózami často situovaných do údobí války, které se zabývají problematikou lidského selhání, možností odčinění vin spáchaných především na těch nejbezbrannějších – válečných sirotcích, vdov a invalidech a na týraných dětech a lidech starých a bezmocných.<sup>178</sup> Patřil ke zkušeným pedagogům a zřejmě i znalcům dětské duše, k níž se rozhodl promluvit rozlehlou psanou rytmizovanou prózou rozvrženou do

<sup>174</sup> Viz tamtéž.

<sup>175</sup> Архангельский Андрей: „Зачем нам Гагарин“, Огонек №14, 9.-15. dubna 2007, str. 13-14, zdroj: <http://www.ogoniok.com/4991/>

<sup>176</sup> Viz tamtéž.

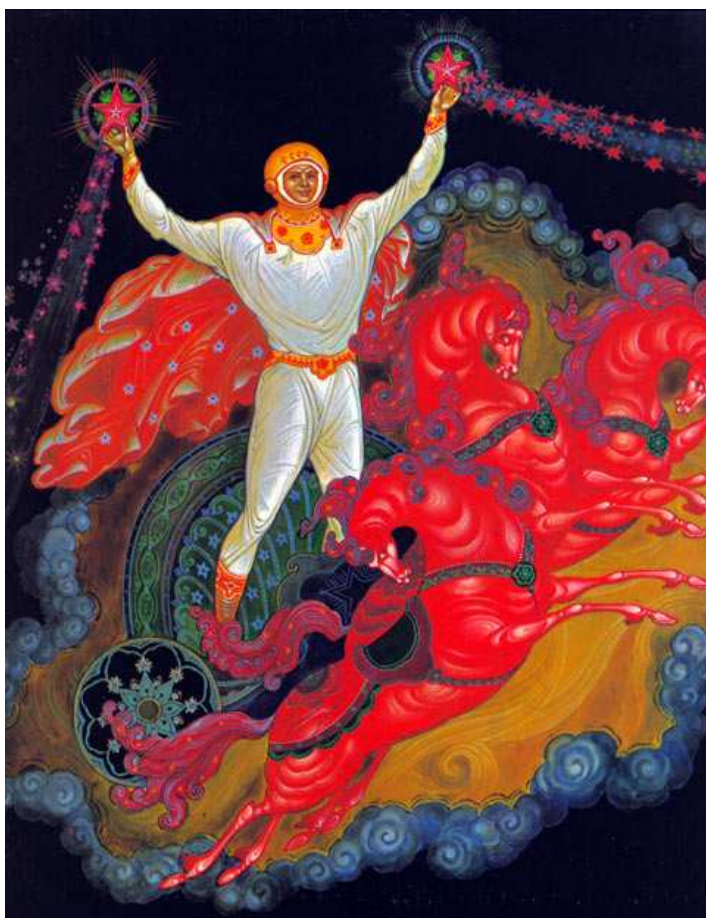
<sup>177</sup> Viz tamtéž.

<sup>178</sup> Nikoli náhodou byl v letech 1987-1991 předsedou jedné z nejvýznamnějších charitativních organizací v Sovětském svazu (Советский детский фонд им. В. И. Ленина), v roce 1991 předsedou Mezinárodní asociace dětských fondů a držitelem řady mezinárodních cen a vyznamenání (nejvýmluvnější z nich je nepochybně udělení ceny Janusze Korczaka).

veršů v řadě stejně konstruovaných textů, tematicky i výrazově sladěných s poetikou známých palechovských miniatur. Jejich zvětšeniny vytvářely paralelní výtvarný text zřejmě velice nákladné publikace, nazvané „Сын России“.<sup>179</sup> Tradice miniaturní lakované malby na dřevě, udržované (zřejmě už dosti uměle) ve vesnici Palech v Ivanovovské oblasti, působí na ty, kdo nejsou obeznámeni s dekorativním a folklorizovaným stylem palechovských miniatur, velice podivně právě pokusy o symbiózu sovětské tematiky a emblematicky s tradičními postupy této „školy“, orientované původně na náměty pohádkové, bájeslovné, bylinné a historické (zejména z nejstarších údobí ruských dějin).

Kniha je rozdělena do tří částí, kterým předchází vstupní text, jenž se pokouší vyznačit kompozici knihy jako dávného lidského příběhu – zápasu člověka o realizaci velkého snu lidstva. První část nazvaná „Еро душа“ vychází především z poetiky pohádek, bylin a starobylých mýtů, ale zároveň oživuje i řadu archetypů, s nimiž tyto žánry pracovaly (především archetyp tvořivé síly „Matky Země“). Za připomenutí stojí i důraz na význam „slova“ jako nástroje překonání „němoty“ a na komunikaci jako na základ vzniku lidské komunity. V tomtéž duchu jsou koncipovány i následující

texty věnované sblíživému působení písní, roli pohádek pro rozvíjení fantazie, bohatým ruským bylin vyzývajícím k aktivitě a hrdinství. První část uzavírají texty připomínající mýtus o Ikarových křídlech a nejrůznější varianty snů o nebi. Tuto literární část bylo nejnějnější sladit s poetikou palechovské miniatury s jejími vypracovanými kosmickými symboly (měsíc, slunce), stylizovanými figurami v barvitých a rozevlátých

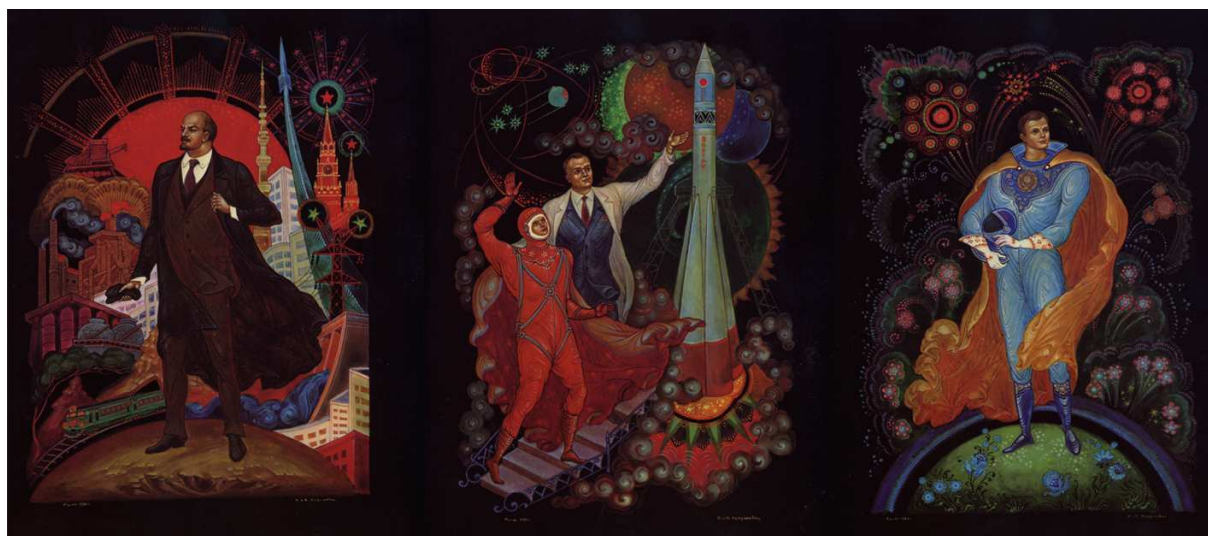


Ilustrace z publikace „Сын России“

<sup>179</sup> Na této publikaci, označená jako „книга-альбом“, se podíleli kromě autora literárních textů Alberta Lichanova dva řemeslní mistři starší generace Karelija Kukulijevová a Boris Kukulijev, z jejich mladších následovníků Oleg An. Viz „Сын России“, Молодая гвардия, Москва 1981.

oděvech a doplnit jejich obkroužením bohatými a dynamizovanými dekorativními prvky (ať již prvky rostlinnými, kosmickými nebo chorovodnými), které vyvolávají představu krouživého letu.

Problémy začínají ve druhé části nazvané „Его сердце“, která přechází z oblasti fantazie k folklorizované historické paměti – vyprávění příběhu známého ze Slova o pluku Igorově (autor zdůraznil především Igorovu statečnost, věnost Jaroslavny) jako modelového příběhu porážky, z níž se zrodí budoucí vítězství (viz další text o bitvě na Kulikově poli). Lichanov postupně utváří zvláštní genealogii svého hlavního hrdiny, v níž významné místo zaujímá nejenom Lomonosov, ale také „veselý“ Puškin, představující „вершину русской духовности“<sup>180</sup>. Mezi ty, kteří mu připravovali cestu, se objevili také aktéři Říjnové revoluce, Ciolkovskij a letec Čkalov. Tato část je uzavřena patetickým hymnem o tvořivé síle sovětské společnosti. (Otázkou zůstává, zda šlo o povinné úlitby za skrytější duchovní podtext literárního textu, které se čekaly také od autorů textu výtvarného – jejich Lenin ve vlajícím plášti na pozadí tradičního a soudobého panoramatu Moskvy může sloužit spíše jako důkaz ošidnosti podobných neorganických synkrezí.)



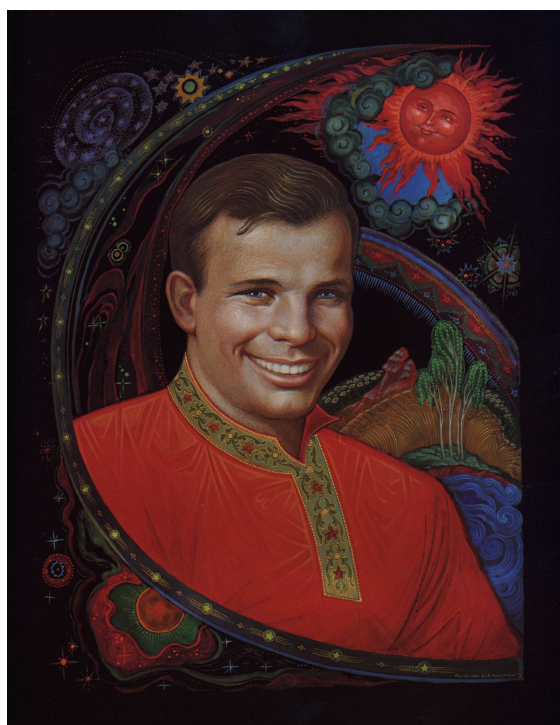
Ilustrace z publikace „Сын России“

Tytéž rozpaky vyvolává i třetí část „Его судьба“, otevřená textem nazvaným „Мать“, který zdůrazňuje roli hrdinovy matky jako zprostředkovatelky tradic, připomenutých v první části skladby (výtvarný text s centrálním obrazem matky s dítětem v náručí, obkrouženým výjevem z hrdinova dětství, může připomenout dokonce ikonu Bohorodičky).

<sup>180</sup> Tamtéž, s. 37.

Dalším epizodám z hrdinova života (válečné dětství, letecký kroužek, letecké učiliště, láska, příprava k letu, přátelství s Hlavním /Konstruktérem/ a návrat z kosmu) dodává výtvarnému řešení téměř supermanskou (ne-li přímo komiksovou) podobu. Problematická je i ikona Gagarina, doprovázející text nazvaný „Улыбка“, která se objevila i na přebalu knihy – vyvolává spíše shovívavý úsměv (ne-li přímo úsměšek), a spolu s ním pochybnost nad smyslem tohoto počínu.

Ve vydání tohoto kuriózního „dvojazyčného“ (verbálně vizuálního) díla lze vidět předchůdce velkovýroby exotických exportních artiklů, které o desetiletí později začnou zaplavovat prodejny suvenýrů nejenom v Rusku, ale po celém světě. Otázkou nedaleké budoucnosti zůstává, zda-li se z někdejší ikony Gagarina stane také (přinejmenším v jeho rodišti) dobře prodejný turistický suvenýr. Náznaky podobné proměny by tu už byly.



Ilustrace z publikace „Сын России“

### III.2.d Léta 2001 – 2007 - Projekt zvaný Kosmoland

Na periferii kolektivního povědomí, kam se kdysi sakralizovaný obraz Gagarina přesunul, „funguje“ stále jako pozitivní symbol, jako příklad úsilí korunovaného úspěchem. Jako by byl jedním z posledních hrdinů sovětského údobí, proti němuž není zásadnějších výhrad. Proto také A. Archangelskij mohl ve svém článku „Зачем нам Гагарин“ konstatovat: „Гагарин в историческом смысле невинен – он никому не сделал зла. Полет Гагарина – это самое гуманное из всех событие советской истории, и именно на нем стоило бы выстраивать историческую преемственность СССР и России.“<sup>181</sup>

Gagarinův kult se však už přežil. Jeho příběh žije dnes kdesi na okraji, mimo centrum pozornosti. Jako by ztratil svou vlastní existenci. Mnozí ze čtenářů Pelevinova románu „Омон Ра“ možná sice znají jeho jméno, ale nedokážou už rozpoznat všechny

<sup>181</sup> Архангельский Андрей: „Зачем нам Гагарин“, Огонек №14, 9.-15. dubna 2007, zdroj: <http://www.ogoniok.com/4991/>

autorovy narážky na tuto kultovní postavu minulé epochy. Možná mají pravdu ti, kdo dospívají k závěru, že to jediné, co z celého příběhu ještě „žije“, je Gagarinovo jméno – tedy značka, brand *Gagarin*. Proto A. Archangelskij konstatuje: „Зачем нам Гагарин сегодня, стало понятно в 2000-х, когда выяснилось, что экономический успех в мире определяет не только качество товара, но и качество страны.“<sup>182</sup>

Značka *Gagarin* se dnes pokouší prorazit na domácím trhu, například přímo v kosmonautově rodném městě (bývalý Gžatsk, dnes Gagarin). V článku „Гагаринский старт, дубль 2“<sup>183</sup> vykládá starosta města nazvaného Gagarinovým jménem, že právě věhlas hrdinova rodiště napomohl tomu, že se v okolí města rozhodlo osm světových firem vystavět na městské periferii průmyslové zóny, které by zaručily nejen tisíce nových pracovních míst pro místní obyvatele, ale přitáhly by pozornost i k samotnému městu. Starosta plánuje, že s pomocí sponzorů a velkého příznivce města – bývalého kosmonauta Alexeje Leonova (dnes je viceprezidentem jedné z největších ruských bank v Rusku a buduje si pověst obětavého propagátora svého zemřelého přítele a štědrého sponzora „jeho“ města) – vznikne do pěti (!) let z Gagarina průmyslové a turistické centrum.

Zvláště ambiciózní je starostův vlastní záměr otevřít ve městě zábavní park, který má zatím pracovní (a výmluvný) název „Kosmoland“. Měl by být plný atrakcí a hotelů, kde by se mohli návštěvníci věnovat atraktivním koníčkům, jako je rybolov, lov zvěře nebo jízda na koních. Projekt je koncipován tak, aby lákal a „fascinoval“ zároveň. Jeho středem by měl stát Gagarinův rodný dům, který by obklopovalo 100 hektarů předurčených k zábavám a radovánkám: „Сначала ты работаешь на имя – потом имя работает на тебя,“ tvrdí starosta. „Вот тут имя Гагарина само на нас работать будет, если все сложится.“<sup>184</sup> (Symptomatickou epizodou z příprav monstrózního projektu „Kosmolandu“ je fakt, že blízký spolupracovník starosty byl před časem uvězněn za převzetí úplatku ve výši 100 000 rublů.)

Jiným svědectvím o „marketingové“ práci s „Gagarinovou značkou“ jsou úvahy pravoslavné církve o Gagarinově kanonizaci<sup>185</sup>. Motivací pro tento akt je údajně Gagarinovo vystoupení na stranickém plénu, kde se v polovině 60. let kriticky vyjádřil k demolici Chrámu Krista Spasitele (došlo k ní roku 1934) a vyzval posluchače k jeho obnově. Někteří představitelé církve navíc tvrdí, že mají svědectví o tom, že se Gagarin

<sup>182</sup> Viz tamtéž.

<sup>183</sup> Васильев Юрий: „Гагаринский старт, дубль 2“, Огонек №14, 9.-15. dubna 2007, zdroj: <http://www.ogoniok.com/4991/5/>

<sup>184</sup> Viz tamtéž.

<sup>185</sup> Солдатов Александр: „Бога не видел, а все равно святой!“, Огонек №14, 9.-15. dubna 2007. zdroj: <http://www.ogoniok.com/4991/>



ke konci života pokoušel vymanit z ideologických „pout“, aby se mohl dát na cestu víry. Tento pokus zneužít „značky“ Gagarina k propagaci pravoslavné církve připomíná (a nikoliv náhodou) metody sovětské antireligiozní propagandy.

V roce 2001, u příležitosti čtyřicetiletého výročí prvního letu do kosmu, vyšla v žurnále „Литературная газета“<sup>186</sup> anketa s žáky jedné ze základních moskevských škol a s posluchači Školy mladých žurnalistů (Школа юного журналиста), tedy s lidmi, kteří možná časem vstoupí na mediální scénu. Jaké podoby by mohl v jejich podání nabýt Gagarinův mediální obraz, lze vytušit z jejich opovědí, třebaže je nutné počítat jak s tím, že odhadují, jaká odpověď se od nich očekává, tak i s tím, že se jejich mladistvé postoje v následujících letech budou měnit. Žádná z odpovědí nepopírá historický význam Gagarinova letu. Můžeme uvést několik variant této odpovědi:

*„Вся Россия провожала Юрия Алексеевича, но лишь немногие знали, что шансов выжить у него ровно столько же, сколько и погибнуть... Но вопреки всему Гагарину удалось совершить великий полет и доказать человечеству, что путешествия в космос возможны. Покорив звезды, освоив неизведанное, Гагарин стал народным героем и на веки оставил след в истории человечества.“*

Ve druhé verzi odpovědi se zdůrazňuje vazba tohoto činu na příslušnost k ruskému národu (jde o určitou formu mytizace ruského národního charakteru:

*„Юрий Алексеевич не только совершил подвиг – отправился в полет, подвергая жизнь опасности, но и показал, что ради правого дела русский человек готов пойти на все...“*

Třetí verze zdůrazňuje, že i jiní ruští kosmonauti byli připraveni k vykonání téhož činu, ale zároveň se bezděčně dotýká jedné ze zajímavých otázek – proč byl vybrán právě Gagarin (to, co vyvolává údiv pisatele, je právě psychická připravenost na krajně stresové situace):

*„Гагарин был не единственным, кто мог стать первым космонавтом. Был дублер Герман Титов, еще люди, готовые к полету. Но полетел Гагарин. Он знал, что этот полет – эксперимент (может ли человек выжить в космосе), но он единственный из потенциальных пилотов „Востока“ в ночь перед полетом спал спокойно. Поражает то, как в мозгу человека, который собирается совершить невозможную вещь, могло не происходить ничего тревожного. Улетел Гагарин старшим лейтенантом, прилетел майором и Героем Советского Союза. Может быть, ему надо было остаться таким же спокойным, как до полета, и не принимать очень близко то, что он впервые в истории человечества совершил полет в космос.“*

Následující odpověď je příznačně ženská – odmítnutí „nerozumné“ odvahy, rizika, zvědavosti, touhy proniknout do jiného světa a nejistoty, co s ním jako s člověkem tato zkušenost udělá:

<sup>186</sup> Литературная газета №14, 4.-10. dubna 2001, zdroj: [http://www.lgz.ru/archives/html\\_arch/lg142001/society/art1.htm](http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lg142001/society/art1.htm) (Všechny další citace budou odkazovat k tomuto zdroji.)

„Безумный храбрец! Я бы ни за что в него не влюбилась! Любить человека и знать, что он, будучи, летчиком-испытателем, в любой день может уйти на работу и не вернуться из-за неплотно пригнанной гайки? Но любить того, кто первый полетит в космос, во что-то чуждое, холодное, опасное, и быть в неведении, вернется ли он оттуда и каким вернется, – это слишком тяжело. Это значит делить этого человека со смертью, быть на вторых ролях...“ „Безумству храбрых поем мы славу!“, но человек, у которого кто-то из близких храбрый безумец, вряд ли счастлив. Эгоизму претит посмертная слава, известность, выигранная в поединке со смертью, и подвиг любимого человека во имя человечества. Эгоизму плевать на это человечество. Главное – чтобы ОН был рядом.“

Důležitá je však následující odpověď, která registruje odlišnost nového pokolení, jeho snů, zájmů a představ nejen o úspěšné, ale prestižní kariéře v době, která je v odpovědi charakterizována velice výstižně:

„Жаль, что сегодня ребятам не ставят в пример Ю. Гагарина. Жаль, что время мечтателей прошло. Мы изменились. Изменились интересы поколений. Никто из моих бывших одноклассников не стал космонавтом. Никто из моих знакомых мальчишек и девчонок не бредит космосом. Это сейчас не престижно. Но, может быть, их дети или внуки снова захотят быть космонавтами. Как Гагарин. А пока на дворе эра менеджеров и юристов.“

Gagarinův obraz se v současnosti přesouvá mimo centrum pozornosti. Ačkoliv i nadále vyvolává kladné asociace (je symbolem velkého pozitivního činu a příkladem bezkonfliktního hrdinství), Gagarinův kult je dnes již mrtev. Ekonomicky motivované společnosti stačí dnes jeho jméno, fungující jako mezinárodně respektabilní značka. Podobně je tomu i s kosmonautikou, která začala postupně ztrácet své výsadní postavení v médiích. Jde spíše o ztrátu prestiže ruské kosmonautiky (která se ovšem může ještě stát hnací silou soupeření s transatlantickou civilizací). Část obyvatelstva tuto skutečnost pocítuje jako újmu, což se projevilo poté, co padlo rozhodnutí o likvidaci vesmírné stanice Mir (po patnáctiletém pobytu na oběžné dráze byla v 23. března 2001 navedena do zemské atmosféry, kde z větší části shořela a zbytky dopadly do Pacifiku poblíž Fidži).<sup>187</sup>

V „době managerů a právníků“ začíná jít především o finanční výnosnost značky *Gagarin*. Zároveň se však objevují i projekty, které kromě finančních přínosů sledují i vzdělávací cíle. Jedním z nich je projekt vesmírného modelového střediska „Astropolis“ vybaveného řadou moderních тренаžérů, schopných simulovat zážitek vesmírného letu v nadzemském, kosmickém prostoru, umístěných do replik skutečných kosmických lodí. Jak píše Каринэ Геворгян v článku „Воспоминания о будущем“<sup>188</sup>, cílem tohoto projektu má být podnět zájmu o kosmonautiku mezi mládeží: „Есть такое понятие –

<sup>187</sup> Citováno podle internetové encyklopedie Wikipedie, zdroj: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Mir>; příznačný pro komerční charakter současnosti je i fakt, že na konci životnosti Miru byly plány prodat jej soukromým společností jako první mimozemské vesmírné televizní a filmové studio, ale vybavení se bohužel chovalo příliš nespolehlivě, než aby bylo dále použitelné.

<sup>188</sup> Геворгян Каринэ: „Воспоминания о будущем“, Литературная газета, №26, 25.6-1.7. 2003, zdroj: [www.lgz.ru/archives/html\\_arch/lq062007/Polosy/3\\_1.htm](http://www.lgz.ru/archives/html_arch/lq062007/Polosy/3_1.htm)

«необходимо, но недостаточно». Так, необходимо предпринимать новые усилия, адекватные нашей реальности, для того, чтобы входящие в жизнь люди не разучились любить Гагарина и космос. А также соединяться со своей историей, сохраняя весёлые и на первый взгляд бессмысленные традиции. Но ещё необходимо так менять нашу реальность, чтобы в ней вновь могло возникнуть что-то соизмеримое с Гагариным. Без этого, наверное, и так можно удобно жить. Но – нестерпимо скучно.“<sup>189</sup>

---

<sup>189</sup> Viz tamtéž.

## IV. Proměny doznívající gagarinovské legendy

### IV.1 Pohled odjinud

Úvahy o psychologickém aspektu průniku člověka do prostoru, z něhož se otevírá nový pohled nejen na vesmír, ale také na rodnou planetu Zemi, lze otevřít připomínkou krátké povídky „Лунная бомба“ od Andreje Platonova, která byla napsána už v roce 1921 a poprvé otištěna v časopisu „Всемирный следопыт“ (1926, №12)<sup>190</sup>. Tato povídka, vycházející z hypotéz moderní fyziky (a zejména z výkladů teorie relativity v podání německého fyzika H. Minkowského<sup>191</sup>) patří do cyklu autorových „kosmických fantazií“, které se od běžných vědecko-fantastických próz odlišují především tím, že usilující o filozofické uchopení různorodých časoprostorů bytí, kdežto technické novinky nebo různorodá vesmírná dobrodružství (včetně různých „válek světů“, anticipujících módní témata „hvězdných válek“) stojí za hranicemi jeho pozornosti.

Povídka vypráví o vesmírném projektu inženýra Petera Kreuzkopfa, který zkonstruoval kosmické plavidlo ve tvaru koule („лунную бомбу“), jež měla sloužit k transportu měsíční energie na Zemi. Příběh o pragmatickém využívání měsíční energie končí zvláštním způsobem. Kreuzkopf, který se na poslední chvíli rozhodl, že se stanem živým pasažérem „bomby“ a nechal se vymrštit obrovskou odstředivkou ve tvaru disku do vesmíru, v poslední kapitole posílá prostřednictvím rádia řídicímu centru stále dramatičtější zprávy z mezihvězdného prostoru. Lze sledovat postupnou změnu v podávání informací – první objektivní zprávy o uhlově černém nebi a hvězdách, které svítí s nesmírnou intenzitou, se posléze mění v „бесконтрольные мысли“ (58), doprovázené tělesnými projevy – pocením, třasem, zděšením. Pisatel blouzní o symfonii hvězd („в космическом океане кричат звезды /.../ звездная песня существует физически“ (57), o Měsíci, který se nebezpečně přibližuje („На мою «бомбу» падает Луна“ (56). Má děsivé halucinace, ve kterých bloudí ve světě mumii a s rychle se krátící vzdáleností od Měsíce dospívá k závěru: „Луна в ста километрах. Влияние ее на мозг ужасающее, - я думаю не сам, а индуктируемый Луной /.../ Из некоторых лунных скважин газ выходит вихрем: стихия это или разум живого существа?.. Разум,

<sup>190</sup> Платонов Андрей: Лунная бомба; in: Собрание сочинений, том 1, Советская Россия, Москва, 1984, стр. 41-59. Stránkové údaje v závorce za citacemi budou odkazovat k tomuto vydání.

<sup>191</sup> V těchto souvislostech interpretovala tuto povídku M. Zdražilová v kapitole „Variace na téma hladomoru, spásy a tvořitelů nových světů“ v knize Chlupáčová Kamila, Zdražilová Miluše: Texty a kontexty Andreje Platonova, Acta Universitatis Carolinae. Philologica. Monographia CXLIV, Univerzita Karlova v Praze, str. 77-80.

наврное; Луна – сплошной и чудовищный мозг“ (58). Nakonec ztrácí pojem o čase a o prostoru, let na Měsíc se mění v hrozivý pád: „Луна подо мной“(59), Kreuzkopf cítí nepřekonatelnou tíseň: „Скажите же, скажите всем, что люди очень ошибаются. Мир не совпадает с их знанием. /.../ «Бомба» снижается. Я открываю люк, чтобы найти исход себе. Прощайте“ (59). Povídka končí nezodpověditelnou otázkou. Skáče Krejckopf vstříc smrti? Nebo do jiného bytí? V obou případech jde však o otázky spjaté s ontologií bytí.

Předpokládaná psychologická zátěž vstupu do těchto nepoznaných prostorů, odkud se všechno může jevit jinak, protože skutečně jde o „pohledu odjinud“, který se pokoušel postihnout Platonov, byla také jedním s problémů, s nimiž se museli vyrovnávat lékaři, konstruktéři a vědci, kteří stáli u zrodu prvních kosmických projektů. Z pokusů na zvířatech bylo zřejmé, že fyzicky je stav beztlíže a odloučení od Země překonatelný. Co však udělá s lidskou psychikou, to nikdo nedovedl předem odhadnout. Úvahy na toto téma byly spíš skeptické. „Многие зарубежные ученые утверждали, что психика человека не сможет выдержать отрыв от Земли и длительную изоляцию..“<sup>192</sup>, psal docent lékařských věd Alexandr Nikolajev necelý týden po Gagarinově návratu na Zemi. Podle dostupných informací nevykazoval Gagarin po návratu z vesmíru žádné známky psychické újmy (o skutečnosti, že mu z obav z psychického selhání během letu zakódovali přístup k ručnímu řízení rakety, jsem se již zmiňovala<sup>193</sup>). V dějinách psychiatrie se však uvádí několik případů, kdy se někteří američtí astronauté stali po návratu na Zemi buď horlivými náboženskými hlasateli nebo podlehli psychóze<sup>194</sup>. Údajně se mělo jednat pouze o ty, kteří se vrátili z měsíční mise – americký astronaut Rusty Schweickart psal o silném zážitku ztotožnění s celým lidstvem ve vesmírném prostoru, které zakoušel během letu Apolla 9, a na základě tohoto mystického zážitku uvěřil v Boha<sup>195</sup>. Podstatnou roli prý sehrál právě nezvyklý pohled z Měsíce na Zemi. Bylo to něco, co přesahovalo nejen jeho individuální, ale také kolektivní zkušenost celého lidstva. Lze možná mluvit o tom, že když se astronauté setkali s transcendentnem, ne všem se podařilo tento zážitek duševně zpracovat.

Psychologický aspektům létání do kosmu se podrobně věnoval i sám Gagarin. Ve své kandidátské práci „Психология и космос“, kterou obhájil na Žukovského letecké akademii a dal do tisku údajně den před svojí smrtí – 26. března 1968, se rozepsal také o svém vlastním „pohledu odjinud“. Při vši snaze být vědecký a detailní, neodepřel si

<sup>192</sup> Николаев А.В.: „Наедине со Вселенной“. Огонек №16, 16.4.1961, str. 10.

<sup>193</sup> Podrobněji viz kap. I.2.c *Triumf utajování*.

<sup>194</sup> O této skutečnosti hovořil americký psychiatr českého původu MUDr. Stanislav Grof na své přednášce o transpersonální psychologii, která proběhla 20.-21.4.1991 v pražském Karolinu.

<sup>195</sup> Rusty Schweickart o tom píše o tom na svých internetových stránkách: <http://www.well.com/~rs/>

možnost zachytit svůj tehdejší údiv. Právě proto mohou tyto pasáže ještě dnes čtenáře fascinovat:

*„Přes iluminátor kosmické lodi vypadala Země přibližně stejně jako z radioaktivního letadla letícího ve velkých výškách. Na jejím povrchu se jasně rýsovaly horské hřbety, velké řeky, plochy lesů a pobřežní linie moří. /.../ Při pohledu na obzor jsem jasně rozeznal jeho zakřivení, což na mě působilo neobvyklým dojmem. Zemi lemovala jemná, světle modrá aureola, která postupně tmavla a přecházela v tyrkysovou zeleň, modř a fialovou až do uhlové černi. Rozechvělý vzrušením jsem nahlížel do tohoto světa, pro mne nového a neobvyklého, a snažil jsem se všechno si dobře prohlédnout a zapamatovat. Okny zářily do kabiny podivuhodně jasné hvězdy, strašně vzdálené, ale přesto se z oběžné dráhy Vostoku zdály blíže než Země. /.../ Speciální žaluzie chránily oči před přímými slunečními paprsky. Spustil jsem je ihned, jakmile do iluminátoru nahlédlo slunce. V kosmickém prostoru svítilo oslnivě jasně, mnohokrát jasněji než na Zemi.“<sup>196</sup>*

Na několika místech své práce psal Gagarin také o strachu z nekonečného prostoru, který vzniká automaticky téměř u každého kosmonauta a je třeba jej překonat usilovnou racionální (logickou) analýzou situace (viz str. 144). Zmiňuje se rovněž o prostorových iluzích, kdy (podobně jako v Platonovově povídce) ve stavu beztlíže „došlo u většiny kosmonautů k porušení představy ‚nahore‘ - ‚dole‘“, což bylo matoucí při určování polohy. S pociťovanou nejistotou se „ne každá nervová soustava kosmonautů dokázala snadno vyrovnat, proto mohly falešné prostorové představy přetrvávat značně dlouho...“<sup>197</sup>

Právě odolnost „nervových soustav“ kosmonautů anebo řečeno dnešním jazykem – jejich psychická odolnost, se stala hlavním tématem Gagarinovy studie. Autor vychází z tradičního hypokratovského schématu rozdělení temperamentu na čtyři základní kategorie – sangviniky, choleryky, melancholiky a flegmatiky (tuto klasifikaci používal v ruském prostředí také akademik I. P. Pavlov). V období oficiální tabuizace freudovské i jungovské psychoanalýzy se přirozeně nemohlo pracovat s hlubinnou analýzou podvědomých motivací chování aj. Přesto je však možné z jeho výkladu vyčíst psychologicky podložené vysvětlení, proč do kosmu letěl právě on. Volba mezi Titovem a Gagarinem se v těchto souvislostech jeví jako volba vhodnějšího psychologického typu pro splnění daného úkolu. Rozhodovalo se mezi cholerykem (Titov) a sangvinikem (Gagarin):

*„Silnému, vyrovnanému typu vyšší nervové činnosti s dobře vyrovnanými a pohyblivými procesy odpovídá sangvinik. Podle Pavlovovy charakteristiky je sangvinik /.../ pružný, snadno se přizpůsobuje měnícím se životním podmínkám. Rychle navazuje styky s okolními lidmi, a proto je družný, při styku s novými lidmi nepociťuje zábran.“*

<sup>196</sup> V Národní knihovně v Praze je tato publikace k dispozici pouze v českém překladu – Gagarin J., Lebeděv V.: Cesta ke hvězdám (Psychologie a vesmír), Pragopress, Praha, 1971.

<sup>197</sup> Tamtéž, str. 75-76.

*V kolektivu je sangvinik veselý a optimistický. /.../ Za představitele tohoto typu označili i jednoho z autorů této knihy.*

*V klinickopsychologické charakteristice, sestavené před letem, se praví: „J. A. Gagarin projevil během přípravy a výcviku k letu vysokou přesnost při plnění různých experimentálně psychologických úkolů. Projevil vysokou odolnost proti poruchám při působení náhlých a silných podráždění. Reakce a NOVOTY (stav beztlíže, dlouhá odloučenost v tiché komoře, seskoky padákem a jiné vlivy) vždycky byly aktivní: rychle se orientoval v nové situaci a dovedl se ovládat v různých neočekávaných situacích. /.../ Jako jednu z charakterových vlastností je možno uvést smysl pro humor, sklon k dobrosrdečnosti a žertování. /.../ Jistota, svědomitost, zvědavost a optimismus dávaly osobité rysy způsobu, jakým vytvářel své profesionální návyky.“<sup>198</sup>*

Z Gagarinovy psychologické charakteristiky vyplývá, že právě tyto vlastnosti byly důležité nejen pro zvládnání všech nástrah v kosmu, nýbrž byly možná ještě důležitější v době po návratu na Zemi. Dobrá adaptace na zátěž, ale hlavně dobrosrdečnost, smysl pro humor, veselá mysl - právě to byly vlastnosti, které se posléze staly základními stavebními prvky jeho kultu, znaky jeho ikony.

---

<sup>198</sup> Tamtéž, str. 94-95.

## IV.2 „Omon Ra“

O „jiném pohledu“ je v určitém smyslu i román Viktora Plevina Omon Ra<sup>199</sup>. Nejedná se tu ovšem o pohled „zvenčí“, z kosmických dálek, ale o jakýsi „vnitřní“ pohled, který se projevuje na mnoha úrovních. V první řadě je to pohled do útrob falešné až přízračné podstaty sovětské skutečnosti, která si za cenu obrovského hrdinského úsilí a lidských obětí buduje vlastní fiktivní a absurdní realitu. Té se dostává statusu „nejvyšší“ skutečnosti. Dobývání kosmu má podobu dobře zrežírované téměř hollywoodskou podívané, přenášené odkudsi z podzemních ateliérů a slepých linií metra, kde ve skvělých kulisách, s dokonalými světelnými efekty probíhají přímé přenosy z přistání na Měsíci, z výstupu do otevřeného kosmu..<sup>200</sup> Hlavní hrdina Omon prožil, jakkoli to zní paradoxně, jediný „skutečný“ let do kosmu, vzlet nahoru, do výšky, za svým snem jen ve svých dětských představách v malém domečku-letadélku na zahradě mateřské školky. Let na Měsíc, ke kterému je vyvolen jako hrdinný vyslanec Sovětského svazu, ho naopak nevynáší vzhůru, ale strhává dolů, pod zem (v podzemních hlubinách pod Ljubjankou probíhala i veškerá předletová příprava), vstříc smrti, která mu má zaručit příslibenou nesmrtelnost.

Pelevinova varianta sovětského hrdinství, se neprojevuje jenom naprostou ztrátou svobody (touha letět ke hvězdám byla jedinou vnitřní svobodou Omona). Hrdinství se stává povinností. Každý člověk jako by byl povinen stát se hrdinou, opravdovým člověkem. Proto výcvik v Zariašském leteckém učilišti Alexeje Maresjeva začíná amputací nohou (*...vždyť by studenti stejně neměli na čem létat...*) a vyžaduje se po nich jediné – aby se naučili tančit Kalinku za zvuků harmoniky. Hrdinství „nejvyššího stupně“ nabývá podoby přeměny člověka ve stroj – od osádky kosmické lodi na Měsíc je požadováno, aby se všichni kosmonauti stali skutečnými živými součástmi rakety a umírali s každým z jejích stupňů. Vyžaduje se od nich absolutní poslušnost. Mají se stát „svatou obětí“ přinášenou na oltář ideologie, která má formu rituálního sebezničení.

Podobně „heroicky“ se hrdina Sovětského svazu Popyně<sup>201</sup> a jeho syn Marat převlékají (a svým způsobem také z vnějšího pohledu „přeměňují“) za medvědy, do kterých střílí při tradičním ruském lovu stranická smetánka i zahraniční delegace.

<sup>199</sup> Пелевин Виктор: Омон Ра. In: Пелевин Виктор Жизнь насекомых, Вагриус, Москва, стр. 21-152. Překlad do češtiny pořídil Libor Dvořák – viz Pelevin Viktor: Omon Ra, Dokořán, Praha, 2002.

<sup>200</sup> Na tomto místě nelze nepřipomenout teorie, podle kterých byl program Apollo celý „vytvořen“ v hollywoodských filmových studiích – jako důkaz sloužila následující fakta: na fotografiích z Měsíce americká vlajka plápolá ve větru, který na Měsíci není; nejsou vidět hvězdy, které prý v kosmu září s mnohem větší intenzitou než na Zemi; povrch Měsíce až přespříliš připomíná pozemský písek. Na jiném místě této práce se už psalo o tom, že sovětským tiskem proběhly zprávy o Lunochodu, v němž prý seděl člověk-kamikadze (Pelevin tohoto motivu využil hned dvakrát – v souvislosti s Lunochodem a řízenými střelami).

<sup>201</sup> V ruském originále Попадья.



Na podobných scénách spočívá groteskní vyznění románu. „Výroba“ hrdinů totiž znamená nácvik vnější formy, vnějších rysů, efektů „na oko“ (pro objektiv kamery). Absence obsahu, nedostatek technologie (automatiky) je nahrazován drezúrou, výcvikem a násilím a vyvažováno „mimořádností“ činů, které jsou ve skutečnosti mimořádně absurdní. Budoucí kosmonauti vědí, že dřevěná maketa kosmické rakety, která se nachází v podzemních prostorách, nedoletí nikam, natož na Měsíc („jen ve světle matných nouzových lamp se občas na pár vteřin měnila v cosi zapomenutého a čarovného, co ke mně a Miťkovi vysílalo poslední pozdrav z dětství“<sup>202</sup>); na hodinách téměř posvátného předmětu „Obecné teorie kosmické automatiky“ („Američané riskují lidské životy. My vystavujeme nebezpečí pouhé automatické stroje“<sup>203</sup>) se dozvídají nanejvýš bizarní informace o tom, jak rozdělit prd na pět částí („Když jsme konstatovali, že nevíme, odpověděl si sám. „No prdneme do rukavice!“<sup>204</sup>). To ovšem není podstatné. Třebaže se jedná o podvod, stávají se všechny okolnosti „letu“ realitou, zpočátku jen „vnější“, které se „vnitřní“ svět hrdinů brání.

Prostřednictvím dlouhodobé manipulace s myslí, vůlí a tělem, na níž se v románu demonstuje ještě rafinovanější způsob vytváření nových sovětských lidí<sup>205</sup>, je nakonec podmaněn i vnitřní svět postav, mimo jiné také pomocí narkotik. Pohled „dovnitř“ lidské psychiky pod vlivem narkotik (reinkarnační test) je v románu mimo jiné i dominantním faktorem výběru kosmonautů na „pozici“ v raketě (který stupeň mu bude přisouzen a v jakém sledu budou umírat). Omon a jeho nejlepší přítel Miťko jsou adepty na nejvyšší (poslední) pozici – na „roli“ řidiče „automatického“ Lunochodu (který ve skutečnosti funguje na bázi mechanického bicyklu s berany). Prostřednictvím změněného stavu vědomí působením drog se má právě mezi nimi dvěma rozhodnout. Omon byl vybrán, protože se dokázal lépe ovládnout<sup>206</sup>, Miťko byl za své narkotické vize zastřelen.

Autosugesce, sebeobelhávání, které byly následkem dlouhodobě psychické manipulace a ovlivňování lidského vědomí přirovnává O. Bogdanovová v jedné z nejzajímavějších monografií o ruské postmoderní próze ke způsobům, jakými manipulovala sovětská státní moc s vědomím obyvatelstva: „Возникает страшная картина коллективной визуализации – самовнушения /самообмана/ советских

<sup>202</sup> Viz český překlad str. 43.

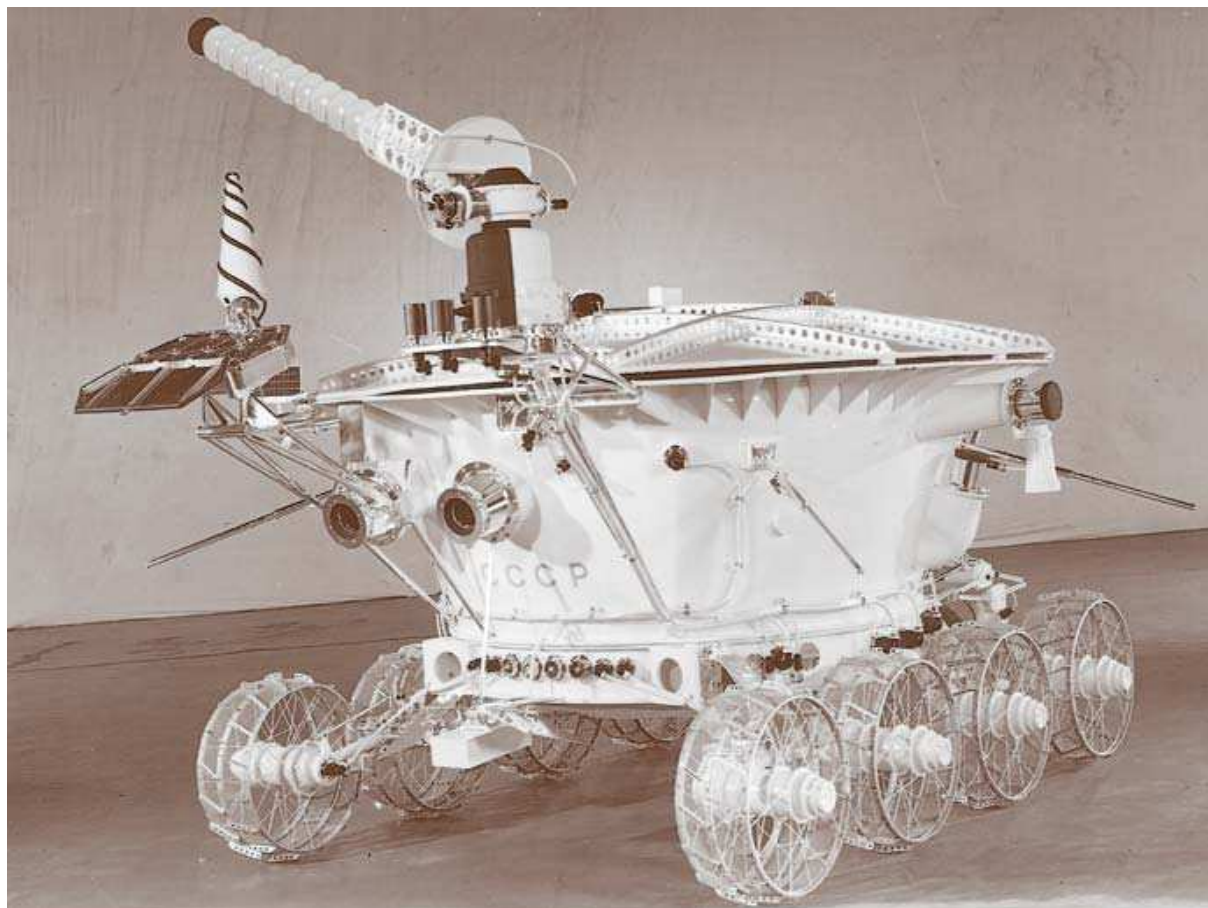
<sup>203</sup> Tamtéž, str. 35.

<sup>204</sup> Tamtéž, str. 47.

<sup>205</sup> „My komunisté jsme neměli čas dokázat, že naše myšlenky jsou správné – o příliš mnoho sil nás připravila válka, příliš dlouhý a rozhořčený byl i zápas s ohlasy minulosti a s nepřáteli uvnitř země. A tak jsme zatím nestihli nad Západem zvítězit technologicky. Jenže zápas idejí, to je oblast, kde se nesmíme zastavit ani na okamžik. Paradoxem je – vlastně zase dialektickým -, že klamem napomáháme pravdě, protože marxismus v sobě přináší univerzální pravdu, kdežto to, za co dáš svůj život, je formálně podvod.“ Tamtéž, str. 37.

<sup>206</sup> Na tomto místě se mimoděk asociuje i jedna z hlavních Gagarinových předností a příčin výběru právě jeho osoby – psychická odolnost, schopnost ovládnout se; Gagarin v raketě zpíval, celý svět zná jeho proslulou repliku těsně po startu: „Поехали!“ (tu odcitoval i hrdina Omon hned po startu své rakety).

людей /«человеческого фактора»/ под жестким и постоянно-неизбежным воздействием государственного механизма<sup>207</sup>). Omonova autosugesce končí ve chvíli, kdy po vyčerpávající jízdě v železné pixle „Lunochodu“, kde si *celý měsíc ani nemohl narovnat záda*, vystoupí ven do prostoru, aby splnil svůj úkol. Jakmile vztyčí radiomaják, jenž začne vysílat kódovaná slova: „Lenin, SSSR a Mír“ a uchopí revolver, aby dokonal i poslední bod plánu - sebevraždu, zbraň se zasekne.



Model Lunochodu I.

To je okamžik prozření. Jeho vnitřní svět se vymaní zpod kontroly a on uprchne smrti. V této chvíli se skutečně stává egyptským bohem Ra, podle kterého si zvolil svůj volací znak – vždyť stejně jako tato mytologická postava i on prošel smrtí v moskevském podzemí, aby se znovu zrodil do nového života. Ten má sice i nadále zvnějšku stále stejně neutěšené atributy (žena v metru, která si v tašce nese tutéž rýži, slepici a těstovinové hvězdičky do polévky, kterými ho celý život krmili), ale aspoň mu ponechává (zatím) jeho vnitřní svobodu, vnitřní vesmír.

<sup>207</sup> Богданова О. В.: Постмодернизм в контексте современной русской литературы, Санкт-Петербург, 2004, str. 339.

Pelevin pracuje s elementy dodnes velmi nedotknuté až sakralizované sovětské kosmonautiky (přípravy letu, utajování, „přizpůsobování si pravdy“, hrdinství..). A rozvíjí je do absurdních konců. Vědomě poukazuje na konkrétní události - kupříkladu popis „Lunochodu“ (osm kol, odklopné víko, průzory připomínající kukátko, malý tank) velmi detailně odpovídá skutečnému modelu Lunochodu 1 (o dobových zvěstech, že uvnitř seděl člověk-kamikadze, jsem se už zmiňovala).

Ovšem, jak se sám zmínil v jednom z rozhovorů: „Книга совсем не о космической программе, она о внутреннем космосе советского человека.“<sup>208</sup> Kosmický program je tu jen pozadím. Pozadím k úvahám, které jsou podle slov Bogdanovové „о симулятивной природе человеческого (не обязательно советского) «космоса»- сознания.“<sup>209</sup>

---

<sup>208</sup> Citace převzata z: Богданова О. В.: Постмодернизм в контексте современной русской литературы, Санкт-Петербург, 2004, str. 340

<sup>209</sup> Богданова О. В.: Постмодернизм в контексте современной русской литературы, Санкт-Петербург, 2004, str. 340

### IV.3 Mystifikace na téma Gagarinova dědictví z vesmíru

Výtvarník Jiří Černický (\*1966), nositel ceny Jindřicha Chalupického a Sorosovy ceny, vydal ke 45. výročí letu Gagarina do kosmu knihu „Gagarinova věc“<sup>210</sup>, v níž si pohrává s Gagarinovým kultem v sympaticky provokativním duchu. „Gagarinovou věcí“ je v tomto fiktivním příběhu, jenž je kombinací fotomontáží, technických nákresů a textu, podivný předmět, který připomíná obrovský bílý smeták. Ten se měl záhadně objevit na palubě Gagarinova Vostoku (sám Gagarin prý o předmětu nic nevěděl a stále dokola s úsměvem opakoval: „Nic nevím, poslouchal jsem pouze rozkazy ústředního výboru strany.“<sup>211</sup>) Tento předmět se posléze stal jedním z hlavních hybatelů světových událostí 60. a počátku 70. let. Poté, co snahy sovětských vědců objasnit skutečný původ „Gagarinovy věci“ vyšly vniveč, daroval Chruščov, který si také nevěděl s tajemným předmětem rady, vesmírný „smeták“ prezidentu Kennedymu, aby si ho usmířil po karibské krizi.

„Gagarinova věc“ je inteligentní parodii bulvárních žánrů (především špionážního žánru a bulváru z politického zákulisí), v parodii velmocenského soupeření i v duchaplnou, technicistními detaily (nákresy) nasycenou hru s předměty neznámého původu a určení (UFO). Vystupují v nich sovětští, američtí, kubánští i čeští politici a vědci. Vyprávění se ze sovětského prostředí přesouvá za oceán, kde ani odborníci NASA při podrobných analýzách nepřijdou na to, co je podstatou záhadného předmětu. Kennedy si ho tedy jako zajímavou relikvii odstěhuje do Bílého domu a na počest své mrtvé milenky Marilyn Monroe nechává do spodní aerodynamické části „smetáku“ nainstalovat její vlasy. Gagarinova věc začala mít pro něho osobní důležitost. Po roce mu bohužel předmět odcizila uklízečka (ve skutečnosti tajná kubánská agentka) – krádež byla naplánována jako demonstrativní výsměšné gesto Castrových bojovníků, kteří se chtěli pomstít Američanům za porážku v Zátocě sviní.

O „Gagarinovu věc“ však projevila zájem i nová sovětská politická garnitura v čele s Brežněvem, který za navrácení „smetáku“ nabídl Castrovi odepsání dluhů. Castro ho poslal Brežněvovi přes ČSSR, kde měl zůstat několik let v tajném úkrytu, aby nedošlo k další eskalaci napětí mezi USA a SSSR. Až v roce 1968 se Brežněv rozhodl začít „Gagarinovou věcí“ vydírat, jenomže tehdejší Dubčekova vláda mu ho odmítla vydat. Důsledkem odmítnutí byl vpád vojsk Varšavské smlouvy do ČSSR. Při potlačování v podstatě neexistující vzpoury došlo v Praze ke zničení „Gagarinovy věci“ (sovětský

<sup>210</sup> Černický Jiří: Gagarinova věc, Meander, Praha, 2006.

<sup>211</sup> Tamtéž, str. 6.

tankista zastřelil špiona s podezřelým předmětem v ruce, protože se domníval, že se jedná o pancéřovou pěst). Zbytky poškozeného „smetáku“ se později dostaly do rukou Američanů a v autorových veselých mystifikacích sehrály i podstatnou roli roznětky v aféře Watergate: Nixon z obavy, aby záhadný předmět nebyl politicky zneužit proti jeho osobě, jej uschoval na bezpečné místo. „Gagarinova věc“ tak na dlouhou dobu zmizela z povrchu země. Další částí knihy je pak popis fiktivních restaurátorských, výzkumných a rekonstrukčních prací, na kterých se autor knihy údajně osobně podílel.

Záhadný absurdní předmět, který hraje dominantní roli v Černického verzi „alternativních dějin“, je kvintesencí skutečného tajemství a utajování, kterými byl obestřen i Gagarinův vesmírný let. Gagarin v knize vystupuje nikoliv jako aktivní činitel, ale jako prostředník. Autor ho obdařil jeho typickým atributem – úsměvem, ale v celém kontextu této prózy je ten úsměv „já nic, já muzikant“ přece jen ambivalentní (jako ostatně mnohé jiné produkty sovětské ideologie). „Gagarinova věc“ se stává emblémem kosmického trumfu, důkazem světového prvenství – proto je předmětem neustálé pozornosti a úzkostlivé péče. Je však zároveň možná i metaforou údělu samotného Gagarina.

Knihy sice může vzbuzovat dojem laciné provokace s populárně politickými kulisami a osobnostmi, ale nemělo by se přehlížet, že dosti přesně postihuje povahu Gagarinova kultu v parodicky podaných historických souvislostech a s velkou dávkou groteskní nadsázky. „Также, как рассказчик «Вещи Гагарина» в работе Черницкого реконструирует эту вещь, занимается ее археологическим восстановлением, так и продолжают попытки археологического исследования гагаринского образа, мышления о его чертах и неисчерпаемых последствиях.“<sup>212</sup>

---

<sup>212</sup> Glanc Tomáš: Вещь Гагарина, rukopis, str. 5.

#### IV.4 Posmrtný život legendy o Gagarinovi na filmovém plátně

Kvazidokumentární film (žánr mockdocumentary) režiséra Alexeje Fjodorčenko „Первые на Луне“ (2005), který získal hlavní ocenění na benátském filmovém bienále v roce 2005 v kategorii dokumentárních filmů (!)<sup>213</sup>, je unikátní mystifikací především v tom smyslu, že diváka „nenutí“ uvěřit v neskutečnou vyfantazírovanou realitu, nýbrž mu předkládá svou verzi událostí – alternativní, paralelní historii, odehrávající se v jiném, paralelním časoprostoru, který až omračuje svou reálností. A to nejen díky skvělým pseudodobovým černobílým záběrům, které jsou téměř nerozlišitelné od původních dokumentů, s nimiž jsou ve filmu zdařile kombinovány. Mystifikace se daří hlavně proto, že obsahuje fakta, sice fiktivní, nicméně zvolená tak, aby odkazovala k některým základním rysům z úsvitu sovětské kosmonautiky a způsobům její medializace.

Hlavní sdělení filmu vyplývá už z názvu – na Měsíci stanuli první nikoliv Američani v roce 1969, ale sovětský kosmonaut. Mělo se tak stát už před jednatřiceti lety, v srpnu roku 1938. Z archivu NKVD, v němž jsou údajně uloženy záznamy o veškerém dění („Všechno, co se stalo, musí být nafilmované. A když je to natočené, muselo se to stát.“<sup>214</sup>), vycházejí svědectví o dlouhodobé intenzivní přípravě letu, během níž byli v tajném výběrovém řízení vytipováni čtyři adepti – zkušební letec, sportovkyně, liliput („Když si inženýři lámali hlavu, jak vyřešit obytnou část, on byl žhavý kandidát“<sup>215</sup>) a potápěč, který je zároveň i hlavním vypravěčem příběhu a divákovým průvodcem rekonstruovanou „historií“.

V podmínkách hluboké konspirace proběhl tvrdý výcvik budoucích „kosmoletců“. V naprostém utajení pak byla do vesmíru vypuštěna raketa. Komplikace nastaly už během startu, kdy se začala hroutit odpalovací rampa a těsně po vypuštění se odloupla část pláště rakety. Řídicí středisko záhy ztratilo s kosmonautem spojení. V tomto momentu začíná alternativní příběh kosmického neúspěchu (tvůrci filmu počítají s tím, že všechno bude vnímáno na pozadí pozdějších událostí, které si divák uchoval v paměti jako sled kosmických vítězství.)

Do centra pozornosti se dostává nejen sama tragická událost (Hlavní Konstruktor mizí, ostatní kosmonauti jsou otráveni jedovatým plynem, místo, odkud byla raketa odpálena, bylo zalito betonem), ale snaha tragédii utajit tak dokonale, jako by k ní nikdy nedošlo. Svět se nesmí dozvědět o neúspěchu. Ani nemá od koho – očití svědci už

<sup>213</sup> Festivalová porota musela projevit velkou dávku smyslu pro humor, když udělila cenu za nejlepší dokument dokumentární mystifikaci. (pozn. AK)

<sup>214</sup> Tato slova vyslovil ve filmu dlouholetý pracovník archivu (při citacích použito titulků, které přeložil Jan Machonin).

<sup>215</sup> Průhledná aluze na „výškové“ kritérium výběru prvních kosmonautů je zvýrazněna groteskní nadsázkou.

neexistují. Ani když týden poté spadne na severu Chile podivná ohnivá koule, nikdo nemá zájem veřejně se k ní přihlásit („Úlomky chilské koule někdo odvezl..“). Anonymní zraněný rusky mluvící podivín ve zvláštním „úboru“, který byl po delším čase objeven až v Mongolsku, je předán do psychiatrické léčebny ve městě Čita. Zbyl jen film, nalezený na místě dopadu „chilské koule“, který objevili filmaři v chilském přírodovědeckém muzeu, kde ležel léta nepovšimnut. A ve filmu smutný důkaz – kosmonaut byl na Měsíci.

Tento zvláštní kvazidokument zanechává v divákovi velmi tísnivý dojem. Nejde pouze o zkonstruovanou historii, nabízející opačnou (negativní) alternativu obecně známých událostí, rozvinutou ve druhé polovině filmu. Tvůrcům filmu jakoby se podařilo zachytit ještě něco jiného. Jakousi nesmyslnou rouhavost, hříšnou pýchu, kvůli které je do kosmu narychlo vyslán člověk jen proto, aby předešl svět, aby byl první<sup>216</sup>.

V tehdejších dobách Sovětský svaz a USA jakoby dělaly vše pouze a jen kvůli tomuto cíli.

Ve stejném roce 2005 vznikl v Rusku ještě jeden snímek, který se také vrací k úsvitu dějin kosmonautiky – „Космос как предчувствие“ režiséra Alexeje Učitěljaja, jehož hlavní část se odehrává v roce 1957, kdy byl vypuštěn první Sputnik. Už proto to vlastně není film o dobytelnosti kosmu, ačkoliv se v závěru filmu nakonec objeví hraná postava Jurije Gagarina (s nezbytným úsměvem), který se nejprve setkává s ústředním hrdinou filmu ve vlaku a pak, v úplně posledním záběru filmu, kráčí (již skutečný) Gagarin zachycený na dobových záběrech po Rudém náměstí s pověstnou rozvázanou tkaničkou...

Vesmír vůbec a úspěchy kosmonautiky tu jsou spíše metaforou svobody, úniku z těsných pout režimu. Kosmos jako by zde byl roven veškerému okolnímu světu, který byl lidem zapovězen. Téma filmu však není exponováno jako téma politické. Spíše se pokouší demonstrovat psychologický paradox státního systému, který na jedné straně usiluje o protržení „hranic planety“ a zároveň dusí svobodu člověka a drží jej v hermeticky uzavřených hranicích státu.

---

<sup>216</sup> Smutným dokladem je příběh kosmické lodi Sojuz 1 s kosmonautem Vladimírem Komarovem na palubě, která se kvůli technickým nedostatkům (těch si byli vědomi i kosmonauti a kosmičtí technici v čele s Gagarinem, kteří poslali Brežněvovi žádost, aby odložil start, ten to však kvůli spěchu zamítl, podle jiných verzí žádost kosmonautů skončila u Brežněvových poradců, kteří ji prvnímu tajemníkovi zatajili) zřítěla 23.4.1967 na Zem a kosmonaut zahynul.

## Závěr

Mytologizování hrdinů je vlastní snad každé kultuře. V sovětském Rusku byly mýty o revoluci, Stalinovi, vlasti, pracujícím lidu aj. součástí každodenního života již od 30. let. Politickou motivovanost sovětské státní „mytologie“ není třeba dokazovat. Nemenší roli hrála pro sovětskou společnost tvorba hrdinů. Heroičnost je totiž jedním z nejdůležitějších aspektů režimní mýtotvorby.

Gagarin reprezentuje zcela nový typ hrdinství, jenž se do velké míry vymyká předchozí stalinské typologii sovětských hrdinů. Byl jedinečný tím, že jeho hrdinství nestálo na zkušenosti s překonáním strádání, bolesti či válečných hrůz, jako v případě většiny hrdinů stalinského období, nýbrž byl jakýmsi hrdinou „lehkosti“, prvním nekonfliktním hrdinou v historii Ruska, šířitelem optimistické informace, jenž reprezentoval ve světě Chruščovovu politiku mírové koexistence, pro kterou byly triumfy v kosmonautice jedním z hlavních důkazů vítězství komunistické myšlenky.

Pro utváření Gagarinova kultu byly nejdůležitější tyto aspekty: utajování, zázrak a vítězství. Jeho vítězný let znamenal svého druhu náboženský zázrak, odměnu za léta odříkání, „vědeckých modliteb“ a duševní i fyzické práce a byl výsledkem dlouhodobě utajované operace. Gagarin byl prvním člověkem, který opustil zemi a vrátil se zpět, aby mohl vydat svědectví. Překročil oblast pozemského a vznesl se do prostoru nebeského, „božského“. Jeho pobyt ve vesmíru lze chápat metafyzicky, jako novou zkušenost lidstva s transcendentní dimenzí. Po svém návratu Gagarin cestoval po celém světě a coby svébytný kosmický apoštol vykládal o zázracích, kterých mohl být účasten díky komunistickému pokroku.

Hrdina Gagarin stojí také na prahu nové mediální éry. Masové rozšíření televize, tranzistorových rádií, novin a časopisů umožnily zcela nový způsob prezentace privilegovaného sovětského hrdiny. Oslavy návratu Jurije Gagarina na Rudém náměstí byly vysílány v přímém přenosu do zahraničních televizí. Obraz Gagarina se stal vizitkou sovětského systému pro Západ a západní i domácí veřejnost jím byla fascinována, a to nikoli pouze pro jeho statečný čin, který neměl ve světě obdoby, ale také kvůli jeho osobnímu kouzlu, charismatu, úsměvu, jenž vyvolával pozitivní odezvy všude ve světě. Gagarinův mediální obraz však postupně začal ztrácet svou lidskou, fyzickou podstatu a získával podobu politického agitátora. O tom svědčí i naprostý nedostatek hodnověrných neideologizovaných svědectví o jeho „skutečném“ životě na jedné straně a přehršel ideologických mediálních výkladů jeho osobnosti a činnosti na straně druhé.



Transformace Gagarinova obrazu měly v průběhu let, jak jsem v práci ukázala, různé polohy, současný stav se dá charakterizovat následujícím způsobem: Gagarinův kult je mrtev a působí již jen jeho jméno, coby mezinárodně uznávaná značka. V době kosmického turismu a usmívajících se fyzicky krásných lidí v reklamách, nemůže Gagarinův let do vesmíru a jeho zářivý úsměv působit tak, jako v 60. letech. Gagarin byl hrdinou své doby a s jeho dobou také odešlo mnoho z původního kontextu. Gagarinův „brand“ se tak přesunuje do sféry komerčních aktivit (viz Kosmoland ve městě Gagarin). Jeho značka, jeho obraz se však promítá i do umění, které jej transformuje dál. Právě díky uměleckým aktivitami vystupuje Gagarin z uzavřeného ideologického kontextu své doby a vydává se na novou pouť k mladým generacím.

## Resumé

### V češtině

Diplomová práce se zabývá analýzou podmínek a motivů vzniku hrdinského kultu Jurije Alexejeviče Gagarina a specifik jeho hrdinství, jenž znamená zcela novou kategorii v typologii hrdinů Sovětského svazu. Na základě rozboru jeho mediálního obrazu v dobových periodikách, na fotografiích a v literatuře od 60. let až po současnost (vždy na materiálech, které byly vydány u příležitosti jeho výročí; tj. z roku 1961, 1971, 1981, 1991, 2001 a 2007) sleduji proměny jeho kultu a dospívám k zobecňujícím závěrům, které jsou pro daná období charakteristické. Slovo obraz je pro mou práci velmi podstatné, jelikož se v práci zaměřuji právě na rozbor veřejného obrazu jeho osobnosti a nikoliv na jeho „skutečný“ životní příběh. Ten je pod letitými vrstvami interpretovaných skutečností a legend skryt a my se o něm můžeme nanejvýš dohadovat na základě nejrůznějších svědectví, výpovědí a vzpomínek. Jeho veřejně prezentovaný (mediální) obraz je tím jediným nezpochybnitelným pramenem, se kterým můžeme s jistotou pracovat.

### In english

This text analyses motives and conditions of an emergence of a hero cult of Yuri Alekseyevich Gagarin and specifics of heroism which forms an entirely new category in the hero typology in the Soviet Union. The changes of the cult are documented based on an analysis of his media image in periodicals, photographs and literature from the 1960's until today (based on materials published on the occasion of the anniversary every ten years, ie. in 1961, 1971, 1981, 1991, 2001 and 2007). General conclusions are made which are shown to be characteristic of those periods. The word image is very important as the work is focused on analysis of the public image of his personality not on his real story which is hidden under layers of interpretations of realities and legends and we can be only guessing it based on various witness accounts and memories. His publicly presented (media) image is the only undoubtable source which we can reliably work with.

## Пřílohy

### 1. Příloha – Příprava kosmonautů k prvnímu letu (vysvědčení Gagarina)

#### Подготовка космонавтов к первому полету

(Проводилась в период с 16 марта 1960 года по 12 апреля 1961 года.)



Программа обучения и тренировки слушателей космонавтов разработана ГНИИИА и КМ и ЦПК ВВС, утверждена ГК ВВС и председателем Межведомственного НТС АН по космическим исследованиям.

#### ПРОГРАММА ПОДГОТОВКИ:

- *Комплекс специальных медицинских исследований, испытаний и тренировок, который включал:*
  1. Испытания в барокамере на "высотах":
    - 5-6 км;
    - 14-15 км.
  2. Испытания на центрифуге:
    - многократно - 3-8 g с длительностью до 40 секунд в направлении "голова-таз";
    - 7 раз - 7-12 g с длительностью до 13 минут в направлении "грудь-спина".
  3. Испытания в условиях длительного одиночества (10-15 суток) в сурдокамере или барокамере.
  4. Ознакомительные и тренировочные испытания в термокамере при  $t = +70^{\circ}\text{C}$  и время пребывания от 30 минут до 2 часов.
  5. Исследования на вибростенде:
    - вертикальные вибрации  $f - 50$  Гц;
    - амплитуда - 0,5 мм.
  6. Ознакомительно-тренировочные полеты на самолете в условиях невесомости.
  7. Парашютную подготовку.

- **Общезначительная подготовка;**
- **Изучение объекта "Восток-3А";**
- **Специальная теоретическая подготовка, куда помимо общетехнических дисциплин входили:**
  - ракетная и космическая техника;
  - конструкция объекта "Восток-3А";
  - космическая и авиационная медицина и обеспечение жизнедеятельности в космическом полете;
  - специальный курс астрономии;
  - специальный курс геофизики;
  - специальный курс киносъемки.

Изучение корабля "Восток-3А" проходило в ОКБ-1 ГКОТ.

Практические тренировки на учебном тренажере в ЛИИ МАП.

Полеты на невесомость на самолете УТИ МИГ-15 и парашютные прыжки проводились на базе ГК НИИ ВВС.

На старте были организованы занятия и консультации по изучению корабля "Восток-3А" и его систем.

Теоретические занятия проводились специалистами различных институтов Академии наук СССР.

### Экзамены и зачеты



В соответствии с учебным планом по результатам подготовки были проведены экзамены, на которых Ю.А.Гагарин получил следующие оценки по дисциплинам:

<b>Дисциплины</b>	<b>Оценки</b>
1.Марксистско-ленинская подготовка	Отлично
2. Основы космической и авиационной медицины	Зачтено
3. Ракетная и космическая техника	Отлично
4. Конструкция объекта "Восток-3А"	Зачтено
5. Специальный курс астрономии	Отлично
6. Специальный курс геофизики	Хорошо
7. Специальный курс киносъёмки	Отлично

#### **Практические занятия:**

<b>Занятия</b>	<b>Оценки</b>
Общефизическая подготовка	Хорошо
Парашютная подготовка	Хорошо
Специальные полеты/условия невесомости	Хорошо

Макет объекта № 1	Зачтено
Макет объекта № 2	Зачтено

**Специальные испытания:**

<b>Испытания</b>	<b>Оценки</b>
В барокамере	
В термокамере	
На центрифуге	Переносимость хорошая
На вибростенде	
Длительная изоляция в условиях одиночества (10-15 суток)	

## 2. Příloha – Tajný referát Gagarina

### **Секретный доклад Ю.А.Гагарина от 14 апреля 1961 г. на заседании Государственной комиссии после космического полёта.**

Последняя предстартовая подготовка производилась утром. По мнению врачей, самочувствие было хорошее. Сам я чувствовал себя хорошо. Перед этим отдохнул. Выспался.

После чего производилось одевание скафандр. В технологическом кресле пробовали, как на скафандре лежит подвесная система, вентиляцию скафандра. Проверили связь через скафандр. Все действовало хорошо. Затем состоялся выезд на стартовую позицию в автобусе. Мы вместе с моими товарищами, моим заместителем был Титов Герман Степанович, и все мои друзья-космонавты, наше начальство поехали на старт.

Вышли из автобуса, но тут я немножко растерялся. Доложил не председателю Государственной комиссии, а доложил Сергею Павловичу и Маршалу Советского Союза. Просто в какой-то момент растерялся.

Затем подъем на лифте, посадка в кресло штатным расчетом, в состав которого входили тов. Востоков, Олег Генрихович Ивановский.

Посадка в кабину произошла нормально... Проверка оборудования прошла хорошо. При проверке связи меня сначала не слышали, потом стали слышать хорошо... Связь была двусторонняя, устойчивая. Хорошая связь.

Настроение в это время было хорошее, самочувствие хорошее. Доложил о проверке оборудования, о готовности к старту, о своем самочувствии... Затем произвели закрытие люка № 1. Слышал, как его открывают, как стучат ключами. Потом начинают отворачивать. Смотрю: сняли люк. Я понял, что-нибудь не в порядке. Мне Сергей Павлович говорит: "Вы не волнуйтесь, один контакт не прижимается чего-то. Всё будет нормально". Переставили плиты, на которых концевые выключатели ставятся. Подправили, закрыли крышку люка. Всё нормально... Минутная готовность - и старт. Со старта... слышно, когда разводят фермы, получаются какие-то мягкие удар, но прикосновение чувствую по конструкции, по ракете идет. Чувствуется, ракета немного покачивается.

Потом началась продувка, захлопали клапаны. Запуск. На предварительную ступень, шум усилился несколько. Когда двигатель вышел на главную, основную ступень, шум был такой приблизительно как в самолете. Во всяком случае, я готов был к большему шуму. Ну и так, плавно, мягко она снялась с места, что не заметил, когда она пошла.

Потом чувствую, как мелкая вибрация идет по ней. Примерно в районе 70 секунд плавно меняется характер вибрации. Частота вибрации падает, а амплитуда растет. Тряска больше получается в это время. Потом постепенно эта тряска затихает, и к концу работы первой ступени вибрация становится как в начале работы. Перегрузка плавно растет, но нормально переносится, как на обычных самолетах. В этой

перегрузке связь со стартом. Даже притаких пробах немного трудно разговаривать: стягивает все мышцы лица.

Потом перегрузка растет, примерно достигает своего пика и начинает плавно вроде уменьшаться, и затем резкий спад этих перегрузок, как будто вот что-то такое отрывается сразу от ракеты... Ну а потом начинает эта перегрузка расти, начинает прижимать, уровень шума уже меньше так, значительно меньше. На 150-й секунде слетел головной обтекатель... Такой тоже получился толчок, хлопок, толчок и одна половинка этого обтекателя как раз была против "Взора". И этот обтекатель так медленно пошел от "Взора", так он раскрылся, прямо видно конус этот весь, и он так медленно пошел вниз, туда за ракету.

В это время во "Взоре" видна Земля была. Очень хорошо, резкая, как раз ни облачности, ничего не было, и прямо складки местности, немножко гористый район какой-то был, по-моему. Складки местности видно, лес видно, где реки большие, вот я не привязал, не мог, конечно там: очень мало расстояние, или Обь по-моему, Обь была где-то в этом районе или Иртыш. Продолжался полет, кончила работу третья ступень. Затем примерно секунд через десять произошло разделение, почувствовал я толчок на корабль - и началось медленное вращение.

Ну тут видел я горизонт, все время вел репортаж, звезды, небо черное, совершенно черный цвет неба... Очень красивый горизонт, видно прямо окружность Земли, горизонт и такой голубой цвет вокруг всей Земли, вокруг горизонта, такой нежный-нежный голубой цвет у самой поверхности Земли, затем постепенно темнеет, фиолетовый оттенок приобретает и переходит в черный цвет. В это время вел устойчивую, хорошую связь с Колпашевым - "Зарей-2".

Примерно градусов около 30 северной широты я услышал "Амурские" волны"- передавал Хабаровск. И на этом фоне телеграфные позывные "Весны".

Записи свои производил в бортжурнал. Над морем общая поверхность какая-то серая, неровная. За счет этих неровностей видно перемещение, и, мне кажется, что сориентироваться над морем вполне возможно, осуществить ориентировку: привязаться к местности и сориентировать корабль для включения тормозной установки.

Затем продолжал полет уже без связи, связи не было. По заданию у меня были доклады. Доклады производил и телеграфом, и в телефонном режиме. Произвел прием воды и пищи. Воду и пищу принял нормально-затруднений никаких я не наблюдал.

Чувство невесомости немножко непривычное. В земных условиях мы привыкли к какому-то определенному положению. Если сидишь, то спиной прижимаешься, а здесь получается такое ощущение, как будто висишь в горизонтальном положении на ремнях, на лямках. Тут ясно, что плотно подогнана подвесная система, а она оказывает давление на грудную клетку, и поэтому, очевидно, создается такое впечатление, что висишь. Немножко необычно, но потом привыкаешь, приспосабливаешься, никаких плохих ощущений не было во всяком случае.

Производил я и записи. На вопросы хотел ответить. Взял планшет, карандаша нет-улетел куда-то. Было ушко повернуто к карандашу шурупчиком. Шуруп вывинтился, и карандаш улетел, осталось на шнурке одно ушко от карандаша.



В это время уже был в тени Земли. А еще до входа в тень Земли у меня все время производилась запись на магнитофон. Вел репортаж по УКВ-каналу весь старт и выход на орбиту. Все записано, все хорошо приняли, связь устойчивая была.

Вход в тень Земли очень резкий, переход от света к тени. Причем такое ощущение, что Солнце заходит то в один иллюминатор, то в другой-приходится отворачиваться или прикрываться как-то, чтобы не попадало в глаза. А тут смотрю в один иллюминатор-ни горизонта, ничего не видно, в другой-тоже темно. Думаю, что же это такое? Заметил по времени-вошел в тень. Объект все время вращался, примерно градуса 2-3 в секунду, с угловой скоростью он вращался. Горизонта Земли не видно, звезд тоже не видно. Тут я сообразил, что, очевидно, иллюминатор был обращен на Землю. Но на Земле ничего не видно, а потом, когда иллюминаторы выходили на небо, то на черном фоне неба видны звезды. Иногда попадали в иллюминатор две-три звезды. Но созвездия определить очень трудно, невозможно, потому что проходит все очень быстро и не все созвездие попадает в иллюминатор.

Включилась солнечная система ориентации, я доложил по КВ- и УКВ-каналам и продолжал полет. Начал расходоваться газ, причем при работе солнечной ориентации он расходовался из обеих систем-первой и второй систем одновременно. Примерно к моменту выхода из тени Земли давление в обеих системах ориентации было-в одной 150,2 атмосферы, в другой-около 150 атмосфер. Я почувствовал, что когда система ориентации включилась, угловые перемещения корабля изменились, стали очень медленными, почти незаметными. В это время также производил доклад по КВ-каналу и через систему сигналов.

При подлете примерно к 40 градусам южной широты я не слышал Землю, абсолютно ничего не слышал, а к 40- 45 градусам южной широты-слабо, на несколько секунд, пробивала музыка, и иногда удавалось слышать позывной "Весны". Меня телефоном вызывали:

"Кедр"- "Весна". Я сразу включился на передачу, стал передавать им связь. И потом, чем ближе к апогею подлетал, тем слышимость все улучшалась. И когда проходил мыс Горн в апогее, тут было очередное сообщение: меня поняли и я очень хорошо понял. Мне сообщили, что иду правильно, орбита расчетная, все системы работают хорошо. И я соответственно производил доклады.

Перед выходом из тени я более внимательно смотрел. Тут была такая вещь: иллюминатор был как раз под углом к горизонту, и перед самым выходом очень интересно был виден горизонт. По самому горизонту такая радужно-оранжевая полоса, цвет примерно, как на скафандре, потом она немного темнеет, темнеет и цветами радуги переходит в другой-голубой цвет; И этот голубой цвет опять переходит в черный цвет, совершенно черный цвет.

Тут объект начал работать, падает давление в системах ориентации. Чувствуется, что начинается более упорядоченное движение вокруг продольной оси и по тангажу. Затем он начал ходить несколько по рысканию. В начале ориентации он остановился, довольно устойчиво идет. В это время была идеальная ориентация по "Взору": во внешнем кольце весь горизонт был вписан совершенно равномерно. Объект двигался по стрелке по "Взору", все предметы двигались строго по стрелкам, затем плавно начали уходить в левый угол вперед. Опять горизонт было видно.

В это время производил доклады о системе ориентации. В системе ориентации давление постепенно падало, и к моменту запуска тормозной двигательной установки давление в системе ориентации упало примерно до 110 атмосфер. Производил записи

на магнитофон, докладывал по телеграфу и телефону. Тут уже по КВ связь была хорошая; я слышал хорошо Землю и, как я понял, меня хорошо слышали.

На 56-й минуте проходит первая команда. Ориентация уже идет четко: вращения объекта по крену, и то очень-очень малые. Почти за все время-как он вышел из тени, как сориентировался и до включения ТДУ-он развернулся примерно градусов на 30, может быть, даже несколько меньше.

Затем проходит вторая команда. Опять доложил телефоном, телеграфом проход второй команды. Заметил давление в баллоне ТДУ, давление в системе ориентации, показания всех приборов, время прохождения этой команды, приготовился к спуску. Закрыв правый иллюминатор, притянулся, закрыл гермошлем и переключил освещение на рабочее.

Затем проходит третья команда, точно в заданное время. Давление заметно падает и-запуск. Как заработало, я услышал через конструкции, небольшой "зуд" передается на корабль. Я сразу засекаю время включения ТДУ. ТДУ работает, кончает работу, причем выключается резко-шум, перегрузка немножко и потом резкая невесомость, резкое выключение ТДУ. Я засекаю время работы-у меня получилось точно 40 секунд.

В момент выключения тормозной двигательной установки произошел резкий толчок, и объект начал крутиться вокруг своей оси с очень большой скоростью. Примерно проходило так-сверху, справа, вниз, влево по "Взору". Угловая скорость была градусов около 30, не меньше. Вижу (над Африкой произошло это): Земля-горизонт - небо, Земля - горизонт - небо. Только успевал закрываться от Солнца. Я ждал разделения. По телефону доложил, что ТДУ сработала нормально, доложил давление в начале, давление в конце, время работы ТДУ.

Лечу, смотрю-северный берег Африки, Средиземное море. Четко все видно, все хорошо, все колесом крутится. Жду разделения, и разделение произошло приблизительно на 10-й минуте после конца работы тормозной установки. Разделение я резко почувствовал: хлопок, затем толчок; вращение продолжалось. Тут погасли все индексы на приборе контроля работ, погас "Спуск-1", включилась только одна надпись: "Приготовиться к катапультированию". Заметно даже на глаз, что высота все-таки ниже, чем была в апогее: здесь уже предметы на Земле различаются резче.

Я закрыл светофильтры "Взора". Начинается вхождение в плотные слои атмосферы, причем вращается шар по всем осям с большой скоростью. Скорость была градусов 30 все время, и после разделения сохранилась. Затем чувствуется, начинается торможение, какой-то слабый "зуд" идет по конструкции, слабый, чуть ощутимый. Я уже позу для катапультирования занял, жду. Начинает замедляться вращение, уже полного оборота не совершается, по другой оси точно так же. Иллюминатор "Взора" закрыт шторкой, но по краям этой шторки появляется такой ярко-багровый свет. И слышно потрескивание-или конструкции, или, может быть, расширяется теплозащитная оболочка при нагреве. Не часто потрескивает: так, раз в минуту, две. Чувствуется, температура высокая была. Потом несколько слабее начинают расти перегрузки. Здесь перегрузки были маленькие-единица, полторы. Потом плавный рост перегрузок, очень плавный. Колебания шара все время продолжаются. Солнце попадало в иллюминаторы, и по этом "зайчикам" я мог определить примерно, как он вращается: примерно градусов 15 было в момент максимальных перегрузок, причем колебания и вокруг оси, и по всем осям. Но чувствуется, идет с подрагиванием. Перегрузки, по моим ощущениям, были за 10g.

Был такой момент, примерно секунды две-три: в глазах начали расплываться приборы. И этот пик-небольшой, его продолжительность очень маленькая. Затем начинается спад перегрузок. Падают перегрузки, причем падают плавно, но более быстро, чем они нарастают. Думаю, наверное, скоро будем катапультироваться. Когда перегрузки начали "жать", Солнце било в задний иллюминатор, а затем примерно на 90 градусов я развернулся к Солнцу, когда перегрузки спали. И здесь, очевидно, после перехода звукового барьера, слышен свист воздуха, слышен свист ветра.

Настроение хорошее. Разделение произошло, как я заметил, и глобус остановился приблизительно посередине Средиземного моря. Думаю: все нормально-дома сажусь. Жду катапультирования. В это время происходит отстрел крышки номер 1: хлопок и ушла крышка люка. Тихонько голову кверху повернул, и тут хлоп-выстрел, и я быстро катапультировался. Катапультирование произошло очень мягко и хорошо. Вылетел с креслом, ввелся в действие парашют стабилизирующий. На кресле сел, как на стуле, -удобно, хорошо. И вращало меня в правую сторону на этом стабилизирующем парашюте. Я сразу увидел, река большая. Ну, думаю, тут больше других рек таких нет, значит это Волга. Потом смотрю, что-то вроде города на одном берегу и на другом берегу.

Произошло катапультирование приблизительно около километра, может быть, даже меньше, от берега Волги. Думаю, ветерок сейчас меня потащит туда, буду приводняться в Волгу. Потом отцепляется стабилизирующий, вводится в действие основной парашют. И тут мягко так, я даже ничего не заметил, кресло ушло от меня, вниз пошло. Я стал опускаться на основном парашюте. Ну, на основном парашюте меня опять развернуло к этим городам, к Волге. Смотрю один город большой на том берегу, здесь-поменьше.

Я еще когда учился в Саратове, знаю- прыгали мы за этим лесом, много летали. Там железная дорога, мост через железную дорогу и длинная коса в Волгу к этому мосту. Думаю, наверное, Саратов здесь. В общем я приблизительно опознал. Затем раскрылся запасной парашют.

Наблюдал за местностью: видел, где приземлился шар-спускаемый аппарат. Белый парашют, шар лежит недалеко от берега Волги. Приземлился он примерно километров около четырех от меня. Затем лечу, смотрю-справа от меня полевой стан. Там видно много народу, машины едут, дорога проходит. Я уже дорогу прошел, еще шоссе идет. Дальше такой овраг проходит и за оврагом тоже домик. Вижу женщину. Ну, думаю, сейчас я ужогу как раз в этот самый овраг. Несет меня и несет, ничего не сделаешь. Купола красивые, а чувствую, все смотрят. Хорошо идет спуск. Потом я смотрю, приземляюсь как раз на пашню. Спиной меня несет, но трудно развернуться, не развернешься.

Перед Землей, метрах в 30, меня плавно повернуло прямо лицом. Ветерок метров 5-6. После посадки ногами ткнулся, собрался, покатился, ничего не повредив. Приземление очень мягкое было-на пашню. Я сам и не понял, как стою на ногах. На меня падает задний парашют, передний парашют пошел вперед. Я его погасил, снял подвесную систему. Посмотрел, все цело, жив-здоров. Снял подвесную систему с себя. За пригорочком этот полевой стан оказался.

Вышел на пригорок, смотрю женщина идет с девочкой ко мне. Метрах в 800 она была от меня. Я к ней иду. Смотрю, она шаги замедляет. Тут я начал махать, кричать: "Свой, свои, советские, не бойтесь, не пугайтесь. Идите сюда". Тогда она неуверенно,

тихонько ступает ко мне. Я подошел, сказал, что я - советский человек, прилетел из космоса. Познакомились с ней. Я говорю: "Ну, идемте к парашютам. Я попрошу вас побыть, никому не разрешайте трогать это место, а я схожу до полевого стана".

Думаю, сейчас сниму скафандр и пойду туда. Только подхожу к парашютам, здесь идут мужчины- трактористы, механики с полевого стана. Шесть человек подошли.

Познакомились мы с ними. Я им сказал, кто я. Они говорят, что сейчас передают сообщение по радио. Мы с ними минуты три поговорили. Смотрю, подъезжает на ЗИЛ-151 майор Гассиев.

Мы представились друг другу. Я попросил как можно быстрее сообщить в Москву.

### 3. Příloha – Stenografický přepis hlášení Gagarina během letu

**Полная стенограмма переговоров Юрия Гагарина с Землей с момента его посадки в корабль (за два часа до старта) до выхода корабля "Востока-1" из зоны радиоприема**

"Кедр" - позывной Юрия Гагарина, "Заря-1" - Сергея Королева. Остальные позывные принадлежат Центру управления полетами и другим наземным службам.

**Гагарин:** Даю отсчет: 1... 2... 3... 4... 5... 6... 7... 8... 9... 10. Как поняли? Прием.

**Королев:** "Кедр", "Кедр", я "Заря-1". Вас понял отлично. Продолжайте работать.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр", вас понял. "Заря-1", я "Кедр", проверка связи. 1... 2... 3... 4... 5... 6. Как поняли? Прием.

**Королев:** Слышу вас хорошо. Как меня слышите?

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас слышу хорошо. 1... 2... 3... 4... 5. Как поняли? Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Слышу отлично. Все понял. Продолжайте проверку.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Прием на телефон. Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Как чувствуете себя?

**Гагарин:** Чувствую себя превосходно. Проверка телефонов и динамиков прошла нормально. Перехожу на телефон.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Понял вас, у нас дела идут нормально. Машина готовится нормально. Все хорошо. Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял. Я так и знал. "Заря-1", я "Кедр". Проверку связи закончил. Как поняли меня? Прием.

**Королев:** Понял вас хорошо, все нормально, я "Заря". Прием.

Пауза 10 секунд.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Исходное положение тумблеров на пульте управления заданное. Глобус на месте разделения: широта северная 63 градуса, долгота восточная 97 градусов. В окне коррекции цифра 510. Время разделения- 9 часов 17 минут 7 секунд. Магнитный индекс БКРФ в исходном положении. Первые сутки, день. Давление в кабине- единица, влажность - 65 процентов. Температура 19 градусов. Давление в отсеке 1,2. В системе ручной Ориентации-155 атмосфер, первой автоматической ориентации- 155 атмосфер, во второй автоматической ориентации- 157 атмосфер. Давление в баллоне ТДУ - 320 атмосфер. Самочувствие хорошее. К старту готов. Как поняли? Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1", "Кедр", я "Заря-1". Понял вас отлично, данные ваши все принял, подтверждаю их. Готовность к старту принял. У нас все идет нормально. Bravo!

Пауза около 10 секунд. Гагарин поет песню "о далеком курносом детстве".

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1", "Кедр", я "Заря-1". Как слышите меня? Мне нужно вам передать.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас слышу хорошо, прием.

**Королев:** Юрий Алексеевич, значит, я хочу вам просто напомнить, что после минутной готовности пройдет минуток шесть, прежде чем начнется полет, так что вы не волнуйтесь. Прием.

**Гагарин:** Вас понял, я совершенно спокоен.

**Королев:** Ну и отлично, прекрасно. Имейте в виду, что после минутной готовности шесть минуток будет для всяких дел. Трубку председателю.

**Руднев:** "Кедр", я "Заря-1". Говорит с вами Руднев (К.Н.Руднев - председатель госкомиссии по запуску корабля "Восток" с человеком на борту). Юрий Алексеевич, как у вас самочувствие?

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Чувствую себя хорошо, к старту готов, настроение бодрое. В общем, все в порядке. "Заря-1", как поняли меня? Прием.

**Руднев:** "Кедр", поняли вас хорошо. Председатель вас слышал. У нас все нормально идет.

Пауза 20 секунд.

**Королев:** Я "Заря". Юра, как дела? Прием.

**Гагарин:** Как учили. Все нормально, все хорошо. Как меня поняли? Прием.

**Королев:** Да понял, чего с тобой говорить. Превосходно понял. "Кедр", я "Заря-1".

Сейчас с тобой будут говорить. Я прошу вас, если у вас есть время, подключить передатчики КВ и поговорить. Дать счет - примерно до двадцати. Если у вас есть время и если вы не заняты. Сообщите, как поняли. Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял. Сейчас ваше задание выполню.

**Королев:** Ты что будешь делать?

**Гагарин:** Сейчас хочу проверить связь по КВ.

**Королев:** Юра, только начинай через минуту примерно проверку, понял?

**Гагарин:** Понял вас.

**Королев:** Что? Говори с ним по КВ, а потом я тебе покажу здесь все, что есть.

**Гагарин:** Показывайте, а потом я поговорю.

Помехи.

**Королев:** Там в укладке тубы - обед, ужин и завтрак.

**Гагарин:** Ясно.

**Королев:** Понял?

**Гагарин:** Понял.

**Королев:** Колбаса, драже там и варенье к чаю.

**Гагарин:** Ага.

**Королев:** Понял?

**Гагарин:** Понял.

**Королев:** Вот.

**Гагарин:** Понял.

**Королев:** 63 штуки, будешь толстый.

**Гагарин:** Хо-хо.

**Королев:** Сегодня прилетишь, сразу все съешь.

**Гагарин:** Не, главное - колбаска есть, чтобы самогон закусывать.

Все смеются.

**Королев:** Зараза, а ведь он записывает ведь все, мерзавец. Хе-хе.

**Гагарин:** "Весна", я "Кедр". Даю передачу. Цифровую. 1... 2... 3... 4... 5... 6... 7... 8... 9... 10... 11... 12... 13... 14... 15... 16... 17... 18... 19... 20. Как поняли? Прием.

**Королев:** Але, але, "Кедр", я "Заря". Вас понял отлично. Благодарю за проверку. Не забудьте работать ключом и переключить при разделении тумблер "Заря" на "Сигнал".

**Гагарин:** Вас понял. Конец.

Пауза.

**Королев:** Але.

**Гагарин:** Да.

**Королев:** Юра, счастливо, до встречи в Москве.

**Гагарин:** До встречи. Хорошей встречи!

Пауза.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял, понял вас. Стартовое положение, и при работе на орбите тумблер на "Телеграф" и на "Заря". При разделении - тумблер на "Сигнал".

**Королев:** Поняли тебя, правильно. Юра. "Кедр", я "Заря". Вас понял.

Пауза. Помехи.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Как слышишь? Прием. Еще раз, будь спокоен за все. До встречи в Москве.

**Гагарин:** Слышу вас хорошо, как меня? Прием.

**Королев:** Слышу тебя отлично. Юра. Ты сейчас занят?

**Гагарин:** Да, есть тут работа. Но не очень занят. Что нужно?

**Королев:** Нашел продолжение "Ландышей", понял?

**Гагарин** смеется.

**Гагарин:** Понял, понял. В камышах?

**Королев:** Споем сегодня вечером.

Пауза.

**Королев:** Мерзавцы, замучают проверкой связи!

Неразборчивые реплики. Шум. Пауза 20 секунд.

**Королев:** Юра.

**Гагарин:** Ага.

Пауза 20 секунд.

**Гагарин:** Олег Генрихович! (О.Г.Ивановский - ведущий конструктор корабля "Восток").

**Ивановский:** Але?

**Гагарин:** Востоков ушел?

**Ивановский:** Да, а что ты хочешь?

**Гагарин:** Чего?

**Ивановский:** Что ему передать?

**Гагарин:** А?

**Ивановский:** Что передать ему?

**Гагарин:** Привет!

**Ивановский:** Привет?

Смеется.

**Ивановский:** Нормально?

**Гагарин:** Нормально все.

**Ивановский:** Тебе привет.

**Гагарин** смеется.

**Неизвестный:** Кусочек пластыря оторви, мы забыли приклеить эту штуку.

Помехи. Голоса. Отдельные реплики. Шумы.

**Неизвестный:** Еще одну, и хватит.

Помехи. Голоса. Шумы.

**Неизвестный:** Давай еще одну.

**Неизвестный:** Хватит, хватит, не надо, спасибо большое. Спасибо. Все.

Пауза 6 секунд. **Гагарин** насвистывает мотив "Родина слышит, Родина знает".

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". У нас все идет отлично. Как чувствуете? Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял. У меня тоже все идет хорошо. Самочувствие хорошее. Сейчас буду прикрывать люк номер один. Прием.

**Королев:** Понял вас. Прием.

Пауза около минуты. Затем голоса. Шумы. Невнятная реплика про "механизм открытия люка". Пауза 10 секунд.

**Королев:** Ну все. Ну, счастливо.

**Гагарин:** Спасибо.

**Королев:** Счастливо, дорогой.

**Гагарин:** До свидания.

**Королев:** Счастливо. До встречи.

**Гагарин:** Сегодня. В Куйбышеве.

**Королев:** Прилетай.

**Гагарин:** Ладно.

**Гагарин** смеется.

**Королев:** Спасибо тебе.

**Гагарин:** Все. Привет там всем.

**Королев:** Тебе передаю привет большой.

Пауза 15 секунд.



**Королев:** Я "Заря-1", "Кедр", я "Заря-1". Как слышите? Проверяю связь из бункера. Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас слышу хорошо. Немножко потише говорите. Как поняли? Прием.

**Королев:** Я "Заря-1". Слышу вас хорошо. Понял. Прием.

Пауза 15 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Вы работали на УКВ по одной или по обоим кнопкам?

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Сейчас работаю кнопкой на пульте. Сейчас работаю кнопкой на ручке управления. Работу с обоих кнопок вы слышите хорошо. Как поняли? Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Понял тебя хорошо. Слышу хорошо по обоим. Нормально. Прием.

**Гагарин:** Ландыши, ландыши...

**Гагарин** насвистывает "Ландыши". Пауза 30 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Как слышно? Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Слышно вас хорошо. Прием.

**Королев:** Юра, проверьте памятку, удобство пользования памяткой и видимость кодовой таблицы.

**Гагарин:** Понял вас правильно. Прием. Проверяю.

Пауза 45 секунд.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Пользование памяткой и возможность считывания сигнала проверил. Все нормально.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Понял вас. Все отлично, молодец.

**Гагарин** насвистывает "Ландыши".

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Юра, тебе привет коллективный от всех ребят, кто сейчас здесь. Как понял? Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Понял вас. Большое спасибо. Передайте им всем самый горячий привет от меня.

**Гагарин** насвистывает "Ландыши". Шум усиливается.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Как меня слышите? Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Слышно вас хорошо. Как меня? Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Слышу вас хорошо. Подготовка изделия идет нормально. Все отлично, Юра. Прием.

**Гагарин:** Вас понял. Подготовка изделия нормально. У меня также. Самочувствие, настроение нормально. К старту готов.

**Королев:** Понял. Прием.

Пауза.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Юрий Алексеевич, как слышите меня? Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Слышу вас хорошо. Знаю, с кем разговариваю. Прием.

**Королев:** Юрий Алексеевич, я хочу вам напомнить, что я не буду давать слово "секунды", а просто давать цифры, примерно каждые полсотни: 50, 100, 150 и т.д. Понятно вам. Юра?

**Гагарин:** Вас понял. Прием. Так я и думал.

**Королев:** Хорошо.

Пауза 15 секунд.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Прошу "Двадцатого" на связь.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". "Двадцатый" на связи.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Прошу при надежной связи на сильном участке сообщить время, позже или раньше, до секунды старта, если таковое будет.

**Королев:** Понял вас, понял. Будет ваша просьба выполнена, Юрий Алексеевич.

**Гагарин** напевает, а затем насвистывает "Ландыши". Потом начинает петь "о далеком курносом детстве".

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Юрий Алексеевич, у нас так получилось: после закрытия люка вроде один контактик не показался. Он поджался, поэтому мы, наверное, сейчас будем снимать люк и потом его поставим снова. Как поняли меня?

**Гагарин:** Понял вас правильно. Люк открыт. Проверяю сигнализаторы.

**Гагарин** насвистывает. Пауза 30 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Объявлена готовность час. Продолжайте осмотр оборудования.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял. Объявлена часовая готовность. Все нормально. Самочувствие хорошее, настроение бодрое. К старту готов. Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Понял отлично тебя, Юра. Прием.

Пауза 30 секунд.

**Королев:** Я "Заря-1". Ты сейчас работаешь на ларинге или ДМШ?

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Работаю на ДМ.

**Королев:** Понял тебя. Прием.

Пауза 2 минуты.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Проверяю связь. Как слышите? Я "Заря-1". Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас слышно хорошо. Как меня? Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Вас слышу отлично. Прием.

Пауза 25 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Пакет смотрел? До него можешь дотянуться? Посмотри пакет и доложи. Я "Заря-1". Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Пакет проверил. Дотянуться легко, свободно. Как поняли? Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Вас понял хорошо.

Пауза 1 минута 30 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Готовность пять минут. Поставьте громкость на полную. Громкость на полную. Я "Заря-1". Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял. Объявлена пятиминутная готовность. Поставить громкость на полную. Полную громкость ввел. Прием.

Пауза 15 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Все идет нормально. Займите исходное положение для регистрации физиологических функций. Я "Заря-1". Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял. Все идет нормально. Занять исходное положение для регистрации физиологических функций. Положение занял. Прием.

**Королев:** Я "Заря-1", вас понял.

Пауза 30 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1", "Кедр", я "Заря-1". У нас все нормально. До начала наших операций, до минутной готовности, - еще пара минут. Как слышите меня? Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я слышу вас хорошо. Вас понял. До начала операции осталась еще парочка минут. Самочувствие хорошее, настроение бодрое, к старту готов. Все нормально. Прием.

**Королев:** Понял вас, "Кедр", понял. Я "Заря-1". Хорошо.

Пауза 10 секунд. Гагарин напевает "Летите, голуби, летите", затем насвистывает этот мотив.

Пауза 8 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Минутная готовность.

Пауза 7 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Минутная готовность. Как вы слышите?

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял: минутная готовность. Занимал исходное положение, занял, поэтому несколько задержался с ответом. Прием.

**Королев:** Понял вас.

Пауза 12 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Во время запуска можете мне не отвечать. Ответьте, как у вас появится возможность, потому что я вам буду транслировать все подробности.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Вас понял.

**Королев:** Ключ на старт.

**Гагарин:** Понял.

Пауза около 30 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1", дается продувка.

**Гагарин:** Понял вас.

Пауза около 10 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Ключ поставлен на дренаж.

**Гагарин:** Понял вас. Я "Кедр".

**Королев:** У нас все нормально, дренажные клапана закрылись.

**Гагарин:** У меня все нормально. Самочувствие хорошее. Настроение бодрое. К старту готов. Прием.

Пауза около 40 секунд. Слышно дыхание **Гагарина**.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Отошла кабель-мачта. Все нормально.

**Гагарин:** Понял вас, почувствовал. Прием. Слышу работы клапанов.

**Королев:** Понял вас. Хорошо.

Пауза около 20 секунд.

**Королев:** Дается зажигание, "Кедр", я "Заря-1".

**Гагарин:** Понял вас, дается зажигание.

**Королев:** Предварительная ступень.

**Гагарин:** Понял.

**Королев:** Промежуточная.

**Гагарин:** Понял.

**Королев:** Полный подъем.

**Гагарин:** Поехали.

Шум двигателей. Пауза 20 секунд. Помехи и шумы. Голоса сильно искажены.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Все проходит нормально. Шум в кабине слабый.

Самочувствие хорошее, чувствую перегрузку, вибрация, все нормально.

**Королев:** Я "Заря-1". Мы все желаем вам доброго полета. Все нормально?

**Гагарин:** Спасибо. До свидания. До скорой встречи, дорогие друзья. До свидания, до скорой встречи.

Шум. Пауза 6 секунд.

**Гагарин:** Вибрация учащается, шум несколько растет. Самочувствие хорошее, перегрузка растет также.

Пауза 10 секунд.

**Королев:** "Кедр", время семьдесят.

**Гагарин:** Понял вас. Семьдесят. Самочувствие отличное, продолжаю полет, растут перегрузки. Все хорошо.

Пауза 15 секунд.

**Королев:** Жду, "Кедр". Я "Заря-1". Как чувствуете? Прием.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Чувствую себя хорошо. Вибрация и перегрузки нормальные. Продолжаем полет, все отлично. Прием.

Шум усиливается. Пауза 9 секунд.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Закончила работу первая ступень. Спали перегрузки и вибрации. Полет продолжается нормально. Прием.

Шум усиливается.

**Королев:** Прошло разделение, все нормально. Как чувствуете себя, прием.

**Гагарин:** Слышу вас хорошо. Разделение почувствовал. Работает стандарт три. Все нормально.

**Королев:** Понял вас, хорошо.

Шум усиливается. Пауза 10 секунд.

**Гагарин:** "Заря-1", я "Кедр". Произошел сброс головного обтекателя. Во "Взор" вижу Землю. Хорошо различима Земля.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Все в порядке. Машина идет хорошо. Прием.

**Гагарин:** Понял вас. Вижу реки, складки местности, различимы хорошо, видимость хорошая. Отлично у вас там все видно. Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Все нормально.

**Гагарин:** Понял вас. Докладываю: вижу Землю, видимость отличная. Хорошая видимость. Прием.

Пауза 10 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря". Как самочувствие? Я "Заря". Прием.

**Гагарин:** "Заря", я "Кедр". Самочувствие отличное. Продолжаю полет. Несколько растет перегрузка. Вибрации. Все переношу нормально. Самочувствие отличное. Настроение бодрое. В иллюминатор "Взор" наблюдаю Землю. Различаю складки местности, лес. Самочувствие отличное. Как у вас дела? Прием.

**Королев:** "Кедр", "Кедр", я "Заря". Молодец, отлично все идет, хорошо! Я "Заря", прием.

**Гагарин:** "Заря", я "Кедр". Наблюдаю облака над землей, мелкие, кучевые. И тени от них. Красиво, красота. Как слышите, прием?

**Королев:** "Кедр", я "Заря", "Кедр", я "Заря". Слышим вас отлично. Продолжайте полет.

**Гагарин:** Полет продолжается хорошо. Перегрузки растут медленно, незначительно. Все переносится хорошо. Вибрации небольшие. Самочувствие отличное. В иллюминатор "Взор" наблюдаю: Земля все больше закрывается облаками.

**Королев:** "Кедр", я "Заря". Все идет нормально. Вас поняли. Слышим отлично. Я "Заря", прием.

Резкий шум. Затем шум стихает.

**Гагарин:** "Заря", я "Кедр". Произошло выключение второй ступени. Прием.

Пауза 10 секунд.

**Королев:** "Кедр", я "Заря-1". Работает то, что нужно. Последний этап. Все нормально. Прием.

**Гагарин:** Вас понял. Слышу включение. Чувствую работу. Самочувствие отличное. Наблюдаю Землю. Видимость хорошая. Прием.

**Королев:** Понял вас.

Пауза 10 секунд.

**Гагарин:** Полет продолжается хорошо. Работает третья ступень. Работает цвет (свет?) телевидения. Самочувствие отличное. Настроение бодрое. Все проходит хорошо. Вижу Землю. Вижу горизонт во "Взоре". Горизонт несколько сдвинут к ногам.

**Королев:** "Кедр", "Кедр", я "Заря". "Кедр", я "Заря". Все идет хорошо. Как слышите, как самочувствие? Я "Заря". Прием.

**Гагарин:** "Заря", я "Кедр". Слышу вас отлично. Самочувствие отличное. Полет продолжается хорошо. Во "Взор" наблюдаю Землю. Видимость хорошая. Различить, видеть можно все. Некоторое пространство покрыто кучевой облачностью. Полет продолжаем, все нормально. Прием.

**Королев:** "Кедр", я "Заря", "Кедр", я "Заря". Вас понял. Молодец, связь отлично держите. Продолжайте в том же духе. Я "Заря". Прием.

**Гагарин:** Понял вас. Все работает отлично, все отлично работает. Идем дальше.

Пауза около 20 секунд.

**Гагарин:** Вот сейчас Земля покрывается все больше облачностью. Кучевая облачность. Покрывается слоисто-дождевой облачностью. Такая пленка на Земле. Уже земной поверхности практически становится не видно. Интересно, да, вот сейчас открыто: складки гор, леса. (Пауза.) "Заря-1", "Заря-1", вас слышу очень слабо. Самочувствие хорошее. Настроение бодрое, продолжаю полет. Все идет хорошо. Машина работает нормально. Прием. (Дальнейшая запись на бортовом магнитофоне космонавтом частично стерта.)...320 атмосфер. Самочувствие хорошее, настроение бодрое. Продолжаю полет. Чувствую. Не чувствую, наблюдаю некоторое вращение корабля вокруг осей. Сейчас Земля ушла из иллюминатора "Взор". Самочувствие отличное. Чувство невесомости благоприятно влияет, никаких таких не вызывает явлений. Как поняли меня, прием? (Пауза.) А сейчас через иллюминатор "Взор" проходит Солнце. Немножко резковат его свет. Вот Солнце уходит из зеркал. (Пауза.) Небо, небо черное, черное небо, но звезд на небе не видно. Может, мешает освещение. Переключаю освещение на рабочее. Мешает свет телевидения. Через него не видно ничего. (Пауза.) "Заря", я "Кедр", "Заря", я "Кедр". (Пауза.) "Весна", я "Кедр", "Весна", я "Кедр". На связь. Как слышите? Прием.

Пауза около 10 секунд.

**Гагарин:** "Весна", я "Кедр". Произошло разделение с носителем в 9 часов 18 минут 7 секунд, согласно задания. Самочувствие хорошее, включился спуск-1. Магнитный индекс БКРФ движется к второму положению. Все пуски БКРФ горят. Самочувствие хорошее, настроение бодрое. Параметры кабины: давление единица, влажность 65, температура 20, давление в отсеке единица. В ручной системе - 155, в первой автоматической - 155, вторая автоматическая - 157. Чувство невесомости переносится хорошо, приятно. Продолжаю полет на орбите. Как поняли, прием.

Пауза 30 секунд. Шум усиливается. Слышно что-то вроде морзянки.

**Гагарин:** Бортотсек (?) продолжает вращаться. Вращение отсека можно определить по земной поверхности. Земная поверхность "Взора" уходит влево. Отсек несколько вращается вправо. Хорошо, красота, самочувствие хорошее. Продолжаю полет. Все отлично проходит. Все проходит отлично. Что там по "Заре", связи нет! Что по "Весне"? Тоже связи нет.

Сильный шум. Пауза 6 секунд.

**Гагарин:** "Весна", "Весна", я "Кедр", как слышите меня, прием. Весна, я "Кедр". Вас не слышу. Как меня слышите, прием.

Шум. Пауза 5 секунд.

**Гагарин:** Чувство невесомости интересно. Все плавает. (Радостно.) Плавает все! Красота. Интересно.

Пауза 45 секунд.

**Гагарин:** "Заря-3", "Заря-3" на связь. Как слышите меня, прием. "Заря-3" на связь. Как меня слышите, прием.

Пауза 5 секунд.

"Заря-3": "Кедр", я "Заря-3", "Кедр", я "Заря-3".

**Гагарин:** "Заря-3", я "Кедр". Как меня слышите? Прием. "Весну" не слышу. Не слышу "Весну". Самочувствие хорошее, настроение бодрое. Все нормально, полет продолжаю. Невесомость проходит хорошо. В общем, весь полет идет хорошо. Что можете мне сообщить? Прием.

"Заря-3": "Кедр", я "Заря", слышу вас хорошо.

**Гагарин:** "Заря-3", я "Кедр". (Говорит очень тщательно, почти по слогам.) Полет проходит успешно. Чувство невесомости нормальное. Самочувствие хорошее. Все приборы, все системы работают хорошо. Что можете сообщить мне? Вас слышу отлично.

"Заря-3": "Кедр", я "Заря-3". Слышим вас хорошо, приборы работают нормально. Самочувствие нормальное. Что можете мне сообщить по полету? Что сообщить мне можете? Прием. (Сильный шум.) "Кедр", я "Заря-3". Указание от двадцатого не поступает, не поступает. Все нормально.

**Гагарин:** Понял вас. От двадцатого указание не поступает. Сообщите ваши данные о полете. Привет блондину!

Пауза 35 секунд.

**Гагарин:** Открыл светофильтр "Взор". Вижу горизонт, горизонт Земли выплывает. Но звезд на небе не видно. Земная поверхность, земную поверхность видно в иллюминатор. Небо черное, и по краю Земли, по краю горизонта такой красивый голубой ореол, который темнее по удалению от Земли.

"Заря-3": "Кедр", я "Заря-3", "Кедр", я "Заря-3". Как слышите меня, прием.

**Гагарин:** "Заря-3", я "Кедр". Вас слышу хорошо. Как меня? Прием. Объект освещается.

Сильные помехи.

**Гагарин:** "Весна", я "Кедр", 10 часов 4 минуты. Передаю очередное отчетное сообщение. Нахожусь в апогее. Работает Спуск-1, работает солнечная ориентация. Давление в кабине единица, влажность 65%, температура 20 градусов. Давление в отсеке один и две десятых. В ручной ориентации - 155. Первая автоматическая -150. Вторая автоматическая - 155. Самочувствие хорошее, настроение бодрое. Полет проходит успешно. Как поняли меня, прием.

Пауза около 10 секунд. Слышно что-то вроде морзянки.

**Гагарин:** Внимание, вижу горизонт Земли. Очень такой красивый ореол. Сначала радуга от самой поверхности Земли, и вниз такая радуга переходит. Очень красивое, уже ушло через правый иллюминатор. Видно звезды через "Взор", как проходят звезды. Очень красивое зрелище. Продолжается полет в тени Земли. В правый иллюминатор сейчас наблюдаю звездочку, она так проходит слева направо. Ушла звездочка, уходит, уходит... Внимание, внимание. 10 часов 9 минут 15 секунд. Вышел из тени Земли. Через правый иллюминатор и "Взор" видно: сейчас появилось Солнце. Объект вращается. Очевидно, работает солнечный системный иллюминатор. Вот сейчас в систему "Взор" наблюдаю Землю, наблюдаю Землю, пролетаю над морем. Направление движения над морем определить вполне можно. Сейчас я примерно движусь правым боком, некоторой облачностью закрыто. Направление над морем определить можно (одно слово неразборчиво). "Весна", я "Кедр", "Весна", я "Кедр". 10 часов 18 минут. Прошла вторая команда. Давление в системе ориентации 120 атмосфер. Давление в баллоне ТДУ 320 атмосфер. Самочувствие хорошее. Полет проходит успешно. Как поняли, прием. Все системы работают хорошо. (Сильные помехи.) "Весна", я "Кедр", "Весна", я "Кедр". Полет проходит успешно. Самочувствие отличное. Все системы работают хорошо. 10 часов 23 минуты. Давление в корабле единица. Влажность 65. Температура 20. Давление в отсеке 1, 2. В ручной системе -150. В автоматической- 110, во второй автоматической - 115. В баллоне ТДУ 320 атмосфер. Самочувствие хорошее, продолжаю полет. Как поняли, прием.

На этом запись обрывается. В 10 часов 55 минут по московскому времени Юрий Гагарин совершил приземление.



## 4. Příloha – Seznam zemí, navštívených Gagarinem během Mise míru, seznam obdržенých vyznamenání

### Seznam zemí, které Gagarin navštívil v rámci své Mise míru: (abecední pořádek)

Afghánistán  
Anglie  
Brazílie  
Bulharsko  
ČSSR  
Egypt  
Finsko  
Francie  
Ghana  
Indie  
Island  
Itálie  
Japonsko  
Kanada  
Kuba  
Kypr  
Libérie  
Maďarsko  
Mexiko  
NDR  
Polsko  
Rakousko  
Řecko  
Sjednocené arabské emiráty  
Srí Lanka  
USA  
Vietnam

### Gagarinova vyznamenání

Герой Социалистического Труда Чехословацкой Социалистической Республики (Указ Президента ЧССР от 28 апреля 1961 года).

Герой Социалистического Труда Народной Республики Болгария (Постановление Совета Министров НРБ от 23 мая 1961 года).

Герой Труда Демократической Республики Вьетнам.

Орден Георгия Димитрова (Постановление Совета Министров НРБ от 23 мая 1961 года).

Орден "Грюнвальдский крест I степени" (Постановление Государственного Совета ПНР от 20 июля 1961 года).

Орден "Плайя-Хирон" (Постановление Совета Министров Республики Куба от 24 июля 1961 года).

Орден Знамя Венгерской Народной Республики I степени с алмазами (Постановление Президиума ВНР от 21 августа 1961 года).

Орден "Ожерелье Нила" (Указ Президента Объединенной Арабской Республики от 31 января 1962 года).

Большая лента Африканской звезды (Указ президента Либерии от 6 февраля 1962 года).

Орден Карла Маркса (ГДР).

Звезда II степени (Индонезия).

Золотой значок Центрального комитета Коммунистической партии Финляндии (решение ЦК партии от 30 июня 1961 года).

Золотая медаль Британского общества межпланетных сообщений (решение Совета общества от 11 июня 1961 года).

Медаль "За заслуги в области воздухоплавания" Военно-воздушных сил Бразилии (приказ Главнокомандующего ВВС Бразилии от 29 июля 1961 года).

Памятная золотая медаль правительства Австрии (решение Федерального правительства Австрии от 10 мая 1962 года).

Золотая медаль имени К.Э.Циолковского АН СССР.

Медаль де Лаво Международной федерации авиации.

Золотая медаль и почетный диплом Международной ассоциации "Человек в космосе".

Золотая медаль и почетный диплом Итальянской ассоциации космонавтики.

Золотая медаль "За выдающееся отличие" и почетный диплом Королевского аэроклуба Швеции.

Большая золотая медаль и диплом Международной федерации авиации.

Золотая медаль города Сен-Дени (Франция).

Медаль Колумба (Италия).

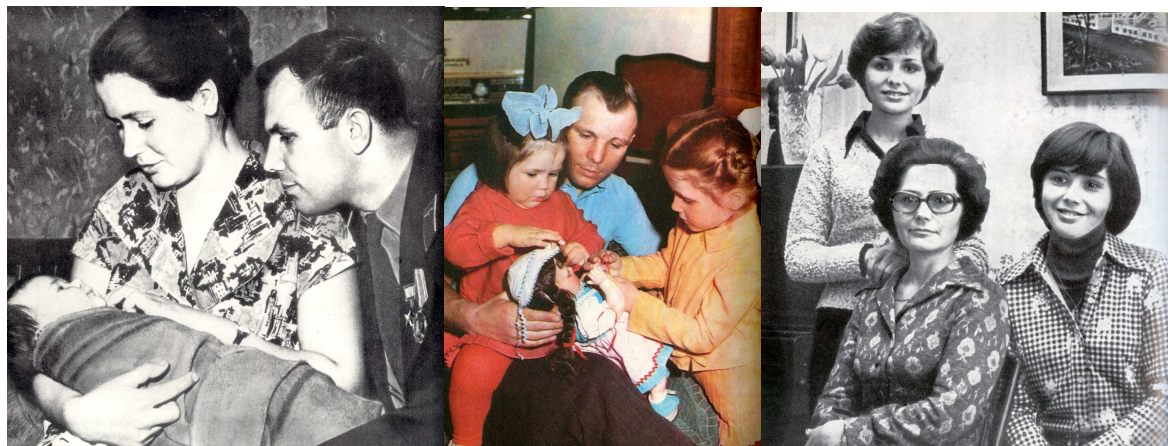
Юрий Алексеевич Гагарин был удостоен премии Галабера по астронавтике, избран почетным гражданином российских городов Калуга (решение Калужского горисполкома от 13 июня 1961 года), Новочеркасск, Смоленск, Саратов, украинских городов Винница, Севастополь, азербайджанского города Сумгаит, болгарских городов София, Перник, Пловдив (решение Пловдинского городского совета от 27 мая 1961 года), греческого города Афины (решение Афинского муниципалитета от 12 февраля 1962 года), кипрских городов Фамагуста, Лимасол, французского города Сен-Дени, чешского города Тренчаске-Теплице, французского города Сен-Дени.

Почетный член Международной академии астронавтики (с 1966 г.). Пожизненный член Клуба исследователей космоса факультета физики университета в городе Лакнау, Индия (решение Совета клуба от 30 ноября 1961 года). Почетный вождь либерийского племени Кпелле (решение совета старейшин племени от 6 февраля 1962 года). На вечное хранение ему были вручены золотые ключи от ворот египетских городов Каир и Александрия.

## 5. Příloha – Fotografická koláž

### 5.a Neoficiální, „rodinné“ fotografie





### 5.b Oficiální fotografie





